

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>Олександр Криворучко, Федір Криворучко</i> РОЛЬ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ У ВНУТРІШНІЙ І ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО	5
<i>Тетяна Каросва</i> ПОДІЛЬСЬКІ ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921): ПРОБЛЕМА КОЛЕКТИВНОЇ БІОГРАФІЇ	10
<i>Наталія Кузьмінець</i> ОРГАНІЗАЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛАХ ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ)	14
<i>Олена Стадник</i> МОЛОДІЖНІ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ПОДІЛЛІ У 1920-Х РР.	19
<i>Михайло Панасюк</i> МІСЦЕ ТА РОЛЬ РЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ В СИСТЕМІ АВТОРИТАРИЗМУ	24
<i>Валентина Гребеньова, Тетяна Захараш</i> РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ НА ТЕРЕНАХ ТРАНСІСТРІЇ (1941-1944 РР.)	27
<i>Анатолій Войнаровський</i> СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ВІННИЧЧИНИ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	33
<i>Іван Романюк</i> СТАН ТЕХНІЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА РЕСПУБЛІКАНСЬКИМ ОБ'ЄДНАННЯМ «УКРСІЛЬГОСПТЕХНІКА» НА ПОЧАТКУ 1960 – Х РОКІВ.	38
<i>Ольга Коляструк</i> МИКОЛА ГЛУЩЕНКО – УКРАЇНСЬКИЙ ХУДОЖНИК ВЕЛИКОГО ТАЛАНТУ І ВИКЛЮЧНОЇ ДОЛІ	42
<i>Ірина Хоцянівська, Тетяна Мельничук</i> ДІЯЛЬНІСТЬ КАТОЛИЦЬКИХ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ	45
<i>Наталка Жмуд</i> КРИМСЬКОТАТАРСЬКІ СТУДІЇ НА ВІННИЧЧИНІ: НА ШЛЯХУ ДО ПОРОЗУМІННЯ (ІЗ ДОСВІДУ РОБОТИ)	50
<i>Марія Куряча</i> ВІЗУАЛЬНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ОБРАЗУ «ПЕРЕСЕЛЕНЦЯ» В СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ	52

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Інна Ніколіна, Інна Мазур</i> ПУНІЧНІ ВІЙНИ У ЗГАДКАХ АНТИЧНИХ ІСТОРИКІВ	58
<i>Володимир Очеретяний, Інна Ніколіна</i> НАСЛІДКИ ПУНІЧНИХ ВОЄН	61

Юрій Зінько

**БІЛОРУС ФРАНЦИСК СКОРИНА – ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ГУМАНІСТ
ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ** 66

Олександр Кравчук

**ПУБЛІКАЦІЇ ГАЗЕТИ «РЕСПУБЛІКАНСЬКІ ВІСТИ» ЯК
ДЖЕРЕЛО З ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТОК
МІСТА ВІННИЦІ (1919 Р.)** 70

Павло Кравченко

**Л. ВАСИЛЬЄВ ПРО ПРИЧИНИ УСПІХУ НАЦИСТІВ І
БІЛЬШОВИКІВ** 73

Олег Мельничук, Віталій Тучинський

**СПОГАДИ Д.Т. ШЕПІЛОВА
ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ СРСР 1950 –
60-Х РР.** 76

Олександр Неприцький, Тетяна Неприцька

**ВИВЧЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ НА ТЕРИТОРІЇ
ПОЛЬЩІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ** 83

ПРАВОВІ НАУКИ ТА ФІЛОСОФІЯ

Олександр Яременко, Олег Лазор, Оксана Лазор

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА
АДМІНІСТРУВАННЯ СИСТЕМОЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ В
УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО КОНКУРЕНТНОГО
СЕРЕДОВИЩА ТА ЧАСОПРОСТОРОВОГО ВИМІРУ** 87

Олександр Яременко, Артур Левицький

**ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ** 94

Валерій Кононенко

**СТАНОВЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ДЕРЖАВНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В
НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ** 97

Сергій Лапшин, Ірина Зінько

**ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ
(ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ МЕТОДИ)** 101

Олена Вальчук, Віталій Петрик

**ФУНКЦІЇ ГОЛОВИ ТА АПАРАТУ ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ
ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ У СФЕРІ
ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ** 105

Олександр Конотопенко, Віталій Гриб, Емілія Мельник

**ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ
ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ** 109

Тетяна Пилипенко, Юлія Савюк

**ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БІЗНЕС-
ІНКУБУВАННЯ** 112

Відомості про авторів

117

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Олександр Криворучко, Федір Криворучко **РОЛЬ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ У ВНУТРІШНІЙ І ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ** **ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

У статті висвітлено роль, яку посідали релігія та церква у визначенні основних напрямків внутрішньої та зовнішньої політики галицько-волинського князя Данила Романовича. Проаналізовано причини та обставини обрання галицьким митрополитом єпископа Кирила. Визначено фактори, що зумовили вибір князя у питанні підпорядкування галицької митрополії православному патріарху. Охарактеризовано причини відмови князя Данила від ідеї унії православних парафій з латинською церквою.

Ключові слова: Галицько-Волинське князівство, Данило Романович, релігія, церква, галицька митрополія, внутрішня політика, зовнішня політика.

На галицько-волинських землях після смерті князя Романа Мстиславича знову розгорілися міжусобиці між князями, боярські інтриги, посилювалося втручання сусідніх держав. Галицькі бояри прогнали синів Романа разом із їхньою матір'ю, княгинею Анною. Натомість вони покликали трьох Ігоревичів, синів героя «Слова о полку Ігоревім» та дочки Ярослава Осмомисла. Ігоревичі розпочали боротьбу з боярською сваволею, що невдовзі їм коштувало життя. А у 1213 р. впливовий боярин Владислав Кормильчич навіть проголосив себе князем. Це стало приводом для угорського та польського правителів, прикриваючись захистом прав Данила та Василька, окупувати Галичину й поділили її між собою. За таких обставин молоді Романовичі почали «збирати докупі» землі, якими колись володів їхній батько. Насамперед Данило утвердився на Волині.

Варто зазначити, що Данило Романович у своїх діях керувався принципами християнської моралі: не поступався ними навіть перед спокусою отримати значну політичну вигоду. На підтвердження цієї тези можна згадати події боротьби за володіння Луцьком. Князь Мстислав пересопницький, який володів Луцьком, передав його Данилові як регенту свого сина. Останній невдовзі помер. Данило не встиг закріпитися у місті, як ним заволодів Ярослав, син двоюрідного брата Романа, Інгвара, який колись княжив у Луцьку. Данило, прямуючи на богомілля до Жидичина, зустрів Ярослава Інгварича на дорозі. Данилові бояри радили князеві скористатися нагодою і схопити Ярослава. Однак Данило з обурення відхилив цю підступну пропозицію, зазначивши: «Я їду на богомілля – цього не зроблю» [1, с. 244].

Лише у 1238 р. князь Данило зумів повернути собі Галич і частину Галичини. У 1239 р. Данило Галицький оволодів Волинню, Києвом, посадив у Києві свого намісника воєводу Дмитра.

Звістка про татарську навалу застала Данила Романовича в Угорщині, де він вів переговори з королем про одруження сина Лева з дочкою Бели Констанцією. Данило їде до Польщі, де мазовецький князь Болеслав надав

Данилові стіл у Вишгороді «і пробув він тут, допоки вість дістав, що вийшли вже із землі Руської безбожні, і вернувся він у землю свою» [1, с. 398].

Спустошеною і знекровленою застав князь отчу землю. Майже всі міста його були зруйновані. З глибоким сумом описує літописець лиховісні наслідки татарського погрому: «Данило тим часом прибув із братом до Берестія, і не змогли вони вийти у поле через сморід від безлічі вбитих. А в Володимирі не зосталося живого. Церква Святої Богородиці наповнена була трупами, інші церкви наповнені були трупами і тілами мертвих» [1, с. 398].

Батієва навала призвела до загострення боротьби між Данилом і непокірними галицькими боярами, які послаблення князівської влади розцінили як слушну нагоду відновити втрачені позиції. Літопис подає яскраву картину цих подій: «Галицькі бояри називали собі Данила князем, а самі держали всю землю... І то був заколот великий і грабіж від них» [2, с. 125]. Але Данилові вдалося приборкати боярську смуту. Частина неприхильних Данилові бояр, загони чернігівського князя та війська угорців і поляків, які намагалися захопити Галич, було розбито у битві під Ярославом (серпень 1245 р). Ця битва вирішила боротьбу за Галичину, яка тривала чотири десятиліття.

Успішна діяльність Данила привернула увагу ординців. Правителі орди вважали небезпечним для себе подальше зростання Галицько-Волинського князівства. Один із Батієвих васалів хан Мауці прислав Данилові наказ: «Дай Галич» [2, с. 127]. Загроза нового монгольського нападу на свої землі змусила князя наприкінці 1245 р. вирушити в небезпечну поїздку до Орди.

Але не лише реальна загроза втратити життя лякала Данила під час поїздки до Сараю. Князя страшили язичькі обряди монголів. Данилові важко було змиритися з тим, що його, християнського князя, змусять поклонятися монгольським святиням – кущу, вогню, сонцю, померлим пращурам. Тому, прямуючи через Київ, Данило зупинився у Видубицькому монастирі, де скликав до себе старців і монахів, прохав їх молитися за нього, щоби архістратиг Михаїл зміцнив його у вірі та оборонив від язичників [1, с. 253].

Співчуттям і жалем звучать слова літописця про приниження свого князя: «О лихіша лиха честь татарська. Данило Романович, що був князем великим, володів із братом своїм Руською землею, Києвом, і Володимиром, і Галичем, і іншими краями нині сидить на колінах і холопом себе називає!» [1, с. 405].

Однак, князеві не лише вдалося зберегти за собою батьківський стіл. Як зазначає Н. Яковенко, завдяки дипломатичним здібностям Данила Романовича Галицько-Волинське князівство отримало м'якшу форму залежності від Золотої Орди, ніж Київщина та Чернігівщина. Володарі Галичини і Волині вважалися федератами хана: вони мусили направляти війська для участі у татарських походах, але регулярної данини, супроводжуваної поголовним переписом населення, не платили [3, с. 73].

Всі свої зусилля Данило Романович у цей час спрямував на фундацію союзу руських князівств й іноземних володарів проти монгольського панування.

Засобом для об'єднання руських васалів хана та реалізації намірів його очолити князь вбачав у заснуванні в Галицько-Волинському князівстві

митрополії, яка перебрала би на себе функції загальноруської. Тоді головою руської православної церкви був київський митрополит, який перебував у формальній залежності від володимиро-суздальських князів. Данилові вдалося реалізувати ці свої плани – у 1248 р. новопризначений без погодження з православним патріархом митрополит Кирило виїхав до Нікеї і невдовзі був затверджений у сані галицького митрополита [4, с. 205].

Як слушно зазначає В. Любашенко, затягування з від'їздом Кирила до Нікеї було зумовлено рядом обставин, серед яких не останню роль відіграла невизначеність Данила Романовича у відносинах із правителем Золотої Орди. Тому саме повернення князя із поїздки до Орди стало каталізатором від'їзду Кирила до патріарха [5, с. 219].

На думку ряду дослідників даної проблеми (передовсім тих, хто представляє західну україністику) певний демарш у відношенні до патріарха відповідав тогочасній церковній політиці галицько-волинського князя щодо налагодження зв'язків із Римом [6, с. 635]. Прихильники цих поглядів затягування Данилом відправки Кирила на висвячування до Нікеї пояснюють його невизначеністю щодо підпорядкованості галицької митрополії (римському чи православному першосвященнику). І лише опозиція галицько-волинського духовенства намаганням папських місіонерів впровадити латинські обряди (та й незгода самого Кирила з курсом на запровадження унії з Римом) на тлі невтішних для Данила результатів перемовин із папою Інокентієм IV підштовхнули князя направити церковне посольство до патріарха [7, с. 29].

До речі, посольство Кирила до Нікеї мало й інші політичні наслідки. Після поїздки в Орду галицько-волинський князь отримав і певні політичні дивіденди від татарського підданства. Наприклад, після повернення Данила від хана (квітень 1246 р.) угорський король Бела IV, який раніше вперто відмовлявся видати за Лева свою дочку, сам запропонував її руку синові Данила, «боявся бо він його, тому що той був уже в татарах» [1, с. 406]. Це визнав і сам Бела IV у листі до папи Інокентія IV, виправдовуючись у тому, що віддав доньку за не католика [4, с. 204]. Митрополит Кирило став посередником у перемовинах угорського короля з Данилом щодо укладення шлюбу Лева з дочкою Бели IV Констанцією. В свою чергу угорський король гарантував охорону митрополиту під час його поїздки до Нікеї.

До речі, подібну місію, митрополит Кирило виконував узимку 1250–1251 рр., коли за дорученням галицько-волинського правителя проводив перемовини у Володимире-Суздальській землі про укладення шлюбу Данилової доньки з володимирським князем Андрієм Ярославичем, братом Олександра Невського [5, с. 215].

Однак, плани Данила об'єднати Русь проти татар не мали особливого успіху. Тому в пошуках нових союзників князь намагався заручитися підтримкою західних правителів і передовсім Риму. До Ліона, де перебував папа, вирушило руське посольство. У ході переговорів між князем та папою Інокентієм IV святий отець визнає суверенність прав галицько-волинських правителів «на весь їх народ і землю» [1, с. 74]. Безперечно, слова були понтифіка стосувалися не стільки території галицько-волинського князівства, як земель, що мали бути звільненими від татар у ході

запланованого спільного походу Данила з європейськими феодалами проти Орди

За свою підтримку папа вимагав значних поступок у релігійному питанні: поширення католицизму на Русі, унії галицько-волинської православної церкви з латинською. Хоча князь не пристав на пропозиції Риму, йому вдалося досягти в перебігу переговорів чималих успіхів: папа не визнав претензій Угорщини на західноукраїнські землі; заборонив лицарям Тевтонського та інших орденів селитися без дозволу Романовичів у галицько-волинському князівстві [4, с. 207]. Однак, не отримавши сподіваної допомоги з Риму (організації хрестового походу проти ординців), Данило в 1249 р. проганяє із своїх володінь єпископа Альберта, якого папа призначив головою духовенства Південної Русі [8, с. 257].

У 1252 р. угорський король помирих Данила з папою, що знову пообіцяв князеві підтримку у боротьбі з монголами. Як вже зазначалося, запропонована папою унія зустріла рішучий опір з боку українських православних ієрархів, які не пішли на компроміс із Римом. Навіть вірний сподвижник Данила, митрополит Кирило, порвав з князем і перебрався на північ - до Переславля-Залеського, резиденції О.Невського [5, с. 214].

Однак, заручившись підтримкою Бели IV, Данило у 1252-1253рр. бере участь у боротьбі за, так звану, «австрійську спадщину». У 1246 р. помер бездітний герцог Фрідріх II Бабенберг (за свідченням Галицько-Волинського літопису герцога вбили його ж васали). Спочатку Бела за підтримки Данила намагався здобути Австрію собі. Такі ж плани виношував і чеський королевич Оттокар, який був зятем померлого Фрідріха. У 1252 р. за підтримки Бели Данило одружив свого сина Романа на сестрі (за інших даних племінниці) Фрідріха Гертруді. Напевно тоді ж Данило разом із Белою та краківським князем Болеславом Сором'язливим здійснив похід на Сілезію проти чехів. Похід цей не виправдав очікуваних сподів союзників – для Данила він був визначальним лише тим, що, як зазначав літописець, жоден руський князь не заходив так далеко на захід. Примітно, що у ході цієї війни, яка за тодішнім звичаєм супроводжувалася варварським розоренням краю, князь Данило відзначався проявами християнського милосердя. Так, коли було захоплено місто Носельт, князь наказав е лише звільнити всіх полонених, а й не чинити нікому шкоди [8, с. 255].

Роман прибув до Австрії. Однак чеські війська під керівництвом Оттокара взяли в облогу замок Гімберг, де знаходився Роман з Гертрудою. У замку розпочався голод. За свідченням Галицько-Волинського літопису Гертруда порадила чоловіку попросити підтримки у батька. Однак Роман, виїхавши із Гімберга, більше туди не повернувся.

Папа, маючи на меті передовсім релігійні питання, намагався схилити галицько-волинського князя до проголошення церковної унії (підпорядкування православних парафій Риму). Саме через цю призму слід розцінювати дії Інокентія IV щодо коронації Данила у 1253 р.

Однак проголошений папою хрестовий похід проти ординців був проігнорований західноєвропейськими феодалами. У відповідь Данило розірвав зв'язки з Римом (чи не тому Данило «прохолов» до австрійських справ і направив Романа в тільки відвойований від Литви Новгородок). В свою чергу новий папа Олександр IV пригрозив Данилу церковним

прокляттям і закликав Міндовга, який ще у 1252 р. прийняв католицьку віру та був проголошений королем, до походу проти Русі. Але невдовзі Міндовг замирився з Данилом і віддав свою дочку за сина Данила, Шварна.

Полишивши надію на допомогу із заходу, Данило вирішив самотужки протидіяти орді. Перший удар він спрямував проти «татарських людей», які татарське іго, як зазначав М.С. Грушевський, задумали використати «для того, щоб звільнитися від дружинного ладу, від князівської централізації і в безпосередній залежності від татар відновити попередній устрій автономних общин (оскільки залишало місце для такої общинної автономії татарське верховенство)» [9, с. 450]. На підтвердження останньої тези варто навести свідчення літописця, який, описуючи повернення Данила з Польщі та його обурення діями болоховців, зазначає, що князь «тим більшу ворожнечу держав, що вони од татар велике сподівання мали» [1, с. 399].

У 1254 р. Данило направив військо на чолі із сином Левом до м. Бакоти, населення якого під зверхністю старійшини якогось Милія «пристало» до ординців.

У 1255 р. Данило організовує черговий похід до міст по Случі, Тетереві і Бугу, які «сиділи під татарами». Міста було захоплено і розорено.

Детальніше питання взаємовідносин галицько-волинського князя з «болоховцями» висвітлено і інших розвідках авторів [10, 11].

Дії Данила призвели до війни з ординцями. Воєвода Куремса, виступивши на захист «татарських людей» рушив на Кремінець, а далі на Володимир і Луцьк. Однак Данилові вдалося зупинити ординців і вигнати їх із своїх земель. Невдовзі Куремсу змінив новий ординський воєначальник Бурундай, який з новими полками з'явився на Правобережжі. Наголошуючи на союзницьких обов'язках Романовичів, Бурундай у 1258р. змусив їх до спільного походу проти Литви (галицько-волинські війська очолив Василько). У 1259р. Бурундай рушив на Волинь і змусив Данила і Василька зруйнувати укріплення Володимира. Луцька, Кремінця, Львова та інших міст. Таким чином галицько-волинські землі були позбавлені укріплених центрів, які б служили опорними пунктами у війні з ординцями. У 1259-1260 рр. Бурундай знову змусив галицько-волинських князів до спільного з ординцями походу проти союзних Романовичам мазовецького та краківського князів.

Зазнавши краху своїх планів, Данило Романович розхворівся і у 1264р. помер. Має рацію Н. Яковенко наголошуючи, що «ореол довкола постаті Данила Галицького, мабуть, таки був умотивований. Адже йому вдалося здійснити два головні завдання правителя – встановити внутрішній мир у своїх володіннях і забезпечити їх авторитет серед сусідів» [3, с.70].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Літопис Руський / Пер. З давньоруської Л.Є. Махновця; Відп. ред. О.В. Мишанич. - Київ: Дніпро, 1989. - XVI+591 с.
2. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України. Відп. Ред.Я.Ісаєвич /І.П. Крип'якевич. – Львів, 1999. – 220 с.
3. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. /Н. Яковенко. – Київ: Генеза, 1997. – 380 с.

4. Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь / М.Ф. Котляр. - Київ: Альтернатива, 1998. – 336 с.

5. Любашенко В. Київські митрополити Кирило II і Петро Ратенський: історичні паралелі / Вікторія Любашенко // Княжа доба: історія і культура / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Відп. ред. Л.Войтович. - Львів, 2010. - Вип. 3. - С.213-256.

6. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т. 1 (до 1353р.) / М. Чубатий. - Рим, Нью-Йорк: Видання Українського Католицького Університету, 1965. – 816 с.

7. Історія православної церкви в Україні: Збірка наукових праць. — Київ: Четверта хвиля, 1997. — 292 с.

8. Костомаров Н.И. Князь Данило Романович Галицький / Н.И. Костомаров //Исторические произведения. Автобиография – Киев: Издательство при Киевском университете, 1990. – 238-261.

9. Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст./ М.С. Грушевський. – Київ: Наукова думка, 1991. – 541 с.

10. Криворучко О. Проблема «болоховців» у дослідженні історії південних руських земель XIII століття // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 25. Збірник наукових праць.–Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017.–С. 22-25.

11. Криворучко О., Криворучко Ф. Валентин Отамановський про «болоховські самоврядні общини» як особливість суспільного устрою Подільської землі у XIII-XIV ст. //Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали ХХІХ Всеукраїнської наукової історико - краєзнавчої конференції 6-7 вересня 2018 р. – Вінниця: ТОВ «Твори», 2018. – С. 231- 237.

Тетяна Каросва

ПОДІЛЬСЬКІ ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921): ПРОБЛЕМА КОЛЕКТИВНОЇ БІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано особливості формування біографічного довіднику польських діячів Української революції (1917-1921). Автор наголошує, що будь-який біографічний довідник є не лише інформаційним ресурсом, а й може бути джерельною базою просопографічних студій. Довідник «Українська революція (1917–1921) в іменах: вінницькі сторінки» (Вінниця, 2019) дозволяє розпочати складання колективної біографії подільських діячів революційної доби, втім його інформаційний потенціал у цій площині обмежений. Характеристиці можливостей та обмежень цього видання й присвячено статтю.

Ключові слова: біографія, історична біографіка, історична просопографія, колективна біографія, Поділля, Українська революція

Сьогодні в Україні реалізовується кілька масштабних біографічних проєктів енциклопедичного характеру, головним серед них є «Український біографічний словник» Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАНУ [1]. Існують також подібні регіональні проєкти, реалізуються біографічні та просопографічні дослідження, складаються персональні та колективні портрети. Певною мірою розвиток української історичної біографіки та просопографії відображає продовжуване видання «Українська біографістика» (17 вип., 1996–2019) [2]. Втім подільських проєктів реалізовано небагато, причому

переважають серед них біографічні довідники. Можна згадати праці Л. В. Баженова про краєзнавців Поділля [3], В. В. Колесник про поляків Вінниччини [4], а також довідники про співробітників різних організацій, проте жодної колективної біографії не складено. У цій публікації спробуємо на основі біографічного довідника «Українська революція (1917–1921) в іменах: вінницькі сторінки» (Вінниця, 2019) [5], ініційованого факультетом історії, етнології та права Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського, розглянути можливості складання колективної біографії подільських діячів Української революції.

Як правило, біографічні студії реалізуються в двох варіантах. Перший – це лінійний часовий життєпис особи (професійне зростання, розвиток світогляду, громадська діяльність тощо) на тлі суспільних подій. Другий – це персональний / парний / колективний портрет, коли не відтворюється загальна канва життя, а акцентуються окремі події чи етапи з розмірним показом життєвого шляху, характеру і психології, світогляду. Колективна біографія у нашому випадку передбачає узагальнену характеристику подолян, які проявили себе діяльністю в українських інституціях революційної доби. Вивчення подібної проблематики дозволить вивчити революційну діяльність, встановити певні її регіональні закономірності; дослідити варіанти соціальної мобільності, зрозуміти мотивацію учасників революційних подій, логіку їхнього приходу в революцію; пояснити розвиток подій, їх динаміку, помилки та прорахунки учасників подій [6, с. 9].

Для складання колективної біографії варто застосувати такі методи: просопографічний (визначення ключових критеріїв побудови колективної біографії діячів, встановлення загальних рис і ознак корпорації, на основі аналізу типових рис корпорації виявлення в її межах груп та підгруп); історико-генетичний (вивчення еволюції соціального життя діячів); історико-порівняльний (зіставлення характерних ознак революційних спільнот різних хронологічних періодів, виявлення специфічних характеристик, зокрема); історико-типологічний (типологізація різних об'єктів дослідження в їх історичному розвитку: уродженці Поділля, військові, цивільні, кооператори тощо); історико-системний (структурний) – структурний аналіз українського руху на Поділлі в контексті структурної еволюції соціальних і політичних інститутів українського суспільства; історико-антропологічний (аналіз ментальності і реконструкція «життєвих світів» подільських діячів) за допомогою вивчення повсякденності, міжособистісних відносин, побутових практик.

Відправною точкою маємо довідник «Українська революція (1917–1921) в іменах: вінницькі сторінки», який певною мірою узагальнив накопичений на 2019 р. матеріал біографічних студій. Він не вичерпує всієї теми, оскільки, по-перше, горизонт подібних досліджень, враховуючи масштаб події, залишається відкритим; по-друге, дефініція «діяч», яка хоч і не відображена у назві, але розумілася, є достатньо розмитою, тому завжди будуть суперечки щодо того, кого включати або не включати у подібні видання. У контексті нашої проблематики довідник одночасно і вузький, і ширший. Він, з одного боку, подає відомості про діячів, пов'язаних лише з теренами сучасної Вінницької області, залишаючи решту подільських територій поза

увагою, з іншого боку, охоплює загальноукраїнських діячів, які разом з урядом Директорії УНР опинилися на теренах Поділля. Основним критерієм включення постаті до довідника була діяльність в українських інституціях, попри попередні чи пізніші ідеологічні переконання, незалежно від етнічного, релігійного та соціального походження. Відповідно, представників Тимчасового уряду, радянської влади та Білого руху, які проявили себе на Східному Поділлі, не включено свідомо, хоча іноді доволі складно провести межу між захисниками та противниками української ідеї. Хронологічно в довіднику охоплено події з 1917 до 1921 рр.; повстанський рух наступних років не розглянуто. Наш же інтерес зосереджений на уродженцях краю та тих особах, які брали активну участь у різних сферах життя революційної доби на регіональному рівні.

Первинний алфавітний словник довідника містив близько 500 позицій, втім частина з них залишилася поза оприлюдненням через брак відомостей. Усього відображено відомості про 373 особи. Оскільки значна частина політичних і військових подій 1919–1920 рр. відбувалася на території сучасної Вінниччини, то їхня особистісна насиченість змусила укладача обмежитися включенням біографій лише провідних українських державних і військових діячів. За деякими виключеннями, уряди Б. Мартоса, І. Мазепи, С. Остапенка, В. Прокоповича розглядалися на рівні міністрів, особовий склад Армії УНР та Галицької армії – вищого командного складу. Якщо в розлозі довіднику «Провісники волі» (Літин, 2005) [7] про повстанських отаманів Поділля упорядник К. Завальнюк намагався подати якнайширший матеріал, то у згадуваний довідник включено біографії найвідоміших з місцевих повстанців. Для широти представлення сфер революційних перетворень було прийнято рішення включити відомості про армійських капеланів і медичних сестер, митців і діячів культури. Коло місцевих громадських діячів залишається малодослідженим. Хоч архівні документи зберегли їхні прізвища, проте біографічні відомості – скупі, тому подано всю інформацію, яку вдалося на сьогодні віднайти.

Кожна стаття складалася за схемою:

1. Прізвище, ім'я, по батькові; псевдонім (або псевдоніми);
2. Дати і місце народження та смерті;
3. Дефініція, державна приналежність, якщо не українська;
4. Соціальне походження; освіта; основна галузь діяльності, військове звання (на час подій), чин, титул, вчене звання;
5. Характеристика діяльності на теренах сучасної Вінниччини за доби Української революції (1917–1921);
6. Подальша доля;
7. Меморіалізація особи на Вінниччині;
8. Бібліографія та архівні матеріали (до 10 позицій) з наголосом на висвітленні матеріалу про революційну добу на Вінниччині.

Для складання колективної біографії революційних діячів, на наш погляд, можна обрати такі критерії аналізу індивідумів: місце народження; вік; стать; соціальне, етнічне, конфесійне походження; освіта; сімейний стан; професія; місце служби, участь в громадських і політичних рухах до революції; сфера революційної самореалізації; соціальна мобільність після революції. Водночас варто звернути увагу на загальну динаміку чисельності

діячів та біографічний аналіз у хронологічному розрізі, оскільки на різних етапах в боротьбу втягувалися додаткові сили. Оскільки є краще досліджені постаті, то на основі вивчення формування їх поглядів можливе окреслення основних рис соціального та революційного портрету.

Зовнішні фактори задавали деякі параметри колективної біографії українських діячів революційної доби. Безумовно, тодішньому суспільству притаманна перевага чоловіків. В умовах збройного конфлікту, що почався на тлі Першої світової війни, – це чоловіки молодого та середнього віку, що отримали воєнний досвід на фронті. Сама дефініція «діяч» свідчить про усвідомленість дій: якщо звичайний учасник подій міг опинитися в них випадково, то діяти в українській інституції людина мала усвідомлено, хай як вона уявляла собі «українську справу».

Наявні матеріали довіднику не є вичерпною джерельною базою для написання колективної біографії подільських діячів Української революції, втім деякі орієнтири здатні задати.

Отже, за матеріалами видання, серед 373 осіб за встановленим місцем народження 131 особа – уродженці Поділля. За дефініціями (сферами громадсько-політичної реалізації) представлено такі постаті: громадський (175 осіб), військовий (123), політичний (82), державний (63), релігійний (23) діячі, діячі культури та освіти (26), а також повстанський отаман (26). 121 особа – учасник Першої світової війни, переважно на посадах молодшого командного складу. Серед досліджених осіб є 18 жінок, 18 іноземних підданих.

Найстаршим серед персоналій є Дмитро Маркович (1848–1920). Серед встановлених дат народження постаті за часом розподілилися таким чином: 1850-ті – 7, 1860-ті – 23, 1870-ті – 57, 1880-ті – 118, 1890-ті – 92, 1900-ті – 4. За датою смерті статистика розподілена так: 1920-ті – 25, 1930-ті – 69, 1940-ті – 39, 1950-ті – 27, 1960-ті – 15, 1970-ті – 29, 1980-ті – 12, 1990-ті – 3. Треба зауважити, що, підраховуючи показники за 1920-ті роки, перший – 1920-й – в розрахунок не брався, оскільки продовжувалися військові дії. Серед узагальненого матеріалу увагу привертає значна кількість померлих у 1930-ті роки. Це переважно ті, хто опинився на радянській території і були репресовані. До 1990-х рр. дожили ті, хто опинився за кордоном.

Узагальнюючи навіть наявні неповні відомості, можемо стверджувати, що подільськими діячами були чоловіки у віці до 40 років з фронтовим досвідом на посадах молодшого командного досвіду, які реалізовувалися або в громадській, або військовій сфері, тобто намагалися реалізуватися або в будівництві, або в захисті нової держави. За невеличким виключенням, це були українці, які намагалися реалізувати себе у мирному дореволюційному та революційному житті вчителями та кооператорами. Серед тих, хто опинився за кордоном і не мав вищої освіти, простежується намагання її отримати і майже завжди в українських інституціях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Український національний біографічний архів: наук.-інформ. проект : веб-сайт // Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж. URL: <http://biography.nbuv.gov.ua/> (01.02.2020)

2. Українська біографістика : зб. наук. пр. / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж. Київ, 1996–2019. Вип. 1–17.

3. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст. Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. Кам'янець-Поділ., 1993. 480 с.

4. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини : біогр. словник. Вінниця : ВМГО Розвиток, 2007. 1008 с.

5. Українська революція (1917–1921) в іменах: вінницькі сторінки / упоряд. Т. Р. Кароєва, відп. за вип. Ю. А. Зінько ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2019. 320 с.

6. Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : зб. наук. пр. Київ, 2006. Вип. 13. С. 6.–20. URL: http://resource.history.org.ua/publ/sid_2006_13_1_6 (01.02.2020)

7. Завальнюк К. Провісники волі: повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-і роки ХХ ст.). 2-е вид., доп. Літин, 2005.

Наталія Кузьмінець

ОРГАНІЗАЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛАХ ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ)

У статті досліджено один із важливих напрямків внутрішньої політики Гетьманської держави Павла Скоропадського у галузі охорони здоров'я. Показано основні заходи уряду у справі реформування медичної сфери в державі, в тому числі і на Поділлі. Охарактеризовано дії уряду в організації і вдосконаленні нормативної бази, організації санаторно-курортної справи, боротьбі з епідеміями, забезпеченням медичними працівниками.

Ключові слова: Українська держава, Поділля, Міністерство народного здоров'я, епідемії, санаторно-курортна справа.

У сучасній історичній науці спостерігається підвищений науковий інтерес до вітчизняної історії. Процеси розбудови сучасної України повертають нас до вивчення минулого, особливо до подій національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Одним із важливих напрямків досліджень істориків є вивчення діяльності українських національних урядів, зокрема, уряду доби Гетьманату Павла Скоропадського. Вітчизняні історики плідно вивчають освіту, культуру, аграрну політику тощо. Проте часто поза їхньою увагою часто залишається сфера охорони здоров'я. Недостатньо досліджені ці питання у регіональному вимірі. Дослідження медичної сфери дозволяє комплексно підійти до відтворення внутрішньої політики у період Гетьманату.

Метою даної статті є аналіз організації сфери охорони здоров'я гетьманського уряду, виявлення здобутків та прорахунків у проведенні досліджуваного напрямку внутрішньої політики Гетьманату в Україні в цілому, зокрема і на Поділлі

Дана тема привертала увагу сучасних дослідників. Хоча комплексне дослідження проблеми охорони здоров'я залишається актуальним не лише для істориків, а й для сучасної України в умовах реформування медичної галузі. Історіографія охорони здоров'я має обмежене коло робіт [1]. В українській історіографії відсутні комплексні дослідження, присвячені

важливому напрямку внутрішньої політики Української держави, пов'язані з охороною здоров'я.

Одним із напрямків політики Гетьманату Павла Скоропадського була охорона здоров'я населення. Саме цей напрям перебував під пильною увагою опозиційних до гетьмана партій і неодноразово критикувався опонентами.

У травні 1918 р. розпочало свою діяльність Міністерство народного здоров'я та державного опікування (далі – МНЗ та ДО)Мі, очільником якого було призначено Любинського Всеволода Юрійовича. Заступником став Євген Іванович Яковенко [2, с.3]. Основні напрямки діяльності цього міністерства формувались у ході його роботи. У середині 1918 р. спостерігалися значні проблеми у медичній сфері – епідемії, відсутність законодавчої бази, власної хіміко-фармацевтичної промисловості. Для вирішення цих питань залучали громадськість, фахівців, місцеві органи влади. У кінці травня відбулася міністерська нарада, на яку були запрошені завідувачі губернськими санітарними бюро. Подільську губернію представляв С.І. Ільницький, який виступив із доповіддю про стан охорони здоров'я в регіоні. Виступаючи піднімали питання покращення матеріального становища міської та земської медицини, проблемам епідемічних захворювань, джерел фінансування медицини. З заключним словом виступив керівник міністерства В.Любинський і наголосив, що першочерговим завданням міністерства має стати створення місцевих закладів охорони здоров'я [3, с.12]. Він також запропонував ввести постійних представників від уряду в усіх губернських санітарних бюро, координуючи роботу центральної і місцевої влади. Вони повинні були доповідати про місцеві заклади охорони здоров'я і вирішувати першочергові проблеми медицини на місцях. На нараді також обговорили питання фінансової підтримки держави для міських та земських медичних закладів та санітарні заходи; передачу медичного обладнання та ліків зі складів колишніх військових шпиталів.

Влітку 1918 р. Міністерство приділило увагу створенню необхідної нормативної бази у медичній галузі. На початку липня 1918 р. уряд затвердив «Положення», яке визначало статут та завдання міністерства. У документі зазначалося, що «Міністерство народного здоров'я та державного опікування є вищим керуючим органом, який розглядає питання здоров'я населення та опікування в різних галузях громадського життя».

Під контролем Міністерства мали перебувати усі медичні, санітарні, «піклувальні» державні та приватні заклади та їхнє майно. За «Положенням» «лікарські відділення губернських правлінь» переіменовані на «Лікарські управління в губерніях і градоначальства» [4, с.81].

Міністерство народного здоров'я та державного опікування у своїй діяльності керувалося Статутом Міністерства, який було опубліковано у липні 1918 р. Цей документ визначав основні напрями діяльності органу - від покращення медичних послуг населенню, епідеміологічної ситуації до створення єдиної системи центральних і місцевих органів охорони здоров'я. У Статуті говорилося про важливість взаємин між громадськими організаціями і місцевими органами влади. Міністерство повинно було дбати

ВІСНИК факультету історії, права і публічного управління

про відкриття нових лікарень, пологових будинків, жіночих консультацій, аптек, амбулаторій, санаторіїв; про відкриття навчальних закладів, які готують медичних та фармацевтичних працівників [5, с. 148].

Важливу роль у організації медичної справи в Українській державі відіграли представницькі зібрання фахівців. У травні 1918 р. у Києві відбувся Другий з'їзд акушерів та фельдшерів, а у липні – Перший Всеукраїнський з'їзд допомоги інвалідам війни, у вересні – з'їзд представників санітарних організацій. Розглядали питання покращення системи охорони здоров'я та умов праці медичних працівників [6, с. 54].

Вже з перших днів своєї роботи МНЗтаДО зосередилося на тісній взаємодії центру і місцевих осередків охорони здоров'я. Були утворені окремі департаменти для поглиблено ознайомлення з мед закладами. У червні 1918 р. розпочав свою діяльність санітарний департамент, який очолював О. Корчак-Чепурківський. У липні 1918 р. створено медичний департамент, який контролював лікувальні, фармацевтичні, санаторно-курортні заклади. Його головою було призначено Б. Матюшенка [7, с.35].

14 листопада 1918 р. гетьман затвердив постанову Ради Міністрів, відповідно до якої вводиться посада постійного уповноваженого при губернських представництвах. На них покладалися обов'язки збору різної інформації у губерніях, контролю за розподілом асигнувань. До Подільської губернії було направлено В. Зелінського. Саме він повинен представляти міністерство на губернському з'їзді діячів санітарії у Кам'янці-Подільському. Також уряд Скоропадського у губерніях відновив посаду лікарського інспектора як очільника в подальшому місцевих органів охорони здоров'я. До Поділля надіслали повітового лікаря Уткіна, який мав повноваження губернського лікарського інспектора (контролював заклади охорони здоров'я у губернії, давав дозвіл на відкриття нових лікарень, медичних лабораторій, аптек тощо). Губернські лікарські управління стали місцевими представництвами міністерства. Найменший кадровий штат цих управлінь був у Подільській губернії (6 чол.), а найбільший мала Київська губернія (12 чол.) [8, арк.27].

Уряду Павла Скоропадського доводилося у досить складних умовах реалізовувати на практиці свої рішення у сфері охорони здоров'я. На це впливали труднощі з фінансами, економічна розруха, відсутність кадрового потенціалу, перебування на території України іноземних військ. Перша світова війна також мала негативний вплив на діяльність медичних установ різного напрямку – лікарень, амбулаторій, фельдшерських пунктів. Також не вистачало коштів на зарплати медпрацівникам, на медикаменти, відсутність потрібної кількості медичних закладів освіти. Уряд сподівався розв'язати ці проблеми.

Одним із першочергових завдань було відродити земську медицину, тому що сільське населення отримувало медичні послуги у земських лікарнях і фельдшерських пунктах. Заради цього міністерство об'єднало свої зусилля з громадськими спілками, органами самоврядування, приватними особами. З державного бюджету було видулено 2 млн.633333 крб. на медичну галузь, хача ця сума була недостатньою. І певні регіони дотувалися, тому що не могли власними зусиллями відкривати медичні

установи. Одним із таких регіонів була Холмщина. Значну допомогу надавали органи земського самоврядування [9, арк.74].

У червні 1918 р. у Києві на Всеукраїнському з'їзді земств обговорили проблему фінансування медичної сфери. Уряд надав допомогу міським і земським управам на 80 млн. крб. Із цієї суми на прохання губернського старости Поділля С. Кисельова Балтське і Кам'янецьке повітові земства отримали 350 і 200 тис. крб. [10, арк.4]. Фінансову допомогу отримали селяни Ямпільського та Летичівського повітів. Встановити точну кількість відкритих медичних закладів важко. Хоча документи свідчать, що впродовж всього періоду Гетьманату вони відкривалися. Проте, нестача мед закладів найбільш відчутною була на Волині та Поділлі. У «Дописі з Поділля» зазначалося, що «медицина у ряді повітів Поділля вся паралізована, існуючі лікарні через нестачу фінансування закриваються» [11, с.4].

Однією із проблем було недостатнє забезпечення медичними кваліфікованими кадрами. Міністерство наказало провести облік усіх працівників у галузі охорони здоров'я. Обробкою цих даних мала займатися спеціальна статистична комісія. Поступово вакансії почали заповнюватися за рахунок демобілізованого лікарсько-фельдшерського персоналу. Проте, уряд рекомендував з певною пересторогою брати на роботу «ротних фельдшерів», оскільки вони не завжди були фахово компетентними. Тому гостро постало питання покращення якості медичної освіти. На 1918 р. медичну освіту можна було отримати в університетах Києва, Одеси та Харкова. У серпні 1918 р. у Києві було відкрито перший медичний факультет Українського університету. Відкривалися також заклади з підготовки медпрацівників нижньої ланки. На 1918 р. в Україні діяло 16 медичних шкіл з підготовки фельдшерів, санітарів, акушерок [12, с.606]. Важливим є і те, що лікарі мали можливість пройти курси перепідготовки. З ініціативи МНЗтаДО до середини літа були відкриті курси у найбільших українських містах – Одесі, Харкові, Чернігові, Вінниці та інших містах. Також великою проблемою стали низькі зарплати лікарів (на рівні 1913 р.) та несвоєчасні їх виплати. В деяких губерніях лікарі не отримали кошти ще з жовтня-листопада 1917 р. [13, с.47].

Про охорону здоров'я пересічних громадян дбали земства, міські управи і громадські спілки медичних працівників. Однією із статей витрат із міського бюджету у 1918 р. була охорона здоров'я. Зокрема, урядовці певну увагу приділили забезпеченню лікарень хірургічними інструментами та медичними матеріалами. 22-25 травня 1918 р. відбулася нарада завідувачва губернськими санітарними бюро, на яку прибув представник Подільської губернії. Саме тут обговорили питання передачі медикаментів та обладнання, які все ще залишалися на складах колишньої Російської імперії. На місцях працювали губернські комісії. Ситуація погіршилася у зв'язку з наказом про заборону перевезень залізницею медикаментів. [14, арк.68].

Уряд Української держави активно долучився до організації санаторно-курортного оздоровлення українців. За сприяння передової медичної громадськості цей напрям поступово починає наповнюватися практичними діями. Зокрема, почалося вивчення науковцями корисних властивостей

одеських лиманів, облаштування грязелікарень, відкриття в регіонах санаторіїв для лікування різних хвороб. При міністерстві було утворено курортно-санаторний відділ (кер. - С. Корженевський), який розпочав відкривати санаторії для надання допомоги інвалідам війни, хворим на сухоти, колишнім військовополоненим. Відділ констатував, що у Подільській губернії санітарно-курортні заклади було відкрито у Вінниці та Кам'янець-Подільському. Перебування хворих у санаторіях фінансувала держава. Під опікою держави також почали відкривати санаторії для хворих на сухоти. Місцева влада не завжди вчасно інформувала населення про наявність вільних місць у санаторіях.

Загальнодержавного значення набула організація боротьби з епідеміями та інфекційними захворюваннями. Поширенню різних епідемій сприяло те, що неналежним чином була організована медична справа і те, що Україна була транзитом значної кількості людей. На початку травня 1918 р. Поділля було охоплено епідемією черевного та зворотного тифу, кору, віспи, дизентерії. Так, газета «Нова Рада» за 29 травня 1918 р. повідомляла, що «у всіх повітах Подільської губернії лютують пошесті майже всі існуючі, ще й короста і цинга» [13, с.18]. У червні 1918 р. при Міністерстві було утворено санітарний департамент, який визначено головним в організації боротьби з інфекційними захворюваннями. Окупаційні власті паралельно з українськими державними створювали і свої санітарні органи. Зокрема, такий орган на Поділлі було відкрито у Жмеринці. До кінця 1918 р. з державного бюджету на ліквідацію інфекційних хвороб планувалося виділити 9 млн.695 тис. крб. Подільська губернія мала отримати 370 тис.крб. [15, с.2]. На Поділлі у першу чергу звернули увагу на епідемію тифу та віспи. Хворих відразу шпиталізували. Місцеве самоврядування розпочало відкривати «заразні відділення», епідемічні бараки, пересувні епідемічні лікарні, створювалися «епідемічні загони». У першій половині червня 1918 р. на Поділлі було створено три таких загони. Для подолання віспи розпочали проводити масові щеплення подолян. З літа 1918 р. набирала небезпечної сили епідемія холери. На Поділля холера перекинулася в другій половині липня 1918 р. Губернія розробила власні заходи боротьби із епідемією холери. У Подільській губернії планувалося використати всіх наявних санітарів, у медичні заклади регулярно постачали засоби для дезінфекції, обладнати протихолерні бараки, проводити щеплення та профілактичні бесіди з населенням. Успішне виконання намічених на місцях планів залежало від інформованості центральної та місцевої влади щодо поширення епідемій. На початку листопада 1918 р. на Поділлі була виявлена «іспанка». Губернські органи для подолання цієї хвороби тимчасово закрили навчальні заклади, збільшили обсяги стаціонарної допомоги та профілактичні заходи. Проте, подолати «іспанку» до зими 1918 р. так і не вдалося [16, с.220]. В цілому, за доби Гетьманату так і не вдалося позбутися епідемій та інфекційних захворювань.

Отже, за доби Павла Скоропадського вдалося досягти ряду успіхів у сфері поліпшення медичного обслуговування населення, в тому числі і подолян, збільшити мережу лікарняних, фармацевтичних, санаторно-курортних закладів. Важливим здобутком була локалізація осередків інфекційних та епідемічних захворювань. Хоча багато проблем, в силу

об'єктивних причин так і не вдалося подолати, хоча максимально все можливе для цього було зроблено.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Демочко Г. Охорона здоров'я в Українській державі // Вісник КНЛУ. Серія: Історія, економіка, філософія. Випуск 17. – 2012. – С. 140-144; Жванко Л. Уряд Павла Скоропадського і спроба подолання епідемії серед населення та біженців // Київська старовина: Науковий історико-філологічний журнал. – 2005. - №6. – С. 114-118; Радиш Я., Мезенцева Н., Буравльов Л. Державне регулювання суспільних відносин у галузі охорони здоров'я України: історичні та правові аспекти// Медичне право. – 2008. – № 1. – С 26-37.

2. Державний вісник. – 1918. – 26 травня.

3. Вісник Міністерства народного здоров'я і опікування. – 1918. – лип. – Ч.1.

4. Жванко Л.М. Становлення Міністерства народного здоров'я та державного опікування Української держави Павла Скоропадського // Придніпровський науковий вісник. Гуманітарні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. - №93. – С. 81-93.

5. Вісник Міністерства народного здоров'я і опікування. – 1918. – лип. – Ч.1.

6. Копиленко О., Копиленко М. З досвіду законотворчості УНР та Української держави // Право України. – 1995. - № 5-6. – С.54-58.

7. Жванко Л. Соціальні виміри Української держави (квітень-грудень 1918). – Х.: Прапор, 2007. – 224 с.

8. ЦДАВОУ. Ф. 1035. Оп.1. Спр. 17. арк. 27.

9. ЦДАВОУ. Ф. 2199. Оп.1. Спр. 114. Арк. 74-75.

10. ДАВО. Ф.4. Оп. 184. Спр. 892. Арк. 4.

11. Допис з Поділля. – 1918. – 15 серпня.

12. Матвеев П.Т. Медичні кадри УРСР // Досягнення охорони здоров'я в УРСР: Зб. наук. праць. – Київ: Держмедвидав, 1958.

13. Хорош Д.И. Первые годы становления Советского здравоохранения на Украине (1918-1920). – К.: Госмедиздат УССР, 1963.

14. ЦДАВОУ. Ф. 10355. Оп.1. Спр.1. арк. 68.

15. Боротьба з пошестями // Нова Рада. – 1918. – 10 липня.

16. Лекарев Л.Г. Розвиток охорони здоров'я в Подільській губернії Вінницької області. // Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні. – К.: Держмедвидав УРСР, 1957. – С. 216-279.

Олена Стадник

МОЛОДІЖНІ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ПОДІЛЛІ У 1920-Х РР.

У статті на основі аналізу широкого кола опублікованих та архівних джерел проаналізовано функціонування молодіжних організацій на Поділлі у 20-х рр.. XX ст. Визначено історичні умови, мету, особливості формування і діяльності молодіжних організацій.

Ключові слова: молодь, революція, рух, трансформація.

Молодіжний рух як форма вияву соціальної активності молодого покоління є найефективнішим механізмом взаємодії нових поколінь з суспільством. В рамках молодіжного руху людина не лише проходить соціалізацію, здобуває необхідний досвід, але і самореалізується. Ці рухи також є осередком формування локальних молодіжних культур та стилів життя, що пізніше, зазнавши певних модифікацій, поширюють свій вплив на культуру та спосіб життя суспільства в цілому. Тому сьогодні, коли в Україні

створюється і діє значна кількість молодіжних організацій і течій, надзвичайно важливо звернутися до досвіду 1920-х років, коли в УСРР теж діяла велика кількість об'єднань молоді. Однак протягом десятиріч в історичній літературі проблема молодіжного руху, особливо небільшовицького, висвітлювалася або неповно, або упереджено. Загалом про роль молодіжних організацій писали не окремою темою, а в контексті інших проблем, хоча можна виділити праці Головенька В., Давидюка А., Прилуцького В., Левчука К., Зінько О., які досліджували зародження молодіжного руху на території як Поділля, так і всієї України [1].

Вивчення історії молодіжного руху Поділля потребує і вирішення ряду теоретичних, концептуальних проблем. Так, нечіткість уявлень щодо його внутрішнього стану, організаційної структури, а також відсутність домовленості щодо суті термінології, якою користувалися у політичних документах, у наукових дискусіях, у публіцистиці часто приводить до неоднозначності, а інколи й помилковості у оцінках місця і ролі цього складного соціального явища [2, С. 4].

Під ударами революції розвалився апарат царської влади. Було створено органи «революційно-демократичної влади диктатури пролетаріату і селянства» – ради. За короткий час Україна вкрилася густою мережею різноманітних масових організацій робітників, селян і солдат. У радах, фабрично-заводських комітетах, професійних спілках, солдатських і земельних комітетах активну участь брала революційна молодь. Юнаки і дівчата боролися за впровадження восьмигодинного робочого дня, встановлення робітничого контролю на підприємствах тощо. Переважно із робітничої молоді створювалися загони Червоної гвардії, які підтримували революційний порядок у містах і селищах, охороняли фабрики і заводи. В обстановці бурхливої революційної творчості молодь почала об'єднуватися у свої, юнацькі, організації. Одними з перших в Україні гуртуються юнаки і дівчата Києва. Наприкінці березня-на початку квітня Київський комітет РСДРП (б) створив ініціативну групу для організації молоді, куди увійшли понад 30 молодих робітників, які і стали ядром майбутньої спілки. [3, С. 49]

У роки Української революції та громадянської війни спектр молодіжного руху ще більше розширився. На політичній арені з'явилися: Незалежна соціал-демократична спілка молоді, Спілка молоді лівих есерів, Організація анархістської молоді України, Головна українська студентська рада, Організація середніх учбових закладів, ціла низка соціалістичних спілок молоді, що носили ім'я II Інтернаціоналу, Сіоністсько-соціалістична спілка молоді, Організація сіоністської молоді, БАПСОМОЛ, «Гашомер-Гацоїр», скаутські організації та багато інших. Весною 1921 року в їх рядах нараховувалося 10 тис. чоловік [3, С. 49]. Найбільш поширеними на Вінниччині були соціал-демократична юнацька спілка, єврейська молодіжна організація та комуністична юнацька спілка [4, С. 71].

На поч. 20-х рр. ХХ ст. на Поділлі існували молодіжні організації, які репрезентували різні течії. В цілому їх можна класифікувати таким чином: політичні – молодіжні спілки, що діяли під керівництвом українських політичних партій; організації та групи, які підтримували загальноросійські партії та політичні течії; підпільні організації, гуртки та групи, які ставили за мету досягнення своїх політичних цілей; неполітичні – релігійно-

сектантський рух; воєнно-спортивні організації та всі інші неполітичні об'єднання молоді [5, С. 11].

Про різноманітність молодіжного руху свідчить хоча б той факт, що тільки серед тих, хто дотримувався комуністичних поглядів, крім комсомолу у 1920-тих роках існували: Комуністична Юнацька Спілка, Українська Комуністична Юнацька Спілка, Всеукраїнська Спілка Робітничо-Селянського Юнацтва, Єврейська Комуністична Спілка Молоді, Комуністична Спілка Учнівської Молоді.

Однак у тоталітарній державі плюралізм у політичних поглядах молоді існувати не міг. Тому у рішеннях уже II з'їзду КСМУ, який відбувся у 1920 р., було прописано: «Рух робітничо-селянської молоді повинен бути єдиним і комуністичним. Єдиною його формою є Комуністична Спілка Молоді України. Завдання КСМУ – вести боротьбу як із спробами дрібнобуржуазних елементів, груп і партій створити інші юнацькі молодіжні організації, так, головним чином, з уже існуючими організаціями» [6, С. 59]. Перші комсомольські гуртки на Поділлі почали формуватися ще під час російської революції 1905 – 1907 рр. Такі організації виникли у Балті, Вінниці, Козятині, Жмеринці. Напередодні і під час Лютневої революції 1917 р. вони дещо активізували свою діяльність. Комуністична партія, зробивши ставку на комсомол, розпочала активну боротьбу з іншими молодіжними структурами. До середини 20-х рр. усі молодіжні організації, окрім комсомолу і піонерії, були розігнані і навіть знищені.

Проте комсомол у початковий період свого існування не був дуже популярним серед української молоді. Так, на 1924 рік КСМУ на 65 % складався з євреїв, на 10,5 % – з росіян і лише на 21,1 % – з українців. Особливо яскраво це проявилось на селі. Тут молодь більше тягнулася до «Просвіти». На 1921 р. в УСРР існувало 4322 товариств, які об'єднували близько 400 тис. чоловік, і багато з них були молодими людьми [7, С. 237]. КСМУ у цей же період нараховувала не більше ніж 12 тис. членів спілки.

Впливовішими за комсомол були організації соціал-демократичного спрямування. Наприклад, у Тульчині активно діяла Соціал-демократична спілка робітничої молоді [8, Арк. 34]. Досить значний вплив на молодь мали ідеї анархізму. Влітку 1921 р. в районі Жмеринки каральні органи виявили і ліквідували організацію анархістів, яка нараховувала 30 – 40 чол. [9, С. 28].

На Поділлі діяла і досить значна кількість підпільних груп та гуртків, які ставили перед собою вирішення політичних завдань. Вони мали різне спрямування: від радикально-комуністичного до монархічного, але всі ці групи об'єднувало одне – незгода з політичним курсом правлячого режиму. Більшість таких організацій вважала, що своєї мети вони можуть досягти за допомогою терору. Досить активно працювали націоналістичні молодіжні організації. Як відзначало ДПУ УСРР, приблизно з 1924 р. спостерігався процес організованого оформлення «шовіністичних» груп і гуртків. Так, у Кам'янецькій ліспрофшколі група молоді визначила своїм завданням необхідність боротьби з радянською владою за ідеали УНР. Її очолив Іван Наливайко. Члени групи почали озброюватися і вирішили застосовувати терористичні методи боротьби. Однак у 1925 р. організація була викрита і ліквідована [10, Арк. 14].

Членами небільшовицьких організацій ставали найбільш свідомі юнаки і дівчата, адже ні посад, ні привілеїв, ні матеріальних благ це членство не давало. Навпаки, на них чекали переслідування, репресії та заслання. Треба було мати «велику силу цього переконання, ...глибоку чесність, ...велику мужність і сміливість, щоби..., наражаючись на всі труднощі, бути членом переслідуваної, безвладної організації...» [9, С. 29].

Молодіжні небільшовицькі об'єднання спиралися у своїй діяльності на значні верстви молоді (селянської, учнівської, національних меншин) і їх зникнення з політичної арени відбулося, головним чином, не внаслідок об'єктивних закономірностей, а в результаті цілеспрямованої репресивної політики правлячого більшовицького режиму [5, С.112]. Влада всіма засобами заважала їх роботі, намагалася підірвати ці об'єднання зсередини. Їх активність всіляко переслідувалася, було створено спеціальний підрозділ по боротьбі з такими організаціями.

Серед різноманітних позапартійних, неполітичних об'єднань молоді найбільшим впливом відзначалися релігійні громади та сектантські організації. Для залучення молоді вони використовували різні форми і методи роботи – утворення трудових товариств, відкриття курсів крою та шиття, артілей, майстерень тощо. Влаштувалися вечори, спортивні виступи, організувалися музичні та хорові колективи. Все це, безумовно, приваблювало молодь, особливо, селянську. Деякі юнаки ставали членами різних сект, щоб звільнитися від призову до армії.

Найбільшою підтримкою релігійно-сектантський рух користувався серед національних меншин – польської та німецької молоді, де він став посправжньому масовим. На Поділлі майже у кожному польському селі діяли напівлегальні католицькі гуртки. Їх головною метою було виховання молоді у релігійно-націоналістичному дусі, прищеплення ідеї національної єдності, вирішення протиріч і соціальних суперечностей серед польського населення. Перед заняттями та після них проводилися ігри, виконувалися пісні і танці. Духовенством організувалися хорові, драматичні студії добродійного характеру [11]. Ці гуртки мали досить складну організаційну структуру. На чолі стояв староста, який контролював та координував всю роботу і підтримував зв'язок з місцевим ксьондзом. Ксьондз у свою чергу звітував до костелу. Найбільш масовим був гурток «Ружанці». Він поширювався на Шепетівський, Коростенський, Житомирський округи, а на Поділлі, наприклад, у Вінниці, його учасники мали членські квитки [9, С. 26].

Невід'ємною складовою суспільно-політичного життя регіону були єврейські політичні і громадські організації. На Поділлі нараховувалося до 5 тис. єврейської молоді [12, Арк. 33]. Значна частина єврейського населення на початку 20-х рр. була позбавлена громадянських прав, не мала роботи. Така ситуація сприяла їх згуртуванню у різні організації за національною ознакою. Основною ідеологією цих угруповань став сіонізм. Єврейський суспільний рух був однорідним, але водночас різнобічним за своїм характером, завданням, метою, методами функціонування. Сіоністи були єдині в думці, що національне питання в Україні не вирішене, і радянське керівництво робить все можливе для морального та фізичного знищення єврейського народу.

Центрами сіоністського руху були міста та прикордонні містечка Подільської губернії, такі як Проскурів, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський [13]. На 1925 р. на обліку ДПУ знаходилося 7601 сіоністів, однак, оскільки облік здійснювався стосовно найбільш «активних» діячів, реальні цифри були набагато більшими, до 30 тис. чол. [8, Арк. 34]. Найбільш впливовою серед єврейської молоді можна рахувати Єдину всеросійську організацію єврейської молоді (ЄВОСМ), яка утворилася у 1924 р. шляхом злиття організації сіоністської молоді (ОСМ), частини Гашомеру та гуртка «Кидимо». Офіційно ЄВОСМ вважала себе неполітичною організацією, але практично знаходилася під ідейним впливом партії сіоністів-трудовиків. Чільне місце у роботі серед єврейської молоді займав Сіоністсько-соціалістичний союз молоді. Ця організація була своєрідним єврейським «комсомолом» для Сіоністсько-соціалістичної партії і діяла нелегально. Її метою була боротьба за створення єврейської держави у Палестині, за свободу політичних організацій, легалізацію соціалістичних партій, формування національних єврейських частин у армії. Чисельність організації складала понад 3 тис. осіб [14, С. 35].

Політичне забарвлення мала організація Югенд, яка об'єднувала сіоністсько-соціалістичну молодь, пропагувала соціалістичні ідеї серед єврейської молоді і намагалася виховувати у неї національну самосвідомість. Як і інша організація Гехолуц вона створювала виробничі артілі і мала свої філії у Вінниці, Тульчині, Літині, Брацлаві, Хмільнику, Кам'янці-Подільському, Проскуріві, Каменівці, Вороновиці [14, С. 139]. Існували спортивні осередки єврейської молоді Маккабі і Скаути.

Окремо потрібно відзначити сіоністсько-соціалістичну федерацію «Дройр», яка прагнула об'єднати всі молодіжні єврейські організації в єдиний союз сіоністсько-соціалістичної молоді. Центр її знаходився у Варшаві, в Україні діяла низка розгалужень, одна із груп працювала у Подільській губернії.

Інтенсивний розвиток сіоністського руху привів до активної боротьби із ним керівних структур, основним методом якої стали репресії, які розпочалися з початку 1924 р. Так, до 1925 р. за межі України було вислано 213 осіб. Однак, створювалися і такі гуртки, які під виглядом політичних та незгодних чинили явні протиправні дії. Наприклад, у Чоботарівській профшколі Тульчинського округу у 1927 р. було виявлено організацію «Повуж» (політична організація по визволенню України від жидів), яка, називаючи себе політичною, по суті була хуліганською, погромною антисемітською групою [9, С. 47].

Таким чином, молодіжні угруповання у 20-ті рр. ХХ ст. займали на Поділлі чинне місце. Вони поширювали свій вплив і у політичному, і у неполітичному житті краю. Характерними рисами молодіжного руху у цей період була велика кількість організацій та груп різного напрямку, причому певних успіхів досяг молодіжний рух, альтернативний комсомолу. Разом з українськими молодіжними об'єднаннями існували численні організації єврейської, польської, німецької молоді, а також об'єднання загальноросійських політичних течій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ ст. (Історико-політичний аналіз основних періодів). – К.: А.Л.Д., 1997. – 159 с.; Давидюк А. Т. Жертви червоного терору: (Події, трагічні долі людей в Україні в період з 1919 до червня 1941 р.). – Вінниця: Континент-Прим, 2001. – 272 с.; Прилуцький В. І. Небільшовицькі молодіжні об'єднання в УСРР в 20-ті роки. – К: Поліграф, 1993. – 58 с.; Левчук К. Громадські організації України: створення та діяльність. – Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2009. – 320 с.; Зінько О. Молодіжний рух на Вінниччині на початку 20-х років // Тези доповідей одинадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1992. – С. 71.
2. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ ст. (Історико-політичний аналіз основних періодів). – К.: А.Л.Д., 1997. – 159 с.
3. Бовкун В. В бою і труді: сторінки комсомолу Вінниччини – 1919 – 1925 роки. – Одеса: Маяк, 1969. – 75 с.
4. Зінько О. Молодіжний рух на Вінниччині на початку 20-х років // Тези доповідей одинадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1992. – С. 71 – 74.
5. Барабаш В., Булавін О., Гатенюк А. Молодіжний і дитячий рух в Україні: історія та генезис. – К.: УкрНДІ проблем молоді, 1993. – 117 с.
6. Історія Ленінської комуністичної спілки молоді України – К.: Молодь, 1968. – 598 с.
7. Енциклопедія українознавства. Т.6. – Львів: Наук.тов.ім.Т.Шевченка, 1996. – 400 с.
8. ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 164. 96 арк.
9. Прилуцький В. І. Небільшовицькі молодіжні об'єднання в УСРР в 20-ті роки. – К: Поліграф, 1993. – 58 с.
10. ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 158. 137 арк.
11. Молодіжні рухи на Україні у ХІХ – ХХ століттях. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://bobysh.ru/referat/72/17460/1.html>.
12. ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 73. 86 арк.
13. Роль громадських організацій у поширенні освіти на Поділлі у ХХ ст. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://refoteka.ru/r-137319.html>
14. Стадник О. О. Подільське село в роки НЕПу. Соціально-економічний та громадсько-політичний розвиток (1921 – 1928 рр.). Дис. канд. іст. наук. – Вінниця, 2007. – 251 с.

Михайло Панасюк

**МІСЦЕ ТА РОЛЬ РЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ В СИСТЕМІ
АВТОРИТАРИЗМУ**

Важливим аспектом діяльності будь-якого політичного режиму є ставлення до релігії. В даній роботі з'ясовуються особливості взаємовідносин держави та церкви при авторитаризмі, визначаються відмінності релігійної ситуації в тоталітарних та авторитарних системах. Традиційна культура та християнські принципи стали основою державної політики окремих країн Європи в 20 – 30 рр. ХХ ст., в тому числі диктаторських режимів.

Ключові слова: авторитаризм, церква, церковна політика, тоталітаризм, традиційні цінності, християнські норми, політичний режим.

Одним із відомих прикладів недемократичних режимів є авторитаризм. В науковій історичній та політологічній літературі виділяють військово-диктаторський, теократичний, деспотичний, абсолютиський, корпоративний та інші види режиму. Відомі мислителі, вчені, політологи приділяли важливу увагу вивченню проблем авторитаризму, зокрема М. Вебер, С. Хантінгтон, А. Хаденіус, Б. Геддес, Ф. Шміттєра, Г. О'Доннєла, Є. Вятр. Так Б. Геддєс виділяє військовий, персоніфікований типи режиму та авторитаризм з домінуванням однієї партії. А. Хаденіус виокремлює безпартійний та режим з обмеженим плюралізмом. Ф. Шміттєра та Г. О'Доннєла акцентували увагу на корпоративному авторитаризму [5, с. 51]. Доволі розповсюдженою є типологія запропонована польським політологом Єжи Вятром. Він виділяє військовий, теократичний, персоніфікований (лідєрство без міцних інститутів влади), монархічний, неоавторитарний види режиму [8, с. 115]. Типологія та характерні риси авторитарної диктатури достатньо висвітлені в науковій літературі, завданням даної роботи є визначення тих особливостей авторитаризму, які дають можливість існування релігії та церковних організацій.

В 20-30-х рр. ХХ ст. авторитарні системи сформувались у багатьох країнах Європи. Цей процес був настільки розповсюдженим, що можна говорити про становлення класичного авторитаризму. Поява такого типу правління зумовлена багатьма економічними, політичними та соціокультурними причинами.

Можна виділити головні риси режиму. При авторитаризмі влада належить одній особі, як правило військовому диктатору, управління здійснюється з допомогою армії, захоплення влади відбувається шляхом повалення попереднього режиму та державного перевороту. Політичні права обмежені, вибори, якщо дозволені, то проходять під контролем диктатора. Існують репресивні органи, але терор не носить масового характеру [3, с.41].

Авторитаризм виникає як реакція на комуністичні та радикальні перетворення в суспільстві. Соціальною основою є землевласники, промисловці, чиновники, заможне селянство.

Режим контролює політичну сферу суспільства і як, правило, не втручається в економічне, соціально, культурне та духовне життя. Він нещадний до осіб чи груп, що складають конкуренцію в боротьбі за владу. Якщо громадяни не виступають проти режиму, їм нічого не загрожує [8, с.113].

Особливої ваги набувають взаємовідносини держави та церковних структур. Становище релігії в авторитарних та тоталітарних режимах суттєво відрізняється. Традиційна релігія в авторитаризмі не переслідується, а навпаки, займає вагоме місце в суспільстві та в системі організації влади. Можна, навіть стверджувати, що існує союз режиму із церквою. В тоталітарних системах подібні речі неможливі.

Розглянемо ряд факторів, які зумовлюють саме такий характер церковно-державних відносин. В авторитаризмі немає обов'язкової для всіх ідеології, допускається обмежений плюралізм, тому існування релігії тут можливе.

Головне завдання диктатури – це утримання влади. Для здійснення цієї мети авторитарна система не керується такими принципами тоталітарної моделі як насадження єдиної системи поглядів, контроль над усіма сферами суспільства, в тому числі духовної. Авторитаризм в прагненні зберегти владу раціональний, тоталітаризм не лише раціональний, а й ірраціональний. Здійснення суспільством якоїсь великої мети, масовий терор, знищення релігії в тоталітарній державі носять до певної міри ірраціональний характер. Авторитарний режим позбавлений такої направленості.

Тоталітарні системи руйнують усі класові, станові, племені, громадянські кордони та зв'язки. Особистість перебуває наодинці із режимом. В авторитарних державах подібних процесів не відбувається. Релігія та церква, як спільність людей об'єднаних відповідними принципами, зберігаються.

Руйнуючи зв'язки та бар'єри тоталітаризм повністю поглинає суспільство. Звідси регламентація державою не лише політичного, економічного, соціального життя, а й культурного, духовного, сімейного чи особистого простору. В авторитаризмі відносини між державою та суспільством носять диференційований характер [8, с. 116]. Система влади базується на традиційних цінностях, в тому числі на християнських нормах. Тому режим часто підтримує церкву, між державою та церковними структурами існує взаєморозуміння. Особливе місце надається релігійній організації, що історично домінувала в суспільстві.

В Іспанії, в часи Ф. Франко, Католицька церква була єдиною офіційною релігією. Нова держава в Португалії гарантувала свободу совісті та віросповідання. Церква та монастирі підтримували режим А. ді О. Салазара. Навчальні класи були переважно релігійними, заохочувалось християнське виховання. В 1940 р. уряд Португалії підписав конкордат з Ватиканом. Католицька церква мала право втручатись в життя громадян та суспільства [7, с. 141].

Схожі тенденції у відносинах держави та церкви можна помітити в Угорщині, під час правління М. Хорті. Церква не лише підтримувала правління диктатора, а й була солідарною з державою в прагненні останньої повернути землі втрачені після Першої світової війни. Кожен день в школах, під час правління Хорті учні виголошували клятву: Я вірю в Бога! Я вірю в єдину Батьківщину! Я вірю у вічну божественну істину! Я вірю у відродження Угорщини!

Церква знаходила свого роду союзника і покровителя в особі авторитарного лідера, на що в неї було ряд підстав. Як вже зазначалось, авторитарна диктатура є реакцією певних сил на соціальні та радикальні перетворення, революції.

Так, Міклош Хорті утвердився при владі поваливши Угорську Радянську Республіку. Франціско Франко переміг у громадянській війні республіканців, в урядах яких домінували соціалісти та комуністи. Український гетьман Павло Скоропадський захопив владу після занадто соціалістичної політики Центральної Ради. Діяльність лівих сил була направлена не лише на конфіскацію земель, обмеження приватної власності, скасування привілеїв і титулів, вона носила антиклерикальний і антицерковний характер. Церква

знавала багатьох обмежень: зменшення авторитету в суспільстві або пряма дискредитація, позбавлення земельних володінь, відокремлення церкви від держави і т. д. Безбожництво окремих політичних сил лякало віруючих людей. Антицерковною була політика республіканських урядів в Португалії впродовж 1910-1926 рр. [7, с.133]. Зазнала ряд переслідувань Католицька церква в Іспанії після революції 1931 р. та з приходом до влади Народного фронту в 1936 р., зокрема ліквідований конкордат з Ватиканом 1851 р., католицизм вже не був державною релігією, припинені будь-які виплати духовному стану, ліквідована система церковної освіти, пограбовано ряд монастирів [4, с. 83]. Встановлення авторитарної влади закономірно припиняло антирелігійну діяльність, змінювалось становище церкви у суспільстві.

Зважаючи на вище сказане, можна зробити ряд висновків стосовно взаємовідносин авторитарної держави та церкви. Ставлення до релігії в авторитарних та тоталітарних системах суттєво відрізняється. Структура авторитарної влади дозволяє існування релігії в державі. Авторитаризм базується на традиційних цінностях, де вагоме місце займає християнський світогляд. Помітна тенденція взаємної підтримки влади та церковних організацій, що часто трансформувалось у союз держави та церкви. Данну закономірність можна вважати одною з головних рис авторитаризму як політичного режиму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Анісімов В. Міклош Хорті – контр-адмірал угорської історії // Дзеркало тижня. 2004. Випуск №21, 28 травня – 4 червня.
2. Іваницька О.П. Франко – каудильйо Іспанії. Політ. Біогр./ О.П. Іваницька. - Вінниця: Книга-Вега. 2002. 424 с.
3. Подлесный Д.В. Политология: учеб. пособие/ Д.В. Подлесный; Нар. укр. акад. - Харьков: Издательство НУА, 2016. 164 с.
4. Підлуцький О. Постатті ХХ сторіччя. Вид. 2-е, доп. і перер. Київ: Дух і літера. 2007. 268 с.
5. Политические режимы. Тоталитаризм и авторитаризм. // <https://www.hs.ru/mirror/pubs/share/216491716>
6. Политические системы в странах Центральной и Юго-Восточной Европы 1917 – 1929 гг. Москва: Наука. 1988. 536 с.
7. Хазанов А.М. Салазар: 40 лет диктатуры в Португалии. // Новая и новейшая история. 2009. №3. С. 129 -146.
8. Синчук Ю.В. Лекции по политологии: учеб. пособие / Ю.В. Синчук. – Москва: Юридический институт МИИТа. 2015. 214 с.

***Валентина Гребеньова, Тетяна Захараш* РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ НА ТЕРЕНАХ ТРАНСІСТРІЇ (1941-1944 РР.)**

У статті розглядається проблема взаємовідносин румунської влади та різних релігійних конфесій на теренах Трансїстрії. З'ясовано, що румунська влада відразу почала боротися з атеїзмом у всіх його проявах і повертати населення до віри. Проте відбувалося й масове впровадження румунізації через релігію, також велася активна боротьба з сектанством.

Ключові слова: румунська влада, релігія, Трансністрія, атеїзм, конфесії, сектанство.

Православ'я в Україні набуло трагічного досвіду співіснування не тільки з радянським режимом. Протягом Другої світової війни наша православна церква взаємодіяла з двома окупаційними режимами: нацистським і румунським. Обидва режими за їхньою суттю були відповідними різновидами тоталітаризму. Становище церкви в умовах нацистської окупації в українській історіографії вже набуло належного висвітлення. Науковий аналіз церковного життя в умовах румунської окупації тільки розпочинається. Даній проблематиці приділяли увагу науковці в румунській, молдавській, російській та західній історіографії. Протягом останніх років з'явилося кілька робіт з даної теми, автором яких є одеський історик М. Михайлуца. Дослідник запровадив у науковий обіг значний обсяг архівних джерел, у тому числі румуномовних. Історик розкрив зміст релігійної політики румунських окупантів, дав всебічну характеристику діяльності «Православної румунської місії» в Трансністрії [1].

Метою нашого дослідження є спроба відстежити та проаналізувати релігійну ситуацію на теренах Трансністрії. У статті використано польові матеріали, зібрані під час етнографічної практики студентами факультету історії, права та публічного управління.

Варто зазначити, що головним напрямком у культурницькій політиці румунської влади була релігія. Політика правлячої верхівки накладала відбиток на організацію релігійного життя в губернаторстві, зокрема й на окупованих землях «Трансністрії». Як стверджувало румунське керівництво: «населення між Дністром і Південним Бугом було спаплюжене більшовицьким безбожництвом і позбавлене християнської віри», Й.Антонеску в перші дні воєнної кампанії проти СРСР наголошував на повторному відкритті церков, а декретом від 19 серпня 1941 р. священники зобов'язувалися «навертати до християнства народи «Трансністрії» [19, с. 82].

Від 15 серпня 1941 р. проблемами у сфері релігійних інтересів Румунії на захоплених трансністрійських землях опікувався своєрідний церковно-релігійний орган – Румунська православна місія в «Трансністрії» (Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria) (далі – РПМТ). Очолив її монастирський старець архимандрит Юлій (Скрібан). Із вересня 1941 р. місія розташовувалась у Тирасполі й підпорядковувалась штабу румунської армії, хоча й перебувала в духовній юрисдикції Священного Синоду Румунської православної церкви. Структурно складалася з канцелярії, 13 повітових протоієрейств і 63 районних субпротоієреїв [19, с. 85],

Румунські місіонери, монополізувавши духовне правління, контролювали релігійне життя в губернаторстві «Трансністрія». Вони виявляли недовіру до місцевого кліру, призначали на церковно-адміністративні посади румунів, проявляючи відверту антиукраїнськість, примусово впроваджували румунську мову в богослужбову практику. Водночас християнізація по-румунськи сприяла загальній евангелізації населення, відбудові православних храмів, відкриттю духовних навчальних закладів, виданню християнської літератури.

У жовтні 1942 р. керівництво РПМТ перебалося до Одеси. Однак, архімандрит Юлій, упроваджуючи румунізацію релігійного життя на окупованих землях із вересня 1941 р. - до листопада 1942 р., зовсім не знався на справах слов'янських. Орієнтуючись переважно на молдавське (румунське) населення, він не знайшов порозуміння із представниками місцевого кліру Російської православної церкви та інших конфесій (живісти, липківці тощо) [18, с.43].

У грудні 1942 р. новим духовним проповідником «Трансністрії» став колишній єпископ Хотина і митрополит Буковини Віссаріон (Пуя). Митрополит Віссаріон розпочав реформи. Територіально велику і специфічну у конфесійному плані «Трансністрію» поділили на три вікаріати: Одеський, Балтський і Тульчинський. Недаремно у звіті від 31 грудня 1941 р. архімандрит Юлій підкреслював: «Характерний сучасний феномен у «Трансністрії» - триумфальне повернення народу до віри. Повсюдно відновлюють церкви і освячують сплюндровані вівтарі. Ікони і хоругви, приховані колись із турботою, стоять зараз на почесних місцях» [18, с.50].

У 1942 р. в Одесі було відкрито духовну семінарію з безкоштовним навчанням і повним пансіоном. Викладання в ній велося російською мовою – на відміну від Дубоссарської семінарії, де застосовувалася румунська. У Голті на початку 1943 р. відкрилися короткотермінові курси з підготовки священнослужителів, псаломщиків та катехізістів [12, с.354].

Не надто румунські єпархіальні чиновники поважали святкування населенням релігійних свят за старим стилем. У губернаторстві проводилося повне ототожнення термінів відправлення культових свят відповідно до календаря Румунської православної церкви. Згідно з розпорядженням властей «Трансністрії» №7219 від 23 грудня 1941 р., відзначення Різдва, Нового Року й Хрещення мало відбуватися за новим стилем [17, с.353].

Релігійна політика на теренах «Трансністрії» мала чітко сформовані напрямлення, а саме знову повернути населення до віри: «Ну, не можу сказати чи та церква тоді діяла... Зара то я знаю, що діє... Але церква була за клуба у нас... Був клуб, зробили з церкви клуб. Гуляли в клубі, сцена була, виступали, тішились... А потім, вже прийшло, що ця церква відкрилася, той вже до церкви ходімо....» [3, арк. 15]; «Після того, як було окуповано села (Яворівка), румуни наказали збудувати православну церкву на місці зруйнованої Михайлівської. Було збудовано кам'яну двоскатну будівлю, висаджено хрест» [5, арк. 15]; «Румуни наказували всіх нехрещених малолітніх дітей охрестити, вінчатися подружнім парам» [2, арк. 5]. «Діяла церква, до неї ходили всі. Свята лише коло церкви: Паска, Різдво» [5, арк. 6] «Був монастир. В ньому правилося і дорослі ходили. Діти теж» [4, арк. 4]; «Ну, не можу сказати чи та церква тоді діяла... Зара то я знаю, що діє... Але церква була за клуба у нас... Був клуб, зробили з церкви клуб. Гуляли в клубі, сцена була, виступали, тішились... А потім, вже прийшло, що ця церква відкрилася, той вже до церкви ходім [6, арк. 15].

За Наказом №89 від 28 вересня 1942 року на території «Трансністрії» визнаються такі релігії як православна, католицько-уніатська, католицька, євангелічно-лютеранська, вірмено-григоріанська, магометанська. Релігійні

секти заборонялися. Всі релігійні свята православної християнської церкви дотримуються лише нового стилю Румунської православної церкви. Цікавою особливістю цього наказу являється інформація про можливість і навіть процедуру переходу від одного віросповідання в інше. Потрібно зазначити, що це не стосувалося переходу євреїв з іудейства. Процедура була чітко затверджена: кожен, хто досяг 18 років, повинен був подати заяву начальнику громадського стану в супроводі з двома свідками. Далі заява направлялась до Муніципалітету, а також до церкви чи молитовного будинку обох культів. Через 30 днів здійснювалася реєстрація [7, арк. 12].

Румунська адміністрація постійно наголошувала впродовж всієї окупації на необхідності боротьби із «сектантством», викоріненні й обмеженні його впливу в межах православних парафій [15, с. 264]. Микола Михайлуца у своїй статті «Румунське православ'я і сектантство» стверджував про «відверто вороже ставлення Румунської православної місії (далі – місія) до різного роду сектантства, релігійних відгалужень і безкомпромісну боротьбу з цими явищами. Власне, такий прояв моноцерковності відповідав тоталітарній сутності румунського адміністрування в захопленому регіоні» [13, с.355].

30 грудня 1942 р. уряд ухвалив «драконівський» закон за №927 про ліквідацію всіх «релігійних сект» та заборонив утворення нових релігійних об'єднань. Уся власність та майно «сект» конфісковувались, а тим, хто їм сприяв, загрожувало від 1 до 3 років таборів. Попри такі жорсткі заходи повністю викоринити «сектантство» у повітовій глибинці не вдавалося [13, с. 360].

За підрахунками, в 1942-1943 рр. у Любашівській та Кривоозерській волостях разом мешкало понад 50 тис. українців, 3916 молдаван (румунів), 153 німці тощо: з них переважно більшість становили православні люди. Поміж вказаного населення були також 341 католик, 143 баптисти, 102 євангелісти і 3 штундисти [16, с. 356]. Разом вони становили біля 2 % від православного населення волостей. У межах протоієрейства Тульчинського повіту ситуація щодо сектантів складалась наступним чином: євангельських християн було 255 душ, адвентистів сьомого дня – 42, баптистів – 11, штундистів – 916. У селах Нова Гора (216 осіб) та Руська Чернашівка (300 осіб) переважно мешкали общини старообрядців-липован (безпоповців). У матеріалах примарії с. Маринівки Доманівської волості в списку сектантів-євангелістів на 15 липня 1943 р. фіксувалось 102 особи [17, с. 355-356].

24 березня 1942 р. в Одесі відбувся церковний конгрес, на якому були присутніми 180 представників православного кліру. Серед організаційно-адміністративних питань про покращення церковного життя в «Трансністрії» на основі румунської церковної організації, конгрес наголошував на необхідності боротьби з сектантством. Священики О.Светлов, Ф.Флоря, І.Буденко та інші ставили на обговорення проблему недопущення появи сектантів, викорінення й обмеження їх впливу та діяльності в межах православних парафій [18, с.123].

По відношенню до римо-католицьких та греко-католицьких осередків румунська влада та церква були толерантнішими аніж до дрібних та малочисельних груп сектантів, які відособлювалися від панівної релігії і не бажали підкорятися. За свідченням Р.Соловей, у «Трансністрії» було біля 50

тис. римо- і греко-католиків [21, с.122]. Румуни навіть організували Католицьку місію в Трансністрії на чолі з монсеньйором Марком Глазером, колишнім священиком, вихідцем із німецької колонії з-під Одеси. Для виконання місіонерської ролі сюди було направлено 14 священиків із різних місцевостей Румунії [17, с. 355].

Значну групу віруючих в «Трансністрії» становили також і євангелісти-лютерани (50 тис. осіб), заради яких румунський уряд дозволив прибуття в провінцію 24 священиків з Німеччини. Євангелісти та католики, за визначенням уряду «Трансністрії», проявляли виключну слухняну поведінку, на відміну від різноманітних християнських відгалужень і сект, діяльність яких було категорично заборонено [14, с. 415].

Не були румуни сповненими поваги і до місцевого населення, яке святкувало релігійні свята за місцевим календарем, тобто за «старим стилем». За вже перевіреними та відпрацьованими довоєнними методами на бессарабських теренах єпархіальні чиновники у Буго-Дністровському межиріччі проводили повне ототожнення термінів відправлення культових свят відповідно до румунського зразка. Спершу ця уніфікація проводилася у богослужбних книгах, а з часом отримувала законодавчо-нормативне застосування. Недаремно в церковних молитвах наголошувалось «...Разорения Церквей утиши, шатания языческие угаси, и ересей восстания скоро разори и искорени, и в ничтоже силою Святого Твоего Духа обрати (Поклон)». За морально-теологічними унормуваннями слідували каральні заходи [14, с.414]. Крім румунських священиків, які сюди прибули з Басарабії й Румунії, в «Трансністрії» знаходилися «Тихонівці», «обновленці» і священики УАПЦ. Біля парафії УАПЦ в Одесі зосереджувалося українське життя. Румунська місія поставилася вороже до священиків УАПЦ, спеціально митр. Вісаріон. Шістьом священикам відмовлено надати прихід, а також відправляти українсько мовою. Згодом вони покинули Одесу. За румунської окупації в «Трансністрії» було 300-400 церков, в тому числі в Одесі 30 з 617 священиками і 12 монастирів. Релігійний центр знаходився в кафедральній церкві при монастирі Св. Іллі в Одесі. Місія зорганізувала дві духовні семінарії в Одесі й Дубосарах, в яких студіювали переважно українці, однак навчання відбувалося по-російськи або по-румунськи [11, с.93].

У місті деякі ремонтні роботи в церквах не зупинялися навіть взимку, про що йшлося у звіті Місії за перший квартал 1942 року. У листопаді 1941 р. в Одесі здійснювалися богослужіння у Кафедральному соборі Св. Іллі і 4 церквах: Воздвиження і Різдва Христового на Слобідці, у церкві на Новому цвинтарі та в Казанській церкві на Пересипі. До кінця 1941 р., як писала «Одеська газета», передбачалося збагатити місто ще 10-12 новими храмами [13, с.88].

Румунська влада надавала велике значення релігійній пропаганді серед населення – «зазвичай серед молоді, яка особливо була об'єктом пропаганди безбожників» [10, с.423].

Газета «Молва» від 2 грудня 1942 р. так репрезентувала митрополита Віссаріона: «Владика закінчив Київську духовну академію і вільно володіє російською мовою, – писалося в рубриці «Життя в Трансністрії». – До

призначення його митрополитом Буковини, він був єпископом Білецьким (нині – м. Бельці, Республіка Молдова – М. М.) і Хотинським, де проявив себе у вищій мірі енергійним, працездатним, чудовим духовним керівником і адміністратором. ... Як духовенство, так і віруючі християни міста Одеси і всієї «Трансністрії», вітають приїзд Владики і мають надію, що Владико своїм ... особистим прикладом і мудрим керівництвом поставить підлеглих йому пастирів на висоту їх духовного покликання...» [16, с.357].

6 грудня 1942 р. митрополит Віссаріон прибув до Одеси. Десятки фотографій і газетних статей фіксували урочисту зустріч митрополита на Одеському залізничному вокзалі і процесію, яка направлялася до місця служіння митрополита – кафедрального собору св. Іллі [9, с.34].

Видавалася у великій кількості церковна література. У грудні 1943 р. православною місією був випущений «рождественский религиозно-литературный» журнал «Христова нива». На Великдень виходив також дитячий журнал «Христос воскрес», де друкувалися оповідання, віршики, присвячені Великодню, а також вірші та оповідання про весну [19, с. 83].

Дуже часто читалися лекції на релігійні теми, і в цьому велику роль відігравав радіовузол. Так, в «Одесской газете» від 1 січня 1944 р. повідомлялося: «В ближайшем будущем Одесский радиоузел передаст следующие лекции профессора Чемена: 1) Формы понимания христианства; 2) Личность основателя христианства Господи Иисуса Христа; 3) Величие христианства; 4) Характеристика пастырского влияния отца Иона Кронштадского.

Эти лекции будут проходить по четвергам в 5 ч. вечера» [18, с. 200].

Наприкінці 1943 р., на другий рік румунського адміністрування в «Трансністрії» 474 храми було відновлено й освячено, 118 церков ремонтувалися, 41 – будувалася, а 258 ще перебували у зруйнованому стані. Діяло також 119 молитовних будинків, а 16 – будувалися [19, с.84].

Отже, головним напрямком культурницької політики була релігійна сфера, яку потрібно було відновлювати. Перш за все, як і після радянської антирелігійної політики потрібно було відновлювати храми, проводити просвітницьку політику для молоді. Цей напрям був сприйнятий місцевим населенням з позитивом. Особливо через те, що відновлення віри дало можливість полегшити життя під час війни. Проте, потрібно зазначити, що релігійна політика була складовою румунізації, тому головною метою було змінити ставлення місцевого населення до окупантів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Михайлуца М. І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кін.1930-х–1944 рр.). Одеса: Вид-во «Optimum», 2006. 237 с.

2. Рукописний фонд навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля ВДПУ ім. М. Коцюбинського (далі - РФ ННЛЕП) Фонд. Дітей Війни (далі – ДВ) - 32. Оп. 1. Спр. 27. 10 арк

3. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. – 32. Оп. 1. Спр 87. 6 арк.

4. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. – 32. Оп. 1. Спр. 109. 7 арк.

5. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. – 32. Оп. 1. Спр. 121. 5 арк.

6. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. – 32. Оп. 1. Спр. 203. 19 арк.

7. Державний архів Вінницької області (далі ДАВіО), Ф. - 2988. Оп. 3. Спр. 12. 327 арк.
8. ДАВіО, Ф. - 2988. Оп. 3. Спр. 75. 209 арк
9. Одесса жизнь в оккупации. 1941-1944 / сост., отв. ред. и автор вступ. статьи О. В. Будницкий. М.: Политическая энциклопедия, 2013. 231 с.
10. Вінцовський Т., Кязимова Г., Михайлуца М. Окупаційний режим в губернаторстві «Транснїстрія» // Україна у Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 1. С. 413-446.
11. Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни : Північна Буковина, частина Бессарабії і Транснїстрії // Український історик. 1987. № 1-4. С. 83-96.
12. Михайлуца М. Румунське православ'я і сектанство в Південній Бессарабії і Транснїстрії (кінець 1930-х -1944 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. 2007. Вип. 16 (1). С. 350-359.
13. Михайлуца М. Відбудова православних храмів в Одесі в роки румунської окупації (1941-1944) // Історична пам'ять. 2014. №30-31. С. 86-93.
14. Михайлуца М. Соціально-економічні аспекти буденного життя православного кліру в Транснїстрії // Сторінки воєнної історії України. Київ, 2006. Вип. 10. Част. 1. С. 413-425.
15. Михайлуца М. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Транснїстрії (кінець 1930-х – 1944 рр.). Одеса : Вид-во «Optimum», 2006. 237 с.
16. Михайлуца М. Репресії духовенства на Одещині у 1940-1945 рр. (на матеріалах архіву УСБУ в Одеській області) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). Вип. 34. 2007. № 34. С. 355-361.
17. Михайлуца М. Румунське православ'я і сектанство в Південній Бессарабії і «Транснїстрії» (кінець 1930-х - 1944 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2007. № 16. С.350-359.
18. Михайлуца М. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939–1945). Одеса : Вид-во «ВМВ», 2008. 329 с.
19. Михайлуца М. Реконструкція діяльності Доманівського протоієрейства Голтянського повіту в період румунської окупації (1941–1944 рр.) // Краєзнавство : Науковий журнал. 2015. № 1-2. С. 184-189.
20. Михайлуца М. «Маловідомі джерела із фондів ДАОО: наказ №89 про регламентацію релігійних культів та релігійного життя і його реалізація в роки окупації півдня України («Транснїстрія» 1941–1944 рр.)» // Архів. Історія. Сучасність. Вип. 2. Одеса : Бондаренко М.О., 2016. С. 212-215.
21. Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei indomeniul social-economic și cultural (19 aug. – 29 ian. 1944). Iași, 2004. 182 p.

Анатолій Войнаровський

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ВІННИЧЧИНИ НА
ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У статті на основі опублікованих та архівних джерел проаналізовано соціально-економічне становище Вінниччини на завершальному етапі II Світової війни. Подано нормативно-правові акти, які регулювали соціально-економічне становище Вінниччини у 1943-1945 рр., визначено результати прийняття та виконання вказаних документів.

Актуальність вітчизняних історичних досліджень Другої світової істотно зросла останнім часом і це зумовлено цілою низкою факторів. Зокрема для формування національної свідомості, для якої необхідна українська візія трагічних подій 1939-1945 рр. До обігу вводяться нові джерела які істотно змінюють уявлення про плин історичних подій конструйованих в парадигмі ідеології СРСР. І значним фактором є потужне продукування країною агресором (РФ) цілої низки стереотипних міфів про Другу світову та відверта дискредитація українства у самих різних аспектах.

Однією з найменш досліджених сторінок є соціально-економічне життя на теренах українських земель після вигнання нацистських окупантів та їх союзників, в більшій мірі висвітлено життя в умовах окупації, а реалії того що відбувалося після відновлення комуністичної влади висвітлені ще за радянськими стереотипами. Тому завданням даної розвідки є висвітлення особливостей життя мешканців Вінницької області після вигнання окупаційних військ.

В історіографії радянської доби налагодження господарського життя висвітлено у праці «Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область» [1]. Наголошувалось на збитках завданих нацистськими та румунськими окупантами. Вказувалось, що зруйновані всі підприємства, зокрема Вінницький суперфосфатний та моторемонтний заводи, швейна та взуттєва фабрики. У сільському господарстві вивезли або знищили 4670 тракторів, 840 комбайнів, сотні сільськогосподарських машин, 345 тисяч голів ВРХ, 450 тисяч свиней, 178 тисяч коней, 151 тисячу овець. Зруйновані всі МТС. У селах спалено 44 230 будинків, з них 4 868 виробничого призначення. Загальна сума збитків 24, 1 мільярди карбованців [1, с.55].

Героїзувалася Постанова ЦК ВКП (б) від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах визволених від німецької окупації». Зазначалася «героїчна» відбудова з допомогою «братніх» республік, але жодного підтвердження фактажем за винятком загальних декларацій.

Вказувалось, що завдяки партійному керівництву наприкінці 1944 р. відновили роботу 30 цукрових заводів, 2 м'ясокомбінати, 7 консервних заводів, 16 електростанцій, 15 спиртових заводів. Окрім того, Вінницька область брала шефство над трестами Донбасу «Радянськвугілля» і «Дзержинськвугілля», на шахти виїхали 4 тисячі колгоспників Вінниччини. Завдяки «мудрості» обкому партії на завершення 1944 р. в області відновлено 1936 колгоспів, 84 МТС, 6 МТМ. На кінець 1944 р. відбудовано 5,5 тисяч житлових будинків. Як показовий приклад відбудова села Криштопівки Дашівського району, чи не показовий варіант «потьомкінського села»? Зазначено, що з 360 будівель після каральної акції нацистів залишилось 13, на початок 1945 відбудовано 254 в основному завдяки «комуністам і комсомольцям» [1, с. 57]. В той же час, за даними статистичного управління Вінницької області по всьому Дашівському району реставровано, відновлено і збудовано 237 будівель (161 місцевими установами і 76 індивідуально) [2]. Також наголошувалось на перевиконанні планів колгоспами, підприємствами [1, с. 57-58].

Проблеми відновлення залізничної колії та інфраструктури досліджує І. Мазило, вказуючи на виконання та перевиконання планових вимог [3, с. 668]

Відразу після відновлення радянської влади з початку квітня регіон розглядався керівництвом як об'єкт по вилученню ресурсів для потреб фронту. Так, за розпорядженням Виконкому Вінницької обласної ради депутатів трудящих від 18 квітня 1944 р. видано постанову про негайну заготівлю 4 987 тисяч пудів зернових, згодом, 30 квітня 1944 р. видано постанову про термінову заготівлю картоплі (не вказано який обсяг) та 5 000 тон бобових для мешканців Москви. Дещо дивний факт братської допомоги краю лише звільненому від загарбників які його нещадно пограбували [4, арк. 15].

Та звісно ж, влада мусила дбати і про відновлення повноцінного виробництва для подальшого пограбування, постановою Вінницького облвиконкому від 3 серпня 1944 р. наголошувалось на мобілізації колгоспників для додаткових робіт по відновленню цукрової промисловості та другорядних залізничних колій [4, арк. 40].

Окремий інтерес викликає термінове розпорядження уповноваженого Держплану СРСР по Вінницькій області щодо проведення негайного обліку населення за статевими та віковими критеріями. Передбачалось подати відомості дотримуючись таких вікових критеріїв за роками народження:

до 3 років (1941-1944 рр.); 4-7 років (1937-1940 рр.); 8-11 років (1933-1936 рр.); 12-13 років (1931-1932 рр.); 14-15 років (1929-1930 рр.); 16-17 років (1927-1928 рр.), 18-24 роки (1920-1926 рр.); 25-49 років (1895-1919 рр.); 50-54 роки (1890-1894 рр.); 55-59 років (1885-1889 рр.); 60 років і старше (1884 року і раніше) [5, арк. 1].

Такий тип детального вікового обліку населення було проведено весною 1939 р. [6,с.320], тому постає питання, чи не є це чергова підготовка до продовження війни? Очевидно влада рахувала можливі перспективи нового продовження конфлікту та рахувала на який людський потенціал і коли вона може розраховувати.

Було проведено і реєстрацію населення впродовж літа-осені 1944 р. за професійною занятістю. Особливістю обліку воєнної доби була примітка відсутні, аналізуючи документи йшла мова про мобілізованих до збройних сил, тимчасово евакуйованих та без вісти пропавших. Абсолютну більшість становили колгоспники – 1 876 795 (відсутні – 402 824 особи); в одну категорію були об'єднанні робітники, службовці та кооперовані кустарі – 126 378 (відсутні – 18 532); одноосібники та некооперовані кустарі – 13 507 (відсутні – 2 378); тимчасові мешканці – 13 606 (відсутні - 853). Загалом було зафіксовано наявних з відсутніми – 2 030 286 осіб; відсутніх – 424 587 осіб; реально наявних – 1 605 699 мешканців[5, арк. 42]. Якщо звернути увагу на цифру відсутніх, станом на початок січня 1945 року, та проаналізувати невизначену кількість загиблих з Вінницької області в роки війни, яка коливається від 405 тисяч до 446 тисяч осіб, то можна припустити, що це вже показник реальних втрат.

Істотно скорочується кількість розлучень, статистичні дані 1945 року показують такі цифри: на 11 723 шлюби припало 32 розлучення.

Всього по статистичним даним станом на 1 січня 1945 р. населення Вінницької області: чоловіки – 547 316; жінки – 1 058 383; всього – 1 605 699, відповідно частка чоловіки/ жінки становила – 34,1% до 65,9% [7, арк. 4-7].

Значний інтерес викликають дані статистичного обліку худоби з особистих господарств колгоспників за 1944 рік [8, арк. 6].

Стан обліку худоби особистих господарств колгоспників на 1 липня 1944 р.

<i>Рік</i>	<i>Сільських рад</i>	<i>Колгоспних господарств (колгоспників)</i>	<i>ВРХ</i>	<i>Корів</i>	<i>Свиней</i>	<i>Кози, ягнята</i>
1944 липень	1 192	485 132	364 805	210 481	103 568	104 936
1941 січень	1 201	444 529	326 919	236 049	243 863	78 754

У нижній горизонтальній стрічці для проведення порівняльного аналізу вказані дані за підсумками 1940 року, станом на 1 січня 1941 р. [6,с.321]. зрівнюючи дані після «чорних» днів окупації наруги та грабунків маємо такі показники. Кількість сільських зменшилась не суттєво, всього лиш на 9 одиниць, але варто врахувати, що минуло лише три місяці від вигнання окупантів, і за даними де частково було знищено 159 та повністю 18 сіл це не має різкого контрасту. Інший показник показує зростання по селах за добу окупації більше ніж на 40 тисяч особистих господарств, тобто сім'ї дорослих дітей відокремлювалися від батьків. Порівняно з 1941 зменшується кількість корів, але істотно зростає загальна кількість великої рогатої худоби. Майже вдвічі з 1941 р. зменшується кількість свиней, на 25 % зростає кількість кіз та овець. Але якщо врахувати дані класики радянської історичної науки, цитуємо «Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область», що було вивезено: «345 тисяч голів ВРХ, 450 тисяч свиней, 178 тисяч коней, 151 тисячу овець», то варто вказати що в роки окупації відбулося стрімке зростання тваринництва.

Звіт щодо промислового розвитку Вінницької області за 1944 р. відображав наступні показники: валовий продукт по промисловості становив 181 961 крб., для порівняння приводять дані за 1926/1927 рр. (чомусь не за 1913 р. як це стане класично з 1960-х рр.) де валовий продукт промисловості, в аграрному Поділлі становив 45 523 крб. Згідно статистики по вінницькій області на завершення 1944 діяло 407 підприємств, на яких працювало 12 076 робітників (як любили рахувати радянські марксисты в середньому 30 осіб на підприємство), 40 електростанцій 319 працюючих, 8 торф'яних родовищ та 188 робітників на них і 968 працівників 14 підприємств лісової галузі [9, арк. 30-31].

Отже, основою економіки області було сільське господарство. Абсолютна більшість мешканців краю трудилися у сільському господарстві. Відновлюючи адміністративний устрій було створено 45 районів. При райвиконкомах створювались Земвідділи які під партійним контролем керували та через колгоспи і державні закупівлі та займи вилучали продовольство з села. Станом на 1944 р. Вінницька область адміністративно поділялась на райони: Барський, Бершадський, Брацлавський, Вінницький, Вороновицький, Гайсинський, Дашівський, Джулинський, Джуринський, Жмеринський, Іллінецький, Козятинський,

Калинівський, Комсомольський, Копайгородський, Крижопільський, Липовецький, Літинський, Могилів-Подільський, Монастирищенський, Муровано-Куриловецький, Немирівський, Ободівський, Ольгопільський, Оратівський, Піщанський, Плисківський, Погребищенський, Самгородокський, Ситковецький, Станіславчицький, Теплицький, Томашпільський, Тростянецький, Тульчинський, Турбівський, Тиврівський, Уланівський, Хмільницький, Чернівецький, Чечельницький, Шаргородський, Шпиківський, Ямпільський, Яришівський та міста Вінницю і Могилів-Подільський [10, арк 1].

Комуністична влада запланувала збір зернових по Вінницькій області на 1944 р. в обсязі 328 404 т., який було перевиконано на 104,7 %, тобто зібрали 344 133 т. Не виконали план 10 із 45 районів, найгірший показник мав Копайгородський район 72,7 % [10, арк 2.]. Це мало б стати тривожним сигналом для влади, але на 1945 р. обсяг збільшили до 352 590 т.

Було здано 259 381 тони, тобто план виконали на 72, 2 % [10, арк 2.], але і ця обставина не зупинила комуністичних керманців на наступний рік план буде ще збільшено і його виконання становитиме 57,2 % [10, арк.2.].

Щодо заготівлі м'яса, шкір, шерсті то по 1944 р. маємо лише фактаж, а по 1945 р. показники становлять від 73 % до 89 %, причому не за рахунок колгоспів, а за рахунок закупівлі у селян по демпінговим цінам. [10, арк 3].

Встановлені виробничі нормативи для колгоспів не виконувались, для прикладу середньорічний удій молока на фуражну корову становив 1095 літрів, по факту виконувався в середньому по області на 526 літрів, настриг вовни на одиницю норма – 3 кг, факт – 1,4 кг; яйценосність на курку – 180 штук, по факту – 96 штук, середній валовий вихід меду з вулика 32 кг, по факту – 0. Урожайність зернових при нормі - 9,1 центнера з 1 га, становила – 3,4 центнера [11, арк 23-30]. Жалюгідною була оплата праці колгоспника в середньому у 1944 році вона становила 18 коп. за трудовень та 150 грам зерна. В окремих випадках, заможні колгоспи давали солону, овочі, олію. Значно більшу оплату, з додатковими доплатами та приписками отримували голови колгоспів, агрономи, зоотехніки, рахівники [11, арк 28]. З наступним 1945 р. ситуація лише погіршиться, при чому суттєво і у всіх районах.

Таким чином, після так звільнення від окупації життя абсолютної більшості мешканців краю лише погіршилося, декларована радість звільнення була удаваною. В реальності становище населення погіршилось, зазнаючи докорів з боку владу за перебування в окупації, та вимушену працю в цих умовах на окупаційний режим. Спекуюючи гаслами все для перемоги в українських селян відбирали останнє, часто-густо використовуючи його для укріплення своїх політичних позицій взагалі за межами країни, заявлена так звана допомога у відбудові була міфом продукованим радянською ідеологією.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. В двадцяти шести томах. Гол. ред. П. Тронько. – К., 1972. – 780 с.

2. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО) Ф. Р.2355. Оп. 5. Спр. 296. Арк. 27. Капітальне та житлове будівництво. Статистичне управління Вінницької області.

3. Мазило І. Залізничний транспорт України в період війни і перші повоєнні роки / І. Мазило // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: Історичні нариси: у 2-х кн.. – Київ: Наукова думка, 2011, Кн. 2. – С.661-687.

4. ДАВО. Ф. Р. 2700. Оп. 5. Арк. 15. Постановления и распоряжения СНК СССР и ЦК ВКП (б). Исполком Винницкого обласного совета депутатов трудящихся.

5. ДАВО Ф. Р 2355. Оп. 4. Од.зб.387. Арк. 46. Уповноважений Держплану при РНК СРСР по Вінницькій області.

6. Войнаровський А.В., Мазур І.В. Окремі аспекти життя населення Вінниччини на початковому етапі Другої світової війни 1939 – 1941 рр.// Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXVII Всеукраїнської Вінницької наук. історико-краєзн. конф. 7 – 8 жовт. 2016 р. – Вінниця, 2016. – С. 319 – 324.

7. ДАВО Ф. Р 2355. Оп. 4. Од.зб.422. Арк. 156. Винницкое областное статистическое управление. 9.11. 1946 – 20.05 1947.

8. ДАВО Ф. Р 2355. Оп. 4. Од.зб.272. Арк. 154. Матеріали обліку худоби колгоспників станом на 1.07. 1944 р.

9. ДАВО Ф. Р 2355. Оп. 4. Од.зб.32. Арк. 136. Головні підсумки промисловості за 1944 р. (Уповноважений Держплану при РНК СРСР по Вінницькій області)

10. ДАВО Ф. Р 2355. Оп. 8. Од.зб.3. Арк. 27. Статистическое управление Винницкой области. Сектор статистики сільського господарства. Справки о выполнении планов заготовок продуктов полеводства по области 1944-1954 гг.

11. ДАВО Ф. Р 2355. Оп. 8. Од.зб.5. Арк. 160. Сводные годовые отчёты по колхозам области за 1944 г.

Іван Романюк

СТАН ТЕХНІЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА РЕСПУБЛІКАНСЬКИМ ОБ'ЄДНАННЯМ «УКРСІЛЬГОСПТЕХНІКА» НА ПОЧАТКУ 1960 – Х РОКІВ

У статті проаналізовано роль та значення об'єднань «Сільгосптехніка» для розвитку і функціонування матеріально-технічної бази сільського господарства в першій половині 1960-х рр. Підкреслено, що створення ремонтних майстерень і пунктів технічного обслуговування дещо сприяло збільшенню обсягів ремонтних робіт у колгоспах, що зумовлено зменшенням кількості господарств взятих на комплексне технічне обслуговування.

Ключові слова: Україна, техніка, колгоспи, сільське господарство, ремонт обслуговування, запасні частини.

Збереження українського села, селянства в особі сучасного фермерства є власне справою збереження самих підвалин хліборобської ментальності. В цьому контексті варто розглянути доволі повчальний процес реорганізації машино-тракторних станцій в ремонтно-технічні, внаслідок якої колгоспи стали власниками техніки, що в кінці 1950-х – поч. 1960-х рр. привело до створення мережі «Укрсільгосптехніка», а також особливості її функціонування.

Вітчизняними дослідниками напрацьовано значний обсяг досліджень, що охоплюють різноманітні аспекти проблеми змін в системі технічного обслуговування сільського господарства. Серед сучасних праць можна виділити роботи Г. Кривчика [5], В. Котигоренка [4], особливо багато в цьому контексті дослідила Т. Кулікова [6] та інші дослідники.

Саме тому написання даної статті є актуальним завданням сьогодення.

Незважаючи на загалом позитивну динаміку стану технічного обслуговування сільського господарства та на ту увагу, яка приділялась йому партійними і державними органами влади, у цій сфері існувала значна кількість невіршених проблем, ряд з яких виникли ще у період функціонування МТС та РТС. Так, незважаючи на те, що об'єднання «Укрільгосптехніка» було створено саме з метою покращення забезпечення сільського господарства запасними частинами, паливо-мастильними матеріалами, мінеральними добривами, ядо-хімікатами та іншою промисловою продукцією, стан забезпечення ремонтних майстерень необхідними матеріальними фондами залишався серйозною проблемою. Це стримувало підвищення продуктивності праці і зниження собівартості сільськогосподарської продукції. Як і раніше, у республіці поширеним явищем було незадовільне забезпечення машинно-тракторного парку запасними частинами, особливо по основній номенклатурі деталей. У першій половині 1960-х років потреба республіки у запасних частинах до тракторів, автомобілів і сільськогосподарських машин задовольнялася у межах 75-90%, а по низці основних деталей - лише на 40-60 % [5, с.94].

Окрім недостатнього рівня фондів запасних частин, які виділялися УРСР з боку Держплану СРСР, ситуація ускладнювалася неякісним виконанням своїх зобов'язань з боку ряду підприємств машинобудівної промисловості.

Так, Липецький тракторний завод за 5 місяців 1962 р. відвантажив Україні лише 265 тракторів Т-40 чи 43% фондів 1-го півріччя. Також занадто повільно проходило відвантаження катків у зборі, муфт, рам у зборі. У результаті цього велика кількість колгоспних тракторів простоювала [2, с.71].

Завод «Ростсільмаш» затримував відвантаження запасних частин до комбайнів СК-3: (нахильних) транспортерів, колінчатих валів, соломо-набивачів, муфт та ін.

Завод «Гомсільмаш» затримував відвантаження Україні силосозбиральних комбайнів та запасних частин до них – транспортерів СК26-3В, прижимів ковша СК-2046 й інших запчастин. У результаті цього в більшості областей республіки у 1962 році склалося складне становище із підготовкою комбайнів до збирання кукурудзи [2, с.72].

Таким чином, нестача у господарствах запасних частин, викликана невиконанням передбачених фондами показників постачання, значно ускладнювалася тим, що і ці фонди надавалися Україні далеко не в повній мірі. Все це призводило до простоїв сільськогосподарської техніки, зривів термінів виконання сільськогосподарських робіт, і звісно до зростання фінансових затрат, що лягали тягарем на бюджети колгоспів.

Ряд об'єднань і відділень «Сільгосптехніки» не проявляли належної ініціативи щодо забезпечення господарств запасними частинами і ремонтними матеріалами, розподіляючи їх не за потребами наявного парку машин і плану ремонту, а забезпечуючи в першу чергу власні потреби [3, с.61]. У зв'язку з цим колгоспи і радгоспи вимушені були витратити значні кошти на закупівлю необхідних запасних частин, відряджуючих своїх представників на заводи до інших районів, областей і навіть до інших

республік. Іншою серйозною проблемою у сфері догляду та ремонту 1 сільськогосподарської техніки залишалося незадовільне використання колгоспами наявних можливостей, серйозні недоліки у використанні, ремонті та витрачанні коштів на утримання машинно-тракторного парку.

Рада Міністрів УРСР постановою від 21 березня 1962 року №328 встановила для областей диференційовані строки роботи тракторів і комбайнів та нормативи витрат коштів на ремонт і технічний догляд за машинами для колгоспів і радгоспів. Відповідно до цієї постанови республіканське об'єднання «Укрсільгосптехніка» й облвиконкоми повинні були в місячний строк, виходячи з середньообластних норм, розробити диференційовані міжремонтні строки роботи тракторів і комбайнів та норми витрат коштів на ремонт і технічний догляд та довести їх до кожного господарства [6, с. 159].

Як показала перевірка, республіканське об'єднання «Укрсільгосптехніка» проведенням цієї важливої роботи майже не займалося. У кожній області республіки міжремонтні строки і норми витрати коштів не було доведено до колгоспів і радгоспів, а у Київській, Львівській, Миколаївській, Рівненській, Хмельницькій, Сумській, Черкаській, Чернігівській областях навіть не прийнято постанов облвиконкомів з цього питання [8, арк.123]. Ще одним негативним явищем, яке виникло у ході формування системи об'єднання «Укрсільгосптехніка», стало зниження рівня матеріального зацікавлення працівників колгоспів у поліпшенні використання та зберігання техніки.

У період існування МТС для трактористів, бригадирів тракторних бригад та їх помічників були встановлені премії за технічну справність належне використання тракторів. За економію пального, при дотриманні агротехнічних вимог по якості робіт, працівникам тракторних бригад видавалася премія, а за перевитрати провадилося з них утримання. Однак після реорганізації МТС та створення об'єднань «Сільгосптехніка» всі ці стимули фактично припинили виконуватися, що зрозуміло негативно відбилося на якості роботи механізаторів [1, с.243].

Як показала перевірка в колгоспах, де довелося побувати працівникам сільгоспвідділу ЦК, механізаторам не виплачувалися премії за технічну справність і належне використання тракторів [7, с.124].

З 1 лютого 1961 року Держпланом УРСР були введені оптові ціни на капітальний ремонт тракторів, автомобілів, комбайнів і двигунів (без базисних деталей) в такому розмірі: за трактор ДТ-54 - 700 крб., КДП-35 -600 крб., «Білорусь» - 450 крб. тощо. При заміні базисних деталей замовник мав сплатити їх вартість, яка перевищувала оптову ціну [6, с.163].

Практика показала, що введення оптових цін не сприяло поліпшенню використання техніки та її зберігання.

Контролюючі органи фіксували чисельні факти, коли районні відділення «Укрсільгосптехніки», щоб уникнути збитків за проведений капітальний ремонт спрацьованих тракторів, не оформляли трактор, як капітально відремонтований, і тоді колгоспи платили за ремонт по фактичних витратах. Наприклад, на ремонт трактора ДТ-54 колгосп ім. Петровського Великолепетинського району Херсонської області районне відділення «Укрсільгосптехніки» витратило 1298 крб. Замість того, щоб виставити

рахунок по оптовій ціні - 700 крб., відділення виставило рахунок на 1298 крб. Аналогічні факти мали місце й у районних відділеннях «Укрсільгосптехніки» Полтавської, Київської, Чернігівської та інших областей [6, с.164]. У 1963 році колгоспи виконали робіт в обсязі 142 млн. га або на 14% більше, ніж МТС в 1957 році. В той же час на капітальні ремонти тракторів і комбайнів колгоспи витратили близько 34 млн. крб. або в 2 рази більше, ніж МТС на поточні ремонти [6, с.165].

Таким чином, при певних позитивних змінах щодо якості щодо якості виконання польових робіт, експлуатації сільськогосподарської техніки, прорахунки у формуванні розрахунків між господарствами та об'єднанням «Сільгосптехніка» призвели до значних збитків народного господарства. Іншим значним недоліком у роботі районних відділень «Укрсільгосптехніки» було те, що вони до середини 1960-х років по суті, так і не створили власних постійних кадрів ремонтників. Це призводило до того, що машини на ремонті перебували довше нормативних термінів, а колгоспи, щоб пришвидшити виконання ремонтних робіт, були змушені направляти механізаторів у майстерні відділень.

Мали місце випадки, коли не дивлячись на встановлений постановою ЦК КПУ і Радою Міністрів УРСР порядок, доставка тракторів і комбайнів на ремонт і отримання із спеціальних майстерень виконувалися коштом і за рахунок колгоспів і радгоспів. Проте витрати на транспортування мали закладатися в преїскурантну ціну на капітальний ремонт.

У роботі системи «Укрсільгосптехніки» у першій половині 1960-х років існували також серйозні недоліки торгівельного обслуговування колгоспів і радгоспів. Зокрема, фактично не виконувався Наказ Держплану СРСР від 12 квітня 1962 року №57-1929, яким передбачалося, що автомобілі, причепи, трактори, великогабаритне обладнання мали постачатися колгоспам радгоспам транзитом, повз склади «Сільгосптехніки», безпосередньо і системою Українського об'єднання «Сільгосптехніка». Так, мали місце чисельні факти, коли районні об'єднання «Укрсільгосптехніки», спеціальні магазини і бази при реалізації техніки від господарств складських націнок, значну частку тракторів, автомобілів, землерийної техніки і іншого крупногабаритного обладнання реалізували господарствам через свої склади, штучно стримуючи розширення транзитного завою їх безпосередньо до господарств. [6, с.167]. Міжремонтних стрижів роботи техніки, відсутність власних механізаторських кадрів; нестача і запасних частин до сільськогосподарської техніки та іншій.

Таким чином, можна стверджувати, що все ж таки у першій половині 1960-х років діяльність республіканської мережі об'єднання «Укрсільгосптехніка» значною мірою не виконала покладених на неї завдань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конкин Ю.А. Экономика ремонта сельскохозяйственной техники. Москва: Агропромиздат, 1990. 365 с.
2. Контрольные цифры развития народного хозяйства СССР на 1959-1965 годы. Москва: Госполитиздат, 1959. 112 с.
3. Корж А.П., Чумак В.К., Гребенюк І.П. Ефективність спеціалізації ремонту сільськогосподарської техніки. Київ: Урожай, 1984. 112 с.
4. Котигоренко В.О. Політична історія України ХХ ст. Київ: Генеза, 2003. Т.6: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002). 694 с.

5. Кривчик Г.Г. Українське село під владою номенклатури (60-80 –ті рр. ХХ ст.). Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського університету, 2001. 192 с.
6. Кулікова Т.О. «Ліквідація МТС: Спроби лібералізації соціально-економічних відносин в українському селі»: дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2017. 212 с.
7. Макаров Н.П., Цимаданов К.Ф. Старобешевская МТС. М.: Сельхозгиз, 1955. 102 с.
8. ЦДАГО України. Ф.1, Оп.31, Спр. 1008. 223 арк.

Ольга Коляструк

МИКОЛА ГЛУЩЕНКО – УКРАЇНСЬКИЙ ХУДОЖНИК ВЕЛИКОГО ТАЛАНТУ І ВИКЛЮЧНОЇ ДОЛІ

У статті висвітлюється життєвий і творчий шлях українського художника Миколи Глуценка, який був великим майстром пейзажу, портрета, натюрморту. Визначено прихильність митця до імпресіонізму та фонізму. Автор зауважує на виробленні М.Глуценка власної манери передачі емоційного стану душі і пам'яті.

Ключові слова: український художник, імпресіонізм, пейзаж, радянський розвідник

Ім'я Миколи Петровича Глуценка (1901-1977) вписане в історію української мистецької культури як знакове, втім його постаті приділялося зовсім недостатньо уваги, й досі немає ґрунтовної цілісної праці. Можна назвати лише кілька спеціальних досліджень, поодиноких і розкиданих у часі [1, 5, 9]. Відзначимо, що перше визнання прийшло за кордоном, спочатку в Берліні, а потім у Парижі, як і перший альбом і перша спеціальна праця про митця, побачили світ у столиці красних мистецтв [10], а нарік – у Львові [4]. Твори М. Глуценка представлені у великих музеях України, Росії, Франції, США, Канади й інших країн. Попри те, що цей український майстер пензля («український європеєць», «український парижанин») перевершив за своєю продуктивністю (ледь не вдвічі (!) за кількістю залишених картин) всесвітньо відомих модерністів Сальвадора Далі і Пабло Пікассо, на наших теренах про нього майже не йшлося. Він був визнаним і авторитетним серед професіоналів, брав участь у гуртових виставках і мав численні персональні у 1950-ті – 1970-ті рр., але публіці не був широко представлений, тому що це виключалося його іншою іпостассю – радянського розвідника з агентурним псевдо «Ярема», завербованого на початку 1920-х рр. у Берліні, як вважається, радянським повпредом Олександром Довженком. Світ запізнав його і віддавав належне його таланту задовго до становлення єдиного можливого для художників СРСР методу «соціалістичного реалізму», відбулось це спочатку у Веймарській республіці (1924 р.), а невдовзі – у мистецькій столиці – у Парижі (1928-1931 рр.). Святослав Гординський на початку 1930-х рр. писав: «Творчість Глуценка з банальністю нічого спільного не має і тим більше не претендує на геніальність, ні на концепції, з яких можна би скласти точно сформовані теореми. ... Глуценко має сильну індивідуальність і його творчість її висловлює» [4, с.5].

Микола Глуценко народився 1901 р. в м.Новомосковську на Катеринославщині. П'ятирічним втратив батька, перший досвід малювання набув у сільських «богомазів», потім – у Юзівському 8-класному училищі. Мав намір присвятити подальше своє життя мистецтву, але перешкодили

революційні катаклізми 1917 р. Глущенко був інтернований в складі полку Добровольчої армії генерала Денікіна в Польщу, звідки втік і дістався до Берліна. Там юнакові пощастило – він знайшов заступництво в особі чільних представників української еміграції, його навчання оплачував гетьман Скоропадський, кошти на прожиття надавав колишній представник УНР в Німеччині Р.Смаль-Стоцький, а першу персональну виставку робіт молодого художника допоміг організувати в Берліні В.Винниченко.

У період навчання М.Глущенко захопився мистецтвом епохи Відродження. Щоб досягти впевненості в малюнку, він копіював роботи Лукаса Кранаха, Альбрехта Дюрера, Ганса Гольбейна. Отже свої ранні картини М. Глущенко пише в стилі неокласицизму. У 1924 р. в галереї «Каспер» відкрилася перша персональна виставка Глущенко. У спогадах про відвідини виставки Лео Свемп зазначає: «Вона мені сподобалася, хоча ніяких новаторських, оригінальних пошуків я там не помітив. Живопис був добротний, чіткий, упевнений малюнок, відчуття гнучкості форми і колориту. Це були камерні портрети, виконані в традиціях епохи Відродження, – Мемлінга, Дюрера. Деякі з них були написані на дошках. Найбільше мені сподобався автопортрет художника – із задумливо-мрійливим виразом очей і вольовими рисами обличчя. Коли Глущенко увійшов в виставковий зал, я його одразу впізнав по автопортрету. Це був високий, стрункий юнак з фігурою спортсмена. Вів він себе вільно і впевнено, охоче вступаючи в бесіди з публікою. По-німецьки говорив прекрасно, з берлінським акцентом. Відчувалося, що з багатьма присутніми в галереї художник був знайомий. Дебютанта відразу ж оточили колекціонери і меценати, деякі стали замовляти портрети. Виставка мала безумовний успіх» [1, с.28, 32]. «На тьмяному тлі мистецького Берліна ця виставка — явище дуже яскраве...», – цей вислів був повторений багатьма газетами[8]. Не пасував М.Глущенко німецьким експресіоністам, які болісно і нервово рефлексували наслідки Першої світової війни, не пристав він і до «нової речевості» [7, с.184]

Закінчивши навчання, М. Глущенко в 1925 р. переїздить до Парижа, де відкриває на вул. Волонтерів, 23, власне художнє ательє [6]. З переїздом до Франції помітно змінилися художні симпатії Майстра, в своїй творчості він швидко еволюціонує від Клода Моне до Сезанна і Боннара. Своєрідним заповітом на все життя для М.Глущенка стали слова великого голландця Вінсента Ван Гога, які він часто цитував: «Життя треба шукати в кольорі». І продовжував словами Анрі Матісса: «Мені завжди хотілося, щоб в моїх творах була весняна легкість і радість, яка не дозволила б навіть запідозрити, якого вони коштували праці, терпіння. Картина на стіні повинна бути, як букет живих квітів, поставлених в кімнаті» [5, с.21]. «У Глуща все соковите, ярке...», – ще у 1926 р. констатував В. Винниченко [3, с. 57].

Уже в вересні 1925 р. виставляє свої роботи в «Осінньому салоні», а наприкінці року має персональну виставку. Після успішних виставок ательє перетворилося в Парижі на збори представників інтелігенції, чиновників, дипломатів, лідерів білоемігрантської і української закордонних організацій. У центрі уваги завжди був М.Глущенко, молодий, красивий, імпозантний, завжди привітний і чемний, завжди оригінальний. У той час він добре знав Дмитра Андрієвського, провідного ідеолога українського націоналістичного

руху, і ерцгерцога Вільгельма фон Габсбурга, племінника імператора Австро-Угорщини (відомого як українофіла, полковника Українських січових стрільців Василя Вишиваного). Спілкувався з видатними художниками Фернаном Леже, Пабло Пікассо, Анрі Матіссом, а також з письменниками Ельзою Тріоле, Луї Арагоном, Іваном Буніним і Володимиром Маяковським. Дружив Глущенко і з генералом Ігнат'євим, військовим розвідником і дипломатом, який працював у представництві СРСР у Франції. Крім того, М. Глущенко виконував замовлення радянського постпредства у Франції – малював портрети Ромена Роллана, Мішеля Кашена, Анрі Барбюса, президента товариства «Франція-СРСР» Поля Сіньяка, Віктора Маргеріта та інших відомих представників французької інтелігенції прорадянського штибу. Водночас успішно передав керівництву цінні матеріали про підготовку Третього Райху до нападу на СРСР майже за півроку раніше за Ріхарда Зорге, здобув секретні креслення 205 видів озброєнь (зокрема – авіамоторів для винищувачів) [2]. Працював на виснаження, збереглися відомості про наполегливі прохання повернутися в Україну, та лише 1936 р. родина Глущентів переїхала до Москви, де знаному митцеві, роботи якого експонувались разом із полотнами найвідоміших імпресіоністів Франції, виділили кімнату площею 9 м² у комунальній квартирі. Та 1940 р. Глущенко отримує відрядження до Німеччини в зв'язку з організацією у Берліні виставки радянського декоративного мистецтва [7, с.183].

Від 1944 р. Микола Глущенко жив у Києві, а його майстерня містилась на останньому поверсі найвищого на Хрещатику «московського» будинку. Після війни М.Глущенко багато працює та виставляється у столицях Радянського Союзу. Як один із найвідоміших художників, представляє творчу інтелігенцію на виставках у Польщі (1954), Англії (1966), Канади (1968), Німеччини (1971), Японії (1971), йому «дають добро» на творче відрядження до Бельгії (1958). Такі «дозволи» на участь у закордонних виставках у Радянському Союзі отримували тільки ті художники, які були особливо «надійні» і «улюблені» владою, які не представляли жодної «небезпеки» для ідеологічної пропаганди соціалістичного радянського мистецтва у «ворожих» капіталістичних країнах [9].

Максим Рильський, добре обізнаний з глущентівським живописом, свої спостереження висловив такими словами: «Глущенко, людина широкого обдарування, головну увагу віддає пейзажному живопису. Пейзажист. У цьому слові є спільне щось із словом лірик... Назви справжнього пейзажиста заслуговує тільки той, хто не лише вміє вправно віддати олією, пастеллю чи аквареллю лінії і барви, тони й відтінки, світлові ефекти і т. д., але й глибоко любить свою країну, її дерева, води, сади, міста, села і ту саму любов оگریває і окрилює у глядача...» [8].

Як доба пейзажу ввійшло в історію XIX ст. За спостереженням М.Алпатова, краєвид починає сприйматися митцями не тільки як образ природи, але й як вираження настроїв людської душі. Англійському живописцю Джону Констеблуприписують афоризм: «Людина бачить у природі лише те, що знає...», якщо його взяти за аксіому, то, знайомлячись з безмежністю відтворених М.Глущенко мотивів, проймаючись відчуттям величі створеного ним образного світу, можна лише дивуватися обсягу, масштабіві набутих ним знань. М.Глущенка нерідко називають

«українським Клодом Моне», цілком справедливо визнаючи його виключну імпресіоністську манеру спостереження за природою і виконання її образу на полотні. Водночас, варто підкреслити істотну відмінність. Французькі художники імпресіоністи були співцями своїх вражень, ловили мерехтливі миті природи. Натомість українці беруть глибше. Для них важливі не зовнішні враження, а враження душі. У М. Глуценка це виливалось у феєрверки кольорового рішення. «Коли живеш творчістю, – писав Глуценко, – думаєш кольором або лінією, коли все в житті пов'язане з втіленням на полотні своїх переживань... – істотний вихід з цього – це, щоб усе, що хвилює, що турбує, лишилося, на полотні. Кожен новий день – нові враження!..» [1, с.69]. У цих словах – весь М.Глуценко, його характер, невгамовність творчості, невтомність, що часом межує з одержимістю. Юрій Смолич, багаторічний свідок роботи митця, відзначав, що М.Глуценко «завжди в праці, він завжди жадібний до праці і без неї не мислить свого існування» [1, с.72]. Він з року в рік з'являвся у своїй київській майстерні о восьмій ранку, працював до сімнадцятої години, робив обідню перерву, а далі – знову праця до дев'ятої години вечора.

1976 р. Микола Глуценко отримав звання народного художника СРСР. Ще за життя художника було видано кілька альбомів, написано багато гарних статей про творчі досягнення митця (щоправда, багато фактів із біографії замовчувалися, а перебування за кордоном у міжвоєнний період подавалося у відповідних ракурсах).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бугаєнко І.М. Микола Глуценко. Київ : Мистецтво, 1973. 99 с.
2. Веденєєв Д., Шевченко С. Розвідник «Ярема» і підпільник «Зот» // Дзеркало тижня. 2000. 19 серпня (№ 33).
3. Винниченко В. Щоденник. Київ – Едмонтон – Нью-Йорк : Смолоскип, 2010. Т. 3: 1926–1928. 624 с.
4. Глуценко / тексти Святослава Гординського і Павла Ковжуна. Львів: Друкарня НТШ, 1934. 32 с.
5. Павленко В. Ліричний щоденник Миколи Глуценка. К.: «Україна», 1972. 38 с.
6. Попик В. Ательє на вулиці Волонтерів // Україна. 1990. № 30.
7. Сидор О. Маловідомий епізод з життя Миколи Глуценка //Мистецтвознавство. 2019. Кн.1. С.183-190
8. Шпак В. Повернення Миколи Глуценка // Урядовий кур'єр. 2011. 17 вер.
9. Шпаков А.П. Микола Петрович Глуценко. К., 1962.
10. Poulaille, Henry. Gloutchenko. Paris: Le Triangle, 1933.

Ірина Хоцянівська, Тетяна Мельничук **ДІЯЛЬНІСТЬ КАТОЛИЦЬКИХ МОЛОДІЖНИХ** **ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ**

У статті проаналізовано діяльність католицьких молодіжних організацій в Україні. Основна увага звернена на діяльність найбільшої католицької молодіжної організації в Україні - Федерація Українських Католицьких Студентських та Академічних Товариств «Обнова».

Також висвітлено діяльність міжнародної молодіжної громадська організація «Католицьке Скаутство Європи» та молодіжної християнської організації «Витанія».

Ключові слова: релігія, церква, католицькі молодіжні організації, «Обнова», християнська організація «Витанія», скаути.

Впродовж тисячоліть релігія виступає як найвизначніша складова культури, що безпосередньо впливає на стан і розвиток інших сфер життєдіяльності суспільства, формування світогляду, свідомості, є головною виховною, соціалізуючою та контролюючою силою. На базі релігії розвивається політика і економіка, освіта і мистецтво, побут і гігієна, мораль і моральність. [1] Людина та релігія – взаємопроникні.

Географічне розташування України у точці зустрічі Азії та Європи, призвело до зустрічі мусульманського Сходу і християнського Заходу, східного православ'я та західного католицизму. Україна багатонаціональна, полірелігійна держава, оскільки історично склалося, що кожен народ намагався насадити свої вірування або спричиняв переселення на Україну представників інших народів, які із собою привозили і свою релігію. Не дивлячись на велике різноманіття релігійних течій, кожній із них притаманні універсальні функції, які вона виконує в будь-якому суспільстві, у будь-яку епоху.

Сучасна релігійна ситуація в Україні в цілому відповідає загальноєвропейському стану духовного життя. Це перш за все визнання свободи совісті та вільного обрання віросповідання, деклароване Конституцією України, і заявительний (на відміну від дозвольтельного в Росії) тип прийнятого в Україні в 1991 р. «Закону про віросповідання та релігійні організації», згідно з яким, щоб вільно вести релігійну діяльність, релігійній групі, конфесії, деномінації, церкві або установі досить лише подати заяву про свою реєстрацію, а також статутні документи, номер банківського рахунку, юридичну адресу та акт обстеження виконавчими органами влади [2, с. 9].

Оскільки, згідно Конституції України Церква відокремлена від держави, а релігійність є приватною справою особи, то статистика приналежності громадян України до будь-якої релігійної організації, а також ставлення їх до релігії, відсутня. Єдиними джерелами, де на даний час фіксується релігійне життя громадян, це діючі релігійні організації.[3; с. 35]

Ми не можемо назвати Україну православною, а скоріше країною з його домінуванням. Якщо греко-католицизм на сьогодні постає переважно як галичансько-закарпатський феномен, то римо-католицизм - як галичансько-подільський. Особливих успіхів у поширенні в східному й південному регіонах країни ці католицькі конфесії не мають. Тут спрацьовує та упередженість, яку щодо католицизму і Ватикану сформувало і православ'я, і комуністична пропаганда.

Величезну увагу Католицька церква приділяє питанням освіти та дозвілля молоді. Саме молодь стала ініціатором зміни традиційної форми включення християнства в європейську цивілізацію. Вона проголосила, що усталене трактування, згідно з яким лише пастирям дана влада наставляти, вчити, судити і керувати, а миряни мають тільки право слухатися настанов і давати вести себе до спасіння, має бути зміненою. Церква зрештою

прийняла ці умови і проголосила, що “молоді самі повинні стати першими і безпосередніми апостолами молоді, самі здійснювати апостольство в своєму колі, з урахуванням соціального середовища, в якому воно живе” [4; с. 310].

Однією з найбільших католицьких молодіжних організацій в Україні є Федерація Українських Католицьких Студентських та Академічних Товариств «Обнова». Це об'єднання локальних Студентських та Академічних Товариств для координації своєї діяльності та реалізації спільних проєктів на національному рівні. У дану федерацію входять: Тернопільське міське товариство українських студентів - католиків «Обнова», Івано-Франківська обласна молодіжна громадсько-християнська організація «Товариство українських студентів-католиків «Обнова», Чернівецька міська молодіжна громадська організація «Товариство українських студентів-католиків «Обнова», Львівське обласне товариство українських студентів католиків «Обнова», Київське товариство українських студентів католиків «Обнова», Львівське обласне академічне товариство «Обнова» [5; с. 71].

Найпершим товариством серед українських студентів-католиків, що засноване 27 березня 1930 р. було товариство у місті Львів. Його діяльність було відновлено 2 квітня 1992 р. На сьогодні до Львівського товариства входить дійсних членів – 35, симпатиків - 15, сеньйорів - 28. Ще одним із найбільш численних товариств є Тернопільське міське товариство українських студентів католиків «Обнова». Засноване у 1997 р. (26 листопада). Дійсних членів - 38, симпатиків – 40, сеньйорів - 25. Дісних членів - 36, 10 – симпатиків включає Чернівецька міська молодіжна організація «Товариство українських студентів-католиків «Обнова»». Заснована була 3 вересня 1998 року. Івано-Франківська обласна молодіжна громадсько-християнська організація «Товариство українських студентів-католиків «Обнова»» була заснована 21 жовтня 2004 р. На сьогодні нараховує дійсних членів – 44, симпатиків -15, сеньйорів – 2.

Київське товариство українських студентів-католиків «Обнова» є наймолодшим. Засноване 14 жовтня 2004 р. Сьогодні у товаристві: дійсних членів - 15. симпатиків - 10 [6, с. 69].

Федерація Українських Католицьких Студентських та Академічних Товариств «Обнова» має свою чітку структуру. Вищий керівний орган Федерації - з'їзд, учасниками якого є делегати від товариств - учасників Федерації, обрані згідно з квотами, затвердженими Радою Федерації. [7].

З'їзд скликається Радою Федерації. Його учасники мають бути повідомлені не менше як за 30 днів до його проведення. З'їзд скликається раз на два роки.

Постійно діючим керівним органом Федерації є Рада Федерації. До її складу входять Президент Федерації, голови всіх товариств та два представники Колегії індивідуальних членів. Свої засідання вона збирає не рідше одного разу на три місяці. Президент обирається З'їздом Федерації, терміном на два роки, більшістю голосів. Він керує поточною роботою Секретаріату Федерації, а також головує на засіданнях Ради Федерації. У

його компетенції входять офіційні виступи від імені Федерації у стосунках з іншими організаціями, візування документів від імені Федерації.

Постійно діючим виконавчим органом є Секретаріат Федерації, який створено для виконання рішень Ради Федерації. Працівники Секретаріату за поданням Президента затверджуються на посади Радою

Федерації. До основних досягнень федерації зараховують: Молодіжну Прощу до Унівської Святоуспенської лаври та молодіжний етно-духовний фестиваль «Обнова-фест» [8]. Постійно проводиться Федераційний вишкільний табір, щорічна обновлянська Сарепта, щорічні конференції (наприклад «Гідність людини у вченні Івана Павла II». м Київ, листопад 2011 р.) Уже на регіональних рівнях стало традицією проводити різноманітні реконструкції та зустрічі товариства, організовувати походи до святих місць, тематичні вечори, святкування (Великопосні реколекції, Шевченківський вечір, Похід на гору «Обнова». Святкування Івана Купала, Урочисте святкування Дня Архистратига Михаїла - покровителя «Обнови», Андріївські вечорниці. Обновленський Вертеп та ін.) [9].

Федерація Українських Католицьких Студентських та Академічних Товариств «Обнова» не є єдиною католицькою молодіжною організацією.

Слід згадати про діяльність міжнародної молодіжної громадська організація «Католицьке Скаутство Європи». Ця організація є «виховним рухом, який послуговується власною методикою виховання, що ґрунтується на Засадах вчення вселенської Церкви і досягається через віру і діяльність.»

Основна мета даної організації - надання кожній молодій людині засобів для особистого розвитку через таких п'ять цілей: служба, здоров'я і фізична вправність, формування характеру, практичні вміння, релігійне життя – Бог. З допомогою скаутської методики діти виховуються у всіх аспектах їхнього життя. Метою європейського скаутингу є підготовка молоді до дорослого життя та розуміння власного місця у суспільстві, до ролі помічника як у родині, так і в школі (навчанні).

Скаутська методика виховання сформульована у наступних принципах:

1. Навчання через працю. Скаутська методика полягає у тому, що скаутинг є школою праці. Скаутський гурток є спільнотою практичної науки життя через спілкування з природою, іграми, життя в спільноті.

2. Виховання молоді через молодь. Молодь є відповідальною один за одного, через виконання чітких завдань в спільноті (гуртку).

3. Виховання окремішності. Хлопці та дівчата проживають окремо, але час від часу зустрічаються, і це дає змогу на взаємне пізнання й шанування іншого в його неповторності й відмінності.

4. Методика пристосування до віку. Для того, щоби справді дати кожному те, чого він потребує, скаутство пристосувало свою методику до етапів розвитку молоді людини: горобчики (4-7 років), вовчята (8-12 років), скаутки та скаути (12-17 років), мандрівники (старші 17 років).

Існують також скаутські принципи та закони.

До основних принципів скаутів відносять тези: обов'язок скаута починається вдома; усвідомлюючи відповідальність перед своєю країною скаут виступає на захист вільної та братерської Європи, як син Церкви скаут

гордиться своєю вірою, він працює над тим, щоби збудувати Царство Христове у своєму власному житті та у світі, який його оточує.

Законом для скаута є: на слово скаута можна завжди покластися; скаут вірний і заступається за свою країну, батьків, виховників та всіх, хто йому ввірений, скаут служить своєму ближньому і супроводжує його на шляху до Бога, скаут друг всіх людей і брат усіх скаутів; скаут ввічливий та лицарський; скаут бачить у природі витвір Божий - він любить й шанує рослини та тварин; скаут слухняний з доброї волі і нічого не робить наполовину, скаут тримає свій поганий настрій при собі; скаут простий, ошадливий і турботливо обходиться з чужим майном; чистий в думках, словах та справах.

Ще однією, досить відомою в Україні є молодіжна християнська організація «Витанія» — добровільна громадська організація. Основною метою її діяльності є згуртування та об'єднання християнської молоді на основі християнської моралі, добровільності, спільних творчих інтересів, для активної участі у вирішенні молодіжних питань. А також поглиблення духовного та культурного рівня життя, відродження та продовження народних звичаїв, традицій, обрядів. Товариство було засноване у 1994 р. [10].

Напрямки роботи Молодіжної християнської організації «Витанія»: духовні бесіди, реконструкції, зустрічі, вишколи для молоді, семінари, поїздки духовного та культурного спрямування, екскурсійні мандрівки, організація лекторіїв, виставок, конкурсів, концертних програм, з'їздів і фестивалів різного спрямування. Також до її діяльності відноситься організація літніх дитячо-молодіжних таборів, походів, прощ, експедицій екоосвіта, проведення екологічних таборів; проведення християнських свят, вечорів ужиткового та сценічного мистецтва, організація тематичних вечорів, лекцій, дискусій; благодійна діяльність; співпраця з добродійними організаціями та фондами в Україні і за кордоном: організація паломництв (Перша в історії України молодіжна проща на Святу Землю); співпраця з органами державної влади та місцевого самоврядування, Церквою, закладами освіти, засобами масової інформації.

Основні проекти та акції МГО «Витанія» які були реалізовані або реалізуються і нині: форум молодіжних мирянських ініціатив «Церква. Молодь. Держава» червень 2001 р., мистецька акція «Кольоровий Львів» вересень 2001 р., створення сучасної релігійної радіопрограми «Мирянська ініціатива» на радіо «Ініціатива Ніко 102,5 FM», що проіснувала до квітня 2002 р., благодійна акція «Миколай тебе не забуде» 2001 р., виставка дитячого малюнку «Добро - проміння надії» грудень 2001р., вечірка «Стрітіння - 2002», виставка «Шевченко очима львів'ян» березень 2002 р., еколого-туристичний навчальний табір 2002 р., Міжнародна науково-практична конференція з біоетики 2003 р., широкомасштабна екологічна кампанія «За чистий Львів» 2003-2004рр., святкування Дня молоді, Дня захисту дітей з 2004 р. перша всеукраїнська екуменічна благочинна акція «Святий Миколай мандрує Україною» грудень 2006 р. та ін.

Таким чином, можемо зробити підсумок, що, на сьогодні в Україні діє досить багато молодіжних католицьких організацій. Основною метою їх

діяльності є об'єднання молоді на основі християнської моралі для просвітницької місії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конспект лекцій з релігієзнавства для студентів усіх спеціальностей (Розр. канд. екон.наук. доц. кафедри філософія Щеєнко Л.В. Studfiles.net/preview/5176208/
2. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» //Людина і світ - 1991 - №7.
3. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Офіційне видання. – К., 2006. – Стаття 35.
4. Декрет «Об апостольстве мирян»//Второй Ватиканский Собор. Конституции. Декреты. Декларации. - Брюссель,1992.
5. Федчек У. Досвід державно-церковних відносин в посткомуністичній Європі: уроки для України/ М.М.Палінчак// Учетные записки Таврического нац. университета им.В.И Вернадского.- 2011. – Том 2 (63) - №2 - с.74-88.
6. Товариства члени Федерації «Обнова». Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.obnova.net.ua/index/chlenu.html>
7. Загальна характеристика діяльності молодіжних утворень греко-католиків в Україні. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2013/>
8. Релігія в Україні vuzlit.ru/787465/religia_v_ukraini/
9. План діяльності на 2011 акад.рік товариства «Обнова» Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.obnova.net.ua/index.php/plan-na-2010-2011>
10. Молодіжна християнська організація «Витанія». Історія Організації. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.bethany.org/ua/history/index.html>.
11. Католицьке Скаутство Європи. Методика виховання. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.tse.in.ua/index.php?option=com>

Наталка Жмуд

КРИМСЬКОТАТАРСЬКІ СТУДІЇ НА ВІННИЧЧИНІ: НА ШЛЯХУ ДО ПОРОЗУМІННЯ (ІЗ ДОСВІДУ РОБОТИ)

Стаття присвячена кримськотатарським студіям на Вінниччині, які актуалізувалися після депортації Криму. Характеризуються культурно-просвітницькі заходи міського на Вінниччині, спрямованих на ближче ознайомлення громадськості із кримськотатарською культурою. У тексті статті наголошується на важливості саме інтерактивних форм роботи у налагодженні мультикультурного діалогу та підвищенні рівня взаємної толерантності.

Ключові слова: кримськотатарські студії, депортація, Крим, Вінниччина, молодіжний документальний театр.

Кримськотатарські студії були завжди важливими у соціокультурному дискурсі в площині міжкультурних діалогів. Але саме на Вінниччині, для якої ця національна спільнота є маловідомою, вони актуалізувалися в контексті переїзду близько 200 сімей кримських татар після анексії Криму до області. У 2015 році незнання культурних та релігійних відмінностей між місцевими мешканцями та кримськими татарами-переселенцями спричинило низку конфліктів, що було зафіксовано місією ОБСЄ. Історія подвійної втрати Криму (під час депортації та анексії пів острова) досі невідома широкому загалу. Саме тому необхідність у налагодженні мультикультурного діалогу

та підвищення рівня взаємної толерантності значно поживило кримськотатарські студії з боку місцевих громадських активістів, істориків, краєзнавців, етнологів.

Останнім часом було організовано та проведено ряд заходів міського й обласного рівнів, спрямованих на ознайомлення громадськості загалом та студентської й учнівської молоді Вінниччини зокрема із кримськотатарською культурою, розвінчання численних міфів та стереотипів, з'ясування «точок дотику» у міжкультурних взаємовпливах, встановлення міжкультурних діалогів та налагодження подальшої співпраці. Так, ініціаторами двох тематичних зустрічей в рамках обласного культурно-просвітницького лекторію «*«Свій/чужий/інший»*. Міжнаціональні відносини: український вимір та регіональні контексти» – «*Українці та кримські татари: два народи – спільна історія*» (березень, 2019 р.) і «*Кримські татари на Вінниччині: історії із перших вуст*» (квітень, 2019 р.) стали громадські організації «*Подільська спадщина*» (до співзаснування якої належить і авторка даної статті) й кримськотатарська «*Ветан*».

Одним із інтерактивних форматів роботи, спрямованих на глибше пізнання кримськотатарської культури, стала літня етнографічна практика (2018-19 н.р.), організована для студентів 1 курсу факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (далі – ВДПУ). Проведення виїзної польової практики стало можливим завдяки проекту громадської організації «*Ветан*» за підтримки Українського культурного фонду, департаменту соціальної та молодіжної політики Вінницької ОДА та ГО «*Подільська спадщина*». Метою практики було відстежити та зафіксувати у представників кримськотатарської громади усні історії про депортації та анексію півострова Крим та сьогоденне становище кримських татар в окупованому Криму.

Залученою експертною групою, до якої увійшли викладачі кафедри історії та культури України ВДПУ д.і.н., проф. Коляструк О.А. та к.і.н., доц. Жмуд Н.В., було розроблено опитувальники, згідно яких проведено наративні інтерв'ю з 30 кримськими татарами-ВПО, включаючи дітей віком від 10 років. Тематика усних інтерв'ю: сімейні спогади, що стосуються депортації кримських татар 1944, повернення до Криму у 1980-х та вимушене переміщення після його анексії. Головним завданням проекту стало створення молодіжного документального театру на основі зібраного польового матеріалу, де за допомогою інноваційних сучасних методик молодь отримала змогу висвітлювати проблемні сторінки в історії України, а також міркувати та дискутувати над сучасними важливими соціальними та культурними проблемами.

Базовим майданчиком для проведення етнографічної практики обрали с. Нову Греблю, Калинівського р-ну, Вінницької обл., оскільки саме тут компактно проживають понад 200 представників кримськотатарської громади. Фіксація усних історій, що висвітлюють колективну пам'ять населення про депортацію та анексію пів острова Крим у представників кримськотатарської громади, значно розширило уявлення студентів про студії пам'яті (memory studies) як перспективний напрямок історико-антропологічних досліджень щодо переосмислення місця та ролі культурної

пам'яті у процесі реанімації «забутих» сторінок як вітчизняної історії загалом, так й регіональної-локальної зокрема. А також через тісне й безпосереднє спілкування увиразнило шляхи налагодження міжкультурного діалогу між місцевими мешканцями та ВПО-кримськими татарами.

Вже восени 2019 р. у форматі молодіжного документального театру кримськотатарського народу було створено виставу «Кримські татари : коли ми повернемося...» (присвячену 75 роковинам депортації кримських татар), яку проведено для містян та всіх бажаючих у Вінницькому обласному молодіжному центрі «Квадрат». В основу документальної вистави лягли спогади трьох поколінь: тих, хто пережив депортацію 1944 році, хто повернувся до Криму в 1990-х і знову змушений був емігрувати після анексії півострова.

Учасниками молодіжного театру стали студенти факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та його випускники, а також студенти Донецького національного університету імені В. Стуса, які й самі є переселенцями із окупованих територій. Документальний театр – це той потужний інтерактивний інструмент, коли молоді люди не лише отримують змогу вивчати історію з усних розповідей, але безпосередньо «проживають» її на сцені. Memory studies стали орієнтиром у створенні ще одного спільного культурно-просвітницького проекту Центру досліджень повсякдення при кафедрі історії та культури України із кримськотатарською ГО «Ветан», ГО «Народний Майдан Вінниччини», ГО «Пращур», Музеєм Голодомору-геноциду та іншими спонсорами й менторами – сайту «Архів історій українців», в якому чільне місце також посіли усні історії кримських татар-переселенців [1].

Кримськотатарські студії є важливими, насамперед, серед учнівської та студентської молоді в контексті формування національної та етнічної ідентичностей і зміцненню конструктивних діалогів між різними етнічними спільнотами, які проживають в Україні, регіоні, місті. Сформовані знання та досвід безпосереднього спілкування сприяє увиразненню власної ідентичності, спільної історико-культурної спадщини та їх переосмислення на шляху побудови толерантного суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів історій українців [Електронний ресурс] / Режим доступу: [/https://memory.org.ua/?fbclid=IwAR1MTYk9H9Ei29n8Jkq5DeXAOHL9d90cWW04B_AG0p_bu6FL30637ihUqA](https://memory.org.ua/?fbclid=IwAR1MTYk9H9Ei29n8Jkq5DeXAOHL9d90cWW04B_AG0p_bu6FL30637ihUqA). – Дата доступу: 07.02.2020.

Марія Куряча

ВІЗУАЛЬНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ОБРАЗУ «ПЕРЕСЕЛЕНЦЯ» В СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано окремі візії відображення переселенців у візуальному мистецтві як нова тема в культурному дискурсі України та світу.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, переселенці, візуальний образ, «інший», вербатім, ментальне картографування

З появою в Україні внутрішньо переміщених осіб з'явився новий вектор говоріння про «інших» загалом (ЛГБТ, етно-, релігійно-конфесійна, міграційна, національна, сексуальна, феміністична), що вписується в світовий культурний дискурс толерантності та прийняття. Переломним моментом став Євромайдан та війна, що розпочалася в 2014 році. Це вплинуло на виникнення волонтерського, громадського руху, виникнення об'єднань, яких раніше в Україні не існувало або це було не настільки активним. Однією з тем самопізнання стала ідентифікаційна, зокрема, тема переселенства.

В даній статті розглянемо лише одну форму відображення, бачення, прийняття, (само)презентації переселенців – візуальну.

Концептуальні, а водночас і дієві для сприйняття аудиторії є візуальні джерела з повсякденного життя переселенців. Культурні ініціативи пропонують сучасні форми презентації та роботи з темою війни. Вони не є масовими, популярними, відомі лише в вузьких колах зацікавлених, але попри це дають голоси тим, хто його, зазвичай, не має. Це інший спосіб говоріння про Донбас, про війну, про окуповані території, який в Україні лише починає з'являтися, але вже займає вагомий вектор в публічному просторі. Це такі проекти, як: «Одиссея Донбасс», «Восток Дом», «Донбасские студии», «Смена», «З країни в Україну», «БУР». Деякі діють на постійній основі, деякі одноразові чи локальні.

Художниця з Донецька Алевтина Кахідзе протягом кількох років писала та малювала історії про життя власної мами, яка залишилась жити на окупованій території в м. Жданівка аж до самої її смерті 16 січня 2019 року на блокпосту ДНР. Вона створила спеціальну сторінку, яку назвала на честь мами «Клубника Андреевна – Strawberry Andreevna» (назва – відсилка до особливої любові мами до власного саду).

Більшість малюнків виконані в спеціальних програмах. Малюнки, які стосуються смерті матері, виконані в звичайному блокноті, ми бачимо лише їх фото, на них багато виправлень. «Клубника Андреевна» теж зображується на плоскому білому фоні, часто зображення не мають перспективи, з кольорів переважають чорний та червоний, іноді можуть бути жовтий, рожевий чи зелений для зображення абрикос, півоній, салату, такі кольори особливо на контрасті показують, що є вагомим, цінним в житті пересічного жителя. Це зовсім не говорить лише про утилітарні потреби, зацікленість на матеріальному, а радше про «антеїзм» та «кордоцентризм» як доміанти художньо-світоглядної концепції творів та особливого селянського менталітету українців.

На перший погляд, цей блог про життя на окупованих територіях та його складнощі, але це те, що на поверхні. А є ще один бік – культура спілкування, нашого існування та співжиття з тими територіями, які для когось є територіями *non grata*, а для інших – звичайним середовищем існування. Більше того, за щоденною рутинною може забуватися, що життя це проходить в особливому місці, за особливих умов, про що йдеться в деяких повідомленнях [3].

В рамках візуальних способів репрезентації ідентичностей переселенців ментальне картографування стало основною методикою

зібрання та репрезентації проекту «Одиссея Донбасс» [7]. Його автори Дарія Цимбалюк, Юлія Філіп'єва і Віктор Засипін, останні самі є переселенцями, шукають переселенців, спілкуються з ними, записують інтерв'ю та малюють з переселенцями їхні будинки, міста. Ці матеріали вони публікують на сторінках проекту в соціальних мережах, веб-сайті, презентують в великомасштабному форматі на багаточисленних виставках в Україні та закордоном, розповсюджують на вулицях у вигляді наліпок. Проект почався в Києві і поширився багатьма містами, існує вже 3 роки. Кожен опитуваний малює свій дім чи місто таким, яким він був до війни, яким він його залишив і пам'ятає.

Свою мету автори вбачають в руйнації міфів про переселенців, Донбас і показати його з іншого боку через історії звичайних людей та побутову площину. Окрім звичних виставок карти розклеюють в містах або малюють на асфальті: «Получив карты городов, какими они предстают перед жителями, команда проекта расклеивала их в самых людных местах Киева (проект сначала существовал в Киеве, а сейчас проводится и в Одессе при участии группы неформального образования Hubs of History и благотворительного фонда Каритас Одесса УГКЦ — прим.): обыкновенный спортзал, магазин и так далее. Любой мог взять себе такую карту на память. По словам Дарьи, они рассчитывают на эффект неожиданности: человек, идя по своим обычным делам, не ожидает, что столкнется с этой проблемой, но ему приходится» [5]. Реакція на таке «вторгнення» в простір може бути різна, але її дієвість безсумнівна: «Другой интересный кейс был во время открытия «Одиссеи Донбасс» в Киеве на Контрактовой площади. Одна из прохожих, изначально негативно настроенная против переселенцев, после общения с участницей проекта радикально изменила мнение о ситуации и расплакалась» [6].

Всі зображення різнокольорові, схожі на дитячі малюнки, хоча є й дитячі. Наприклад, малюнок 12-річного Богдана з Макіївки, на ньому зображено багатоповерхівку, над нею напис «Мой дом», також стрілками вказано на два вікна і позначки: «Тут живёт Макс» і «Тут живёт Антон». З цього малюнка видно, що є насправді цінним для дитини, яка втратила друзів. Інший малюнок 41-річної Наталі з Луганська, на ньому є Драматичний театр, школа, Театральна площа, сквер, пам'ятник Т. Шевченку, вулиця, університет, обласна лікарня, друзі і дерево біля дому, між якими серце, поруч з деревом напис «Яблоня моя», про цю яблуню йдеться в інтерв'ю: «Во дворе моя яблонька. Ну как она моя? – Она наша. Ей уже просто 60 лет. Ее сажал мой дедушка. У нас под этой яблоней находится стол. Мы там завтракали летом. Там можно позавтракать всей семьей до того момента пока все не ушли на работу или в школу. Поэтому у меня такая ассоциация с домом. Что ещё хорошо, она всегда нас закрывала от солнышка эта яблонька. Хоть утром, хоть вечером. Под ней всегда была тень. Когда вокруг жара в +30° ты можешь посидеть спокойно в тенёчке. Когда у меня родился ребенок я своим бизнесом почти не занималась. Мы с ним сидели во дворе все время под этой яблоней» [7].

Окрім безпосередньо візуальних серед зображувальних джерел є й інші форми культурних взаємодій, які покликані змінити первинну думку про переселенців через емпатію. Гра «Переселенська блуканина» виконана в

вигляді карти-поля з станціями, через які проходять учасники, стаючи таким чином «переселенцем». На станціях виникають різні ситуації: «Ваше місто окуповане», «Вас запросили до місця для компактного проживання переселенців», «Ощадбанк заблокував ваш рахунок» і т. д. Розробники гри створювали ситуації найбільш схожі на ситуації, які трапляються з переселенцями на основі інтерв'ю. Проект було розроблено за підтримки уряду Великої Британії і фонду «Stabilization Support Services» за програмою «Радник з питань ВПО». «Можливо, в ігровій формі буде трохи простіше говорити про достатньо серйозні речі, виклики, з якими стикаються наші співгромадяни. За офіційною статистикою, в Україні 1,7 мільйонів переселенців. Усі – громадяни України, але з доступом до їхніх прав дуже складно. Ми зробили цю гру, аби кожен міг відчути себе переселенцем. На щастя, не у всіх є досвід переселення, і ми нікому його не бажаємо. Але з другого боку, без розуміння немає емпатії та боротьби за рівні права для всіх громадян», – координаторка проекту Ольга Іванова [4]. Мета гри – розказати про проблеми переселенців.

Ще однією важливою частиною культурних ініціатив візуального сприйняття є документальний театр, а також відеопродукція про переселенців, яка виконує одразу декілька функцій: власне, просвітницьку, комунікативну, дослідницьку, емпіричну, виховну, моральну. Найчастіше ініціативи такого роду використовують жанр трагедії для поширення інформації. Цей жанр є найважчим для сприйняття аудиторії, він можливий для використання лише в невеликих за обсягами аудиторіях, перш за все, через специфіку методів впливу на глядача. В основі сюжетів цих постановок лежить проблема чи декілька проблем, які за допомогою емпатії глядача вводять його в катарсис, який є головною метою трагедії, як виражальних засобів та способу подачі.

Техніка збору і відтворення інформації на сцені називається вербатім (лат. дослівно) або документальний театр. Документальний театр дозволяє за допомогою простих, зрозумілих виражальних засобів у короткий час донести до глядача необхідну інформацію. Техніка передбачає дослівне повторення мови опитаного. П'єсу-вербатім важче створити за драматургію [1]. Сам процес зборі інформації і дає в майбутньому тему, персонажів, сюжет і структуру самого виступу. Вербатім завжди на грані. І методика збору і показу покликана поставити проблемне питання, зазвичай основною виступає соціальна проблема.

Часто самі переселенці стають авторами, учасниками чи ідейними натхненниками тієї чи іншої вистави. Наприклад, вистава «Пісок. Повернення» базована на свідченнях 30-ти переселенців в Запоріжжі, Луцьку та Маріуполі та містить в собі елементи танцю та співів фольклорного колективу «Дивина» [9]. Учасники «Дивини» самі є переселенцями, колектив існував в Донецьку близько 20-ти років і деякі його учасники переїхали до Києва, згодом до них приєдналися нові учасники, з тих територій, вони виконують пісні, записані на Сході України.

Одеська вистава «Квиток в один кінець», проходить в новітній формі «вистава-форум», тобто актори постійно взаємодіють з залом і залежно від цього змінюється вся вистава. Це спільний проект організацій «Театр для

діалогу» та «Крим SOS». Тут акторами теж виступають самі переселенці, виносячи на поверхню багато проблем їхнього побутового життя: різнобіжності в родині, ставлення населення до них, проблема житла [2].

Театр-переселенець, який говорить про переселенців – Луганський обласний український академічний музично-драматичний театр, що переселився в Сєвєродонецьк. Більшість їхнього репертуару складають вистави на складні соціокультурні питання, наприклад, це вистава «Зі сходу на захід. Театр єднає серця». Вистава «Байки Сєвера» розповідає про життя 4-ох переселенців з Донбасу так Криму. І це єдина вистава про переселенців, яка позиціонує себе, як вистава-кабаре, бо «життя там межує на межі з фарсом», а глядачі знаходяться на сцені з учасниками [8].

Головною метою таких проектів є показати актуальні соціальні проблеми та разом з аудиторією знайти нові шляхи їх вирішення. І можливо мистецтво є ексцентричним, вириває глядача з зони комфорту, та хіба не є це потрібним важелем, а головне дієвим? Після однієї з вистав глядачі змінюють свою думку або ж просто починають розуміти корінь проблеми глибше, як ідеться в джерелі: «По завершенні перформансу люди у залі зізналися, що такий діалог мовою мистецтва дозволив їм з іншого боку подивитися на проблеми з внутрішнім переселенням в Україні. А організатори, побачивши результативність такого інтерактивного формату, пообіцяли нові проекти на не менш актуальні соціальні проблеми» [2].

На нашу думку, поява в суспільно-культурному дискурсі візуально розмитого образу переселенця не лише є психологічною дією переосмислення травми, а й актуалізує інші важливі (де)марковані групи в суспільстві, які залишаються в тіні та попри зрозумілу позицію прийняття - частиною населення маргіналізовані. Засоби демонстрації образу переселенця якісно репрезентують сучасну Україну на світових мистецьких майданчиках і виопуклюють питання цієї травми в громадсько-політичному секторі, що особливо резонує на фоні загальних міграційних процесів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Жмуд Н. В. Вербатім як вид документального театру в контексті історико-етнографічних студій [Електронний ресурс] / Наталя Вікторівна Жмуд. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://library.vn.ua/Konf2018/autors.html>.

2. Гіцевич Л. Переселенці зіграли у виставі самих себе [Електронний ресурс] / Людмила Гіцевич // Радіо Свобода. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27060842.html>.

3. Кахідзе А. Клубника Андреевна - Strawberry Andreevna [Електронний ресурс] / А.Кахідзе – Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/truealevtina>.

4. Соколовська А. «Переселенська блуканина»: гра без переможців [Електронний ресурс] / А.Соколовська. – 2017. – Режим доступу: <https://www.mediaport.ua/pereselenska-blukanina-gra-bez-peremozhciv?fbclid=IwAR2LAj7yi0sMUx7W0SdgGn9Q6pllRQlruCiT1vvPnHwkBLVzBerLqGLfeUE>.

5. Верните мне дом: как культурные инициативы рассказывают о переселенцах и Донбассе [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://forshmag.me/2017/09/15/vernite-mne-dom-kak-kulturnye-initsiativy-rasskazyvayut-o-pereselentsah-i-donbasse/>.

6. Как культура работает с опытом вынужденного переселения [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.culturepartnership.eu/article/odyssey-donbass>.

7. Одиссея Донбасс [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.facebook.com/odyssey.donbass/>.

8. Трагедія на межі с фарсом — незвична вистава про переселенців [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/tragediya-na-mezhi-s-farsom-nezvychna-vystava-pro-pereselenciv>.

9. У столичному центрі імені Леся Курбаса відбудеться прем'єра перформансу "Пісок. Повернення" [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.1tv.com.ua/news/101703>.

Інна Ніколіна, Інна Мазур

ПУНІЧНІ ВІЙНИ У ЗГАДКАХ АНТИЧНИХ ІСТОРИКІВ

У статті охарактеризовано джерельну базу історії воєн між Римом та Карфагеном за панування у Західному Середземномор'ї. При цьому враховано суб'єктивність окремих джерел, їх тенденційність як у доборі фактів, так і в оцінках.

Ключові слова: Пунічні війни, джерела, Рим, Карфаген.

Боротьба Риму та Карфагену за панування у Західному Середземномор'ї, незважаючи на значну кількість досліджень з даної теми, залишає більше запитань, ніж дає відповідей. Адже, звертаючись до цієї теми, використовуючи ті самі джерела, дослідники знаходять нові ключові деталі та змінюють погляди, упереджене ставлення до деяких подій з історії пунічних воєн.

Основними джерелами з історії пунічних воєн є праці Полібія, Тіта Лівія та Аппіана Александрійського. Полібій, як свідок Третьої Пунічної війни, у праці «Загальна історія» подає важливу інформацію про взаємовідносини Риму та Карфагену та про перебіг Пунічних воєн в цілому. Його праця є досить цінною для дослідження даної проблеми, оскільки являє собою синтез двох історіографічних традицій – прагматичної та парадигматичної. У центрі його уваги знаходиться не етапна історія війни, а динамізм політичних сил, які зустрілися у ній, він подає інформацію про боротьбу партійних угруповань в Карфагені та Римі. Крім того, його «Загальна історія» містить не лише відомості з перебігу воєн, а й цінні дані з державного устрою, суспільної та військової організації обох держав. Полібій мав доступ до римських державних архівів, тобто сам користувався першоджерелами, не тільки римськими, але й власне карфагенськими, хоча маючи «римоцентристську», а не нейтральну позицію ставився до карфагенських джерел надто критично. Сам Полібій писав, що використовував лише ту інформацію, очевидцем якої був сам, або коли мав достовірні дані. Заслуговує на увагу й те, що він досить критично підходив до аналізу документів. Він намагався встановити причинно-наслідкові зв'язки подій і робив це об'єктивно, часто повністю відкидаючи релігійні забобони, які використовували інші автори, намагаючись пояснити якісь події. [1;2]

У праці Тіта Лівія «Історія Риму від заснування міста» подається також значний матеріал по подіям пунічних воєн. На жаль, більшість книг Тіта Лівія не дійшли до наших днів, тому ми маємо лише фрагментарні дані з історії Першої та Третьої пунічних воєн, тим не менш його історія Другої пунічної війни дійшла до нас повністю. Тіт Лівій відійшов під прагматичного підходу, в основі його праць лежить художній критерій, фактично він створив оповідання, яке повинно було зацікавити читачів, викликати в них емоції, емпатію. Тіт Лівій писав виключно з римоцентристської позиції, користувався лише римськими джерелами та працями Полібія, крім того він посилався на розповіді сучасників війни Риму з Карфагеном, некритично відносився до аналізу джерел, часто порівнював дані з двох джерел та показував третю версію, яка фактично складалася з умілого синтезу двох попередніх і, як

Геродот, казав, що довіряє їй більше. Саме тому до описів Тіта Лівія слід відноситись дуже обережно. Автор з повагою ставився до римського патриціату, і зневажав плебеїв та рабів, намагався принизити Ганнібала Барку в очах читача, підкреслював його жорстокість, віроломство, неповагу до святинь, у книгах неодноразово звучить фраза «пунічна вірність», яку автор відносить до дій Ганнібала. Римські полководці напротивагу, наділені ним всіма найкращими та благородними чеснотами.

На відміну від Полібія, Тіт Лівій знаходився під значним впливом провіденціалізму, там де Полібій бачив бездарність полководців, Лівій бачив гнів богів, або їхнє відсторонення від долі римлян. Його праця насичена великою кількістю божественних передвіщень, що тим не менш має величезну цінність для відтворення релігійного життя римлян і карфагенян. [3;4;5]

Важливі дані з Третьої пунічної війни містить праця Аппіана Александрійського «Римська історія», адже Аппіан користувався працями Полібія, Тіта Лівія, Діодора Сицилійського, невідомими для нас працями інших римських істориків та записами учасників воєн, тим не менш, автор мав свою власну думку щодо описаних подій. Аппіан подає інформацію про взаємовідносини Риму та Карфагену у II ст. до н.е., про стосунки Карфагену з Нумідійським правителем Масинісою, розкриває боротьбу партійних угруповань в Карфагені, детально описує загибель Карфагену. Автор підійшов до написання праці з прагматичним підходом, однак, як і Тіт Лівій перебував під значним впливом провіденціалізму. Зауважимо, що як і попередні автори, Аппіан мав проримську позицію. [6]

Луцій Анней Флор у своїй праці «Епітоми Тіта Лівія», звертає увагу на військові конфлікти стародавнього Риму, зокрема, пише і про підкорення Римом Італії та Пунічні війни. Цікавим є те, що військовий конфлікт між Римом та Карфагеном представлений у вигляді невеликих художніх оглядів без зайвих деталей. Флор також був римоцентристом та виправдовував політику римлян. [7] У свою чергу Валерій Патеркул у «Історії Риму» подає важливу інформацію про розпал Третьої пунічної війни та руйнування Карфагену і на відміну від попередників, він зайняв нейтральну позицію та справедливо зазначає, що Карфаген був зруйнований римлянами не через те, що він міг принести шкоду потім, а через те, що в ньому бачили суперника їхній владі. [7]

Займає проримську позицію і Діон Кассій у «Римській історії», однак необхідно відзначити, що розкриваючи перебіг пунічних воєн він першим відкинув фабіанську традицію та зробив висновок про те, що винуватцями конфлікту були обидві сторони. [8;9]

Важливі свідчення про війни Риму з Карфагеном можна знайти в «Історичній бібліотеці» Діодора Сицилійського, при написанні якої він користувався працями Геродота, Фуکیدіда, Ксенофонта, Полібія, проте його свідчення є дещо заплутаними та не завжди відповідають канонічним версіям історії, до сьогодні його вважають невмілим компілятором, тим не менш його «невміла компіляція» зберегла важливі свідчення з втрачених джерел. [10]

Відтворити особливості військового устрою та взаємовідносин між державами нам допомогли поеми Тіта Макція Плавта [11] та Сілія Італіка, [12] а також праці Арістотеля [13] Плутарха [14].

Так, Сілій Італік у своїй поемі «Пуніка» подає події Другої пунічної війни, зокрема, він намагається пояснити причини перемоги римлян у ній, головною серед них він називає патріотизм римлян. Поема містить цінні відомості з організації військової справи, як римлян так і карфагенян. [12]

Що стосується комедії Тіта Макція Плавта «Пунієць» - то пролог називає комедію, яка послужила джерелом даної п'єси, -"Карфагенянин". Під такою назвою відомо дві п'єси - одна з них належить Алексиду, інша - найбільшому представнику нової аттичної комедії Менандру. Оскільки ні зміст, ні стиль не дозволяють приписати цю комедію Алексиду, з одного боку, а з іншого – уривки, що дійшли від п'єси Менандра не відповідають тексту комедії Плавта, дослідники вважають, що Плавт у випадку з цією комедією, як і з деякими іншими, вдався до контамінації. Серед дослідників немає єдиної думки з приводу останньої сцени V акта, що представляє собою інше завершення п'єси. Частина дослідників вважає, що Плавту належить перший варіант, а другий – пізнішим драматургам. Інші намагаються виявити підроблені вірші, з тим, щоб визначити основний фінал, з якого згодом шляхом вставок оформилися обидва варіанти, які дійшли до нас. Встановити дату першої постановки комедії неможливо. Комедія, зокрема, розкриває взаємовідносини римлян та карфагенян. [15]

Таким чином, критичне і комплексне використання, співставлення друкованих джерел дало змогу оцінити тодішні події і факти з різних точок зору.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Полибий Всеобщая история в 2 т. / Полибий // Пер. с древнегреч. Ф. Мищенко. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. –Т. 1. – 765 с.
2. Полибий Всеобщая история в 2 т. / Полибий // Пер. с древнегреч. Ф. Мищенко. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. –Т. 2. – 765 с.
3. Тит Ливий История Рима от основания города в 3 т. / Тит Ливий // Под ред. Е.С. Голубцова. – М.: Наука, 1989. – Т.1. – 576 с.
4. Тит Ливий История Рима от основания города в 3 т. / Тит Ливий // Под ред. Е.С. Голубцова. – М.: Наука, 1991. – Т.2. – 528 с.
5. Тит Ливий История Рима от основания города в 3 т. / Тит Ливий // Под ред. Е.С. Голубцова. – М.: Наука, 1993. – Т.3. – 770 с.
6. Аппиан Александрийский Римская История / Аппиан; Отв. ред. Е.С. Голубцова. – М.: Наука, 1998. – 726 с.
7. Малые Римские Историки. Валлерий Патеркул. Римская история. Анней Флор. Две книги Римских войн. Луций Ампелий. Памятная книжица / Пер с лат. Изд. Подгото. А. Немировский. – М.: Ладомир, 1995. – 390 с.
8. Dion Cassius Roman History, Volume 1: books 1-11 / Cassius Dion ; Translated by Earnest Cary, Herbert B. Foster. – Cambridge, MA: Harvard Univesity Press, 1914 – 449 pages.
9. Кассий Дион Коккеян Римская история. Книги LXIV – LXXX / пер. с древнегреч. под ред. А.В. Махлаюка; комментарии и статья А.В. Махлаюка. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; Нестор-История, 2011 . – 456 с.
10. Диодор Сицилийский Историческая библиотека [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://simposium.ru/ru/node/863> ; <http://simposium.ru/ru/node/9338>

11. Тит Макций Плавт Пуниец [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lib.ru/POEEAST/PLAVT/plavt3_3.txt
12. Силий Италик Пуника (поэма о Второй Пунической войне). Книга первая / Под общ. ред. А.В. Подосинова. – М.: Импэто, 2009. – 88 с.
13. Аристотель Сочинения в 4 Т. / Аристотель // Пер. и ред. А.И. Доватур. – М.: Мысль, 1983. – Т.4. – 830 с.
14. Плутарх Моралии / Плутарх . – Х: Эксмо-пресс, 1999 . – 1119 с.
15. Тит Макций Плавт Пуниец [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lib.ru/POEEAST/PLAVT/plavt3_3.txt

Володимир Очеретяний, Інна Ніколіна **НАСЛІДКИ ПУНІЧНИХ ВОЄН**

У даній статті здійснена спроба розглянути наслідки воєн між Римом та Карфагеном за панування у Західному Середземномор'ї. При цьому враховано суб'єктивність окремих джерел, їх тенденційність як у доборі фактів, так і в оцінках.

Ключові слова: Пунічні війни, наслідки, Рим, Карфаген.

Війни Риму та Карфагену тривали 118 років і закінчилися повною перемогою римлян та руйнацією Карфагену. Це означало, що соціальна, політична, військова та економічна система римлян виявилася потужнішою ніж пунійська, але тільки тому, що в самому Карфагені відбувалися внутрішні протиріччя. Метою даної статті є розгляд наслідків Пунічних воєн для Риму та Карфагену та всього античного світу

Варто розглянути наслідки кожної війни окремо та шляхом індукції визначити загальні наслідки боротьби Риму та Карфагену за панування в Західному Середземномор'ї.

У часи Першої Пунічної війни римляни створили свій власний бойовий флот, розробили спосіб використання сухопутної армії на морі, наслідком чого стало захоплення Сицилії згодом Сардинії та Корсики – територій з багатими ресурсами. Також за допомогою вигідного компромісу у вигляді угоди з Гієроном вони заручилися підтримкою Сіракуз, та отримали повноцінний доступ до товарів, які вироблялися там.

Рим почав перебирати на себе панування у Західному Середземномор'ї, зміг встановити контроль над торговими шляхами, які вели у Східне Середземномор'я і фактично отримати статус морської держави, якого раніше не мав. Це дозволило римлянам збагачуватися, вкладати кошти в розвиток власної держави та вийти на новий зовнішньополітичний рівень: продовжувати експансію, слідкувати за античними державами та втручатися в їхні справи. Останні відповідно відчули загрозу з боку римлян і почали протидію. Своєю перемогою Рим викликав сепаратистські рухи в Африці – підкорені Карфагеном шляхом сили та примусу народи, відчувши послаблення Карфагену, піднялися на боротьбу проти нього. Очевидно, римляни сподівалися, що таке протистояння значно послабить Карфаген, якщо не знищить його, однак африканські народи не продумали чіткого плану дій, не розрахували свої сили і швидко були розбиті пунійцями. Сподівання римлян не справдились.

Карфаген втратив багаті острови, однак завдяки стійким економічним зв'язкам не втратив гегемонію в Західному Середземномор'ї – це дозволило йому без особливих проблем виплатити контрибуцію римлянам та відновитися після війни. Карфагеняни, які були нащадками фінікійців, швидко знайшли спосіб компенсувати втрачені торгові шляхи. Завдяки діяльності Гамількара Барки та налагодженим зв'язкам з фінікійськими колоніями їм вдалося проникнути в Іберію, де були значні поклади металів. Олово, срібло та інші метали можна було переправляти в Карфаген як південним морським шляхом, так і суходолом після переправи через Гібралтар. Крім того, торгівельні зв'язки Карфагену з іншими країнами не були розірвані. Все це ретельно приховувалося від римлян.

Відновлення економічної могутності держави призвело до посилення реваншистських настроїв майже всього суспільства, рупором прагнень якого у державній політиці став Ганнібал Барка, тому хибно приписувати йому роль одноосібного зачинателя війни з Римом, посилаючись на якусь суб'єктивну клятву, про яку ніхто окрім Ганнібала та його батька знати не міг. Крім того в суспільстві існувало й угруповання на чолі з Ганоном, яке було проти війни, однак загальна думка була набагато сильнішою, ніж вплив цієї партії.

Рим також розумів, що маховик уже запущений. Перемога в Першій Пунічній війні з часом призвела до бажання суспільства продовжити експансію, адже воно усвідомлювало вигоди від неї у тому разі, якщо вона була би вдала. Тому ще одним з наслідків Першої Пунічної війни можна вважати прагнення обох держав до наступної, потрібен був лише привід.

Розпочалась Друга Пунічна війна, яка призвела до значних втрат з обох сторін, як у живій силі так і в господарстві. У ході конфлікту з римлянами повторилося те саме, що відбувалося з карфагенянами після першої війни – сепаратизм союзників, які бачили, що римляни не є всесильними та отримують значні поразки. Перехід на сторону Ганнібала багатьох міст, зокрема Капуї та Сіракуз, дозволив великому полководцю поповнювати військові сили та продовольство і тим самим розтягувати тривалість війни та приносити римлянам більше шкоди, що також мало свою наслідки, як в соціальному так і в економічному плані. Згодом, коли римлянам вдалося повернути союзників під свій контроль, це не сприяло повному їх заспокоєнню, а навпаки призводило до нових повстань у майбутньому.

Саме у Ганнібала римляни навчились веденню повноцінної розвідки, якої у них не було, а це, в свою чергу, дозволило значно покращити можливості свого війська, розробити нові переможні тактики ведення бою і сприяло отриманню великої кількості перемог над іншими народами в майбутньому.

Після Другої Пунічної війни держави Східного Середземномор'я звернули увагу на значне посилення Риму та намагалися протидіяти йому, особливо це яскраво видно на прикладі Македонії та Селевкідів. До наслідків Другої Пунічної війни для Риму можна віднести також таємне та відкрите поширення іноземних релігійних культів – отримуючи значні поразки населення розчаровувалось у власному пантеоні та обрядах і намагалось заручитися підтримкою грецьких божеств, про що свідчать

посольства та звернення до Дельфійського оракула. Ми не можемо відкидати й поширення східних та варварських культів. Змішання культів в період Другої Пунічної війни, хоч і не значне, призвело до появи нових обрядів та релігійних традицій.

Після війни, з одного боку був прискорений процес варваризації Риму, а з іншого відбулося поширення римської культури за межі Італії. До Другої Пунічної війни Рим був ізольованим від зовнішньої експансії та не міг розпочати свою власну. Все змінилося саме тоді, коли Ганнібал перевів галлів та іберійців через Альпи, а брати Сципіони ввійшли в Іспанію – таким чином наслідком Другої Пунічної війни стала повноцінна взаємодія з цими народами, яка являла собою культурну дифузію при безпосередньому домінуванні римлян. Також заволодівши Іспанією, римляни заволоділи й стратегічними покладами металів, що значно покращило римську економіку та військову справу.

Друга Пунічна війна мала й більш глибокі наслідки. Опираючись на працю Арнольда Тойнбі «Спадок Ганнібала», французький історик Лансель Серж зазначає, що саме вторгнення Ганнібалла в Італію призвело до «столітньої революції», початок якої ознаменували реформи Тиберія Гракха в 133 році до н.е., яка закінчилась встановленням принципату, названим відстроченим реваншем Ганнібала. Хоча Серж вказує на можливе перебільшення з боку Тойнбі, він не заперечує факту того, що Друга Пунічна війна викликала значні «мутації» в Римській державі, зокрема, вони зачепили військо. [1, с. 78]

До Другої Пунічної війни армія комплектувалася виключно з громадян Риму, при чому тих, які мали майно, однак через нестачу військової сили після 216 року до н.е. в армію почали набирати рабів, які були викуплені за рахунок казни, а також вбивць та злодіїв, незважаючи на те, що це був виняток, який стосувався лише Другої Пунічної війни, значення цієї трансформації у війську не зменшується. Крім того кардинально змінився підхід до командування військами. Консули Семпроній Лонг, Гай Фламіній, Гай Тарренцій Варрон отримали поразки через відсутність терпіння і бажання покрити себе славою. Рим швидко усвідомив допущені помилки і забезпечив єдність командування армією і наступність проведеної стратегії. Для досягнення цієї мети вищі воєначальники обиралися консулами декілька разів підряд, або ставали проконсулами чи пропреторами не втрачаючи зв'язок із військом, яскравим прикладом є діяльність Фабія Максима, Клавдія Марцелла, братів Сципіонів та Публія Корнелія Сципіона Африканського. Можна побачити, що це вело до військових успіхів, однак, як зазначає Лансель Серж, суперечило принципу змінності влади і призводило до зародження «монархічних» ідей.

Також прослідковується зародження націоналістичних тенденцій. У 185 році до н.е. невідомим майстром театру був написаний пролог до п'єси Плавта «Казіна», де область Апулії була названа «нашою землею» і протиставлена Карфагену та Греції. Це був один з перших прикладів появи римського націоналізму, який загартувався за 15 років боротьби з Карфагеном, особливо в районі Апулії, яка стала основним театром бойових дій.

Перемога над Ганнібалом, Сіракузами, Таррентом сприяла витісненню грецької мови з дипломатії, торгівлі, літератури та заміни її латиною, яка тоді була лише одним з місцевих діалектів. Завдяки цій війні римляни зберегли свій, завойований у III ст. н.е. статус морської держави і значно поширили свій вплив й на Північну Африку, заручившись підтримкою нумідійського царя Масинісси та його династії.

Наслідком війни для Карфагену стала втрата усіх раніше підкорених територій, а відповідно і шляхів збагачення, також він був обтяжений контрибуцією. Найбільшим ударом для Карфагену, як для морської держави, стала втрата флоту. Звісно його можна було відновити, однак виплата контрибуції та втрата торгових шляхів розтягували цей процес на десятиліття. Держава втратила вплив не лише в Середземному морі, а й в самій Африці, де її почало витіснити Нумідійське царство. Єдиним позитивним наслідком для Карфагену було те, що Ганнібал воював руками іберійців та галлів, тому самі карфагеняни несли порівняно невеликі втрати. Також Ганнібал зміг ліквідувати корупцію, традиція якої складалася сторіччями. Все це дозволило місту збільшити приріст населення і в свою чергу поступово відновлювати економіку.

Наслідком Третьої Пунічної війни стало остаточне знищення Карфагену, його населення та культури в 146 році до н.е. Римляни пам'ятали попередні кровопролитні війни з пунійцями, тому бажання зруйнувати державу останніх міцно вкорінилося в римській державній ідеї, з упевненістю можна сказати, що діяльність Ганнібала в Сирії не призвела до прискорення реалізації цієї ідеї. Можна впевнено сказати, що Марк Порцій Катон, який виголошував фразу «Карфаген повинен бути зруйнованим», був неодноосібним провокатором, а так само, як і колись Ганнібал – рупором римського суспільства на політичній сцені.

Римляни утворили нову провінцію Африку та призначили туди намісника. Міста та поселення, які під час війни перейшли на бік Риму зберегли свої землі та отримали статус союзників. Це були міста Уттіка, Малий Лептіс, Гадрумет, Ахулла, Тапс, Узаліс, Тевдаліс. Вони не сплачували податків і мали єдиний обов'язок допомагати римлянам під час війн. Інші міста перетворилися на залежні, вони платили податки і втратили земельну власність.

В Африці утворився значний земельний фонд який давав можливість здавати його багатим громадянам. Не дивлячись на протидію сенату у 123 році до н.е. Гаєм Гракхом на місці Карфагену була заснована колонія Юнонія. Аппіан пише: «Вивести колонію в Африку було поставлено через плодючість земель. Засновниками колонії були Гай Гракх та Фульвій Флакк. Вони обрали те місце, де колись стояв Карфаген, незважаючи на те, що Сципіон, вимовив закляття при його зруйнуванні». [2, с. 322]

Отже, враховуючи наслідки усіх трьох війн можна з упевненістю сказати, що римська експансія призвела до геополітичної інтеграції Середземномор'я та зв'язала в єдину політичну та економічну систему народи, які раніше не мали регулярних контактів. [3, с. 91-92]

Як зазначає Ревяко К.А., праця рабів, які були завезені в Італію використовувались для обробки земель. Раби створювали матеріальні блага і передумови для розвитку рабовласницьких господарств. У II ст. до

н.е. активно йшов процес концентрації земельної власності, що призвело до утворення латифундій. Італія перетворилася на країну з розвиненим рабовласницьким господарством та землеробством, пов'язаним з ринком. Пунійські війни призвели до колонізації всієї Італії, особливо півночі.

Контроль над величезною кількістю ресурсів та торговими шляхами стимулював економічне життя Риму. З Італії вивозились вино, оливкова олія, метали, кераміка. З'явилися спекулянти, які збагачувались за рахунок торгівлі, скуповували землі. Рим більше не був аграрною країною, якою управляли аристократи, повсюди з'явилися лихварі, торговці, латифундисти, власники величезних майстерень, які впливали на політику, зростали міста та міське населення все це розглядається, як становлення протокапіталізму. [4, с. 248-250]

Однак, якщо розглянути дані наслідки з боку теорії пасіонарності Льва Гумільова, то російський письменник Александр Волков вважає, що «пасіонарії не підраховують вигоди, вони добиваються перемог. Коли перемагає дріб'язковий розрахунок, країна стає приреченою – вона стає легкою здобиччю рішучих сусідів. Зникнуть сили, які єднають країну. Її народ перетвориться на скупчення розрізнених атомів. Він розчиниться в чужорідному вихорі». [5] Тому цілком можливо, що наслідком саме пунічних війн, стали процеси, які запустили повільний розпад держави та римської цивілізації. Можна використати припущення Миколи Данилевського, Освальда Шпенглера та Арнольда Тойнбі про те, що цивілізації проходять стадії народження, розквіту, занепаду та загибелі, де становлення Римської республіки та епоху Пунічних воєн можна віднести до народження, розквітом можна назвати епоху після Пунічних воєн, наслідки яких повільно призвели до занепаду та загибелі цивілізації. [6, с. 172-175] Незважаючи на загальність та суб'єктивність такого припущення та залізної критики концепцій вищезгаданих філософів, пунічні війни варто розглядати не лише, як військовий конфлікт, а як подію, яка відіграла величезне значення в історії всього античного світу.

Отже, Карфаген та його народ був знищений у 146 році до н.е. Разом з містом загинула і його культура, однак спогади про нього залишаються й по-сьогодення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Тойнби А. Исследование истории: Цивилизации во времени и пространстве / А.Тойнби, пер. К.Я. Кожурина. – М.: Аст, 2009. – 863 с.
2. Аппиан Александрийский Римская История / Аппиан; Отв. ред. Е.С. Голубцова. – М.: Наука, 1998. – 726 с.
3. Кухтин М.М. Геополитика третьей пунической войны (149 – 146 гг. до н.э) / М.М. Кухтин // Журнал исторических, политологических и международных исследований, ДонНУ, 2016 . - № 2 (58) . – С. 88 – 92.
4. Ревяко К.А. Пунические войны /К.А. Ревяко.– Минск: Университетское, 1988. – 272 с.
5. Волков А. Карфаген. «Белая» империя «чёрной» Африки [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <https://history.wikireading.ru/170432>
6. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Л: Львівський національний університет імені І. Франка, 1999. – 227 с.

БІЛОРУС ФРАНЦИСК СКОРИНА – ЄВРОПЕЙСКИЙ ГУМАНІСТ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

Дана стаття присвячена великому білоруському гуманісту й просвітителеві, перекладачеві, першодрукареві, митцеві-графіку, діячу білоруської культури доби Відродження – Францискові Скорині. Висвітлюється його життєвий і творчий шлях, внесок у розвиток білоруського й слов'янського книгодрукування та роль у пробудженні білоруської національної свідомості.

Ключові слова: Франциск Скорина, доба Відродження, гуманізм, Білорусь, книгодрукування, білоруська культура.

Наприкінці XV – першій половині XVI ст. в білоруських землях відбувалось культурне піднесення, яке почалося внаслідок проникненням у білоруську духовну культуру ідей гуманізму, Відродження та Реформації й стимулювало розвиток національної свідомості білорусів. Першим провідником гуманістичних ідей був видатний діяч білоруської культури Франциск Скорина, який належить до когорти видатних людей, що стали взірцем патріотичного служіння своєму народові та зусиллями яких формувалась білоруська національна культура.

Творчу спадщину Франциска Скорини репрезентує широке коло наукової літератури, яка присвячена вивченню історії книги в Білорусі й ролі Франциска Скорини у слов'янському книгодрукуванні [1]. Франциску Скорині, як провіднику ідей ренесансного гуманізму в Білорусі, присвячені праці українських авторів [2]. Привертають увагу видання Українського інституту книгознавства. Зародженню друкарської справи присвячені праці П. Попова «Початки друкарства у слов'ян», «Друкарство. Його початок і поширення в Європі» та «Початковий період книгодрукування у слов'ян».

Особливий інтерес викликають дослідження білоруських науковців [3]. Зацікавить читача видання «Книжная культура Беларуси. Да 500-годдзя з дня нараджэння Ф. Скарыны». Історія білоруської книги широко представлена у виданнях Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа НАН Білорусі. Чималий фактичний матеріал представлений у працях «Из истории книги в Беларуси», «Книга, библиотечное дело и библиография в Беларуси», «Рарытэты Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі» та ін. Творчій спадщині Франциска Скорини присвячені статті у білоруських періодичних виданнях [4]. Джерельна база теми представлена у ряді збірників документів, а також цікавий фактичний матеріал міститься у довідковій літературі та енциклопедичних виданнях [5].

Народився Франциск (Франтішек) Лукич Скорина близько 1490 р. (помер не пізніше 1551 р.) в родині купця в Полоцьку, де й здобував початкову освіту та вивчав латинську мову в школі Полоцького бернардинського монастиря. У 13-14 річному віці навчався у Вільно. Потім він продовжив навчання у Краківському університеті на факультеті «вільних мистецтв» або філософії, після закінчення якого в 1506 р. дістав ступінь бакалавра та переїхав до Західної Європи. У різних європейських містах Франциск Скорина вивчав граматику, логіку, риторику, музику, арифметику,

геометрію, астрономію, філософію, право, історію, класичні мови. Він володів, окрім рідної білоруської, литовською, польською, італійською, німецькою, латинською, грецькою мови. За короткий час Ф. Скорина отримав ступінь доктора вільних наук. Світогляд Скорини формувався як на основі досвіду і знань, що їх він виніс з рідної Білорусії, так і на основі знайомства з культурою західноєвропейського Ренесансу. Здобута в кращих університетах Європи освіта давала можливість Франциску Скорині донести світу духовно-інтелектуальний досвід й буття білоруського народу.

Франциск Скорина мріяв про пізнання таємниць всесвіту й людської природи. Для вивчення природознавства й медицини він вступив до Падуанського університету в Італії, де у 1512 р. здобув звання доктора лікарських наук [6, с. 30]. За деякими даними у 1512-1516 рр. Ф. Скорина був особистим лікарем і секретарем сина литовського короля Сигізмунда I Старого – княжича Яна.

Захоплений ідеями доби Відродження й гуманізму, Франциск Скорина задумувався над питанням доступності освіти для широких верств населення. Поширенню освіти, за його переконанням, повинна була сприяти книга – друкована, масова, дешева, яку б можна було придбати, як звичайну річ. Задумавши видавати книжки "людем поспольтыим к доброму научению", Скорина найсприятливішим для цього місцем обрав Прагу, де гуситський рух започаткував небувале піднесення культурного та політичного життя. У Празі Франциск Скорина придбав друкарське обладнання, шрифти й папір та заснував друкарню. Прага того часу була найбільшим центром гуманістичного руху в слов'янському світі й мала широкі культурні зв'язки з Італією, Німеччиною, Францією та центрами тогочасної поліграфічної техніки й друкарства – Венецією, Нюрнбергом і Аугсбургом. Скорина керував роботою з виготовлення книг, коригував набір, діставав у Німеччині папір з водяними знаками.

Свою видавничу діяльність Франциск Скорина розпочав у 1517 р. у Празі з Псалтиря. Це була найбільш поширена книга на Русі й вважалась «детем малым початок всякое доброе науки». Псалми не лише читалися в церкві, вони також співалися. Псалтир був і навчальною книгою. Тому в передмові до своєї Біблії Скорина рекомендує Псалтир тим, хто вивчає «руську грамоту». Після Псалтиря Скорина приступив до видання «Біблії руської» – із своїми передмовами, післямовами та історичними коментарями.¹ Мова, що нею друкував свої книжки Франциск Скорина, ґрунтувалася на церковнослов'янській, але з великою кількістю білоруських слів, і тому була більше зрозуміла жителям Великого князівства Литовського. Однак Біблія Скорини порушувала правила, що існували при переписуванні церковних книг – містила тексти від видавця і навіть гравюри з його зображенням. Через заборону самостійного перекладу Біблії католицька і православна церкви не визнавали книжки Ф. Скорини [7].

¹ До наших днів збереглося майже 260 примірників Біблії Франциска Скорини, деякі з них перебувають у фондах бібліотек Санкт-Петербурга, Москви, Праги, Копенгагена і Мінська. Декілька книг Біблії Скорини зберігається у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського у відділі стародруків і рідкісних видань.

У Празі Скорина видав 23 біблійні книги Старого Завіту. Його книги публікувались мовою, що була наближена до говірок, які мали поширення на теренах білоруських і українських земель. З їх виданням було покладено початок білоруському й східнослов'янському книгодрукуванню [8].

У 1520 р. Ф. Скорина повернувся до Білорусі й продовжив видавничу діяльність у Вільнюсі. У домі бургомістра Якуба Баби́ча він заснував першу в Білорусі друкарню й видав книги – «Малая подорожная книжка» (1522), яка була доповнена акровіршами та календарем сонячних і місячних затемнень і «Апостол» (1525), що розповідав про діяння і послання учнів Христа. Був виданий календар – перший друкований календар на території Східної Європи, який містив список святих, перелік релігійних свят, а також назви дванадцяти місяців церковною й білоруською мовами. Віленські, як і празькі видання Скорини, супроводжувалися численними передмовами й післямовами, писаних по-руськи. Лише до Апостола було 22 передмови й 17 післямов.

Біблійні книги Ф. Скорина розглядав як джерело для отримання знань з історії, географії, астрономії. Його книги починались богослужбовим текстом та були наповнені астрономічними, господарськими знаннями, медичними порадами, а також вміщували цікаві календарні й природознавчо-географічні відомості й поради, пов'язані з побутом, звичаями і традиціями людей. Передмови і післямови до книг Скорини свідчать про те, що він орієнтувався на притаманне для реформаторів релігійне просвітництво, намагався зробити біблійні книги доступними для відносно широкого кола населення. Друкарська справа швидко поширювалась у білоруських землях. На кінець XVI ст. у Білорусі діяло більше 60 друкарень [6, с. 30].

Скорина був першою ластівкою пробудження національної свідомості, оскільки твердив, що понад усе ставить національні інтереси свого народу, «своей братии Руси», заради якої й поширював слов'янську освіту, культуру й писемність за допомогою друкованого слова. «А наболей з тоє причины, – писав він в одній із своїх передмов, – иже мя милостивый Бог с того языка на свет пустил». І далі: «Понеже від природи звірі, що блукають у пустелі, відають гнізда свої, риби, що по морю плавають і в ріках, чують вири свої, бджоли і їм подібні боронять вуліїв своїх, – так і люди – де зродилися і скормлені суть по Бозі, до того краю велику ласку мають» [9].

Послідовники Ф. Скорини продовжили книгодрукарську справу й відкрили друкарні у Вільні, Єв'ї, Заблудові, Несвіжі, Кутейні, Тяпині, Могилеві, Супраслі, Слуцьку, Копилі, Буйничах, Києві, Львові, Луцьку, Острозі. Його друковані книги поширювались в Україні, де з'явилося рукописне «Пересопницьке Євангеліє» (1556-1561 рр.) – типовий переклад «священного писання» простою українською мовою. Творчим розвитком видавничої діяльності Ф. Скорини можна вважати перекладені в другій половині XVI ст. Крехівський апостол (1563-1572 рр.) та Євангеліє Негалевського (1581 р.). Скорининські принципи критичної роботи над текстами біблійних книг використали видавці Острозької Біблії (1581 р.). Принципи текстологічної й філологічної роботи мали важливе значення для подальшого розвитку української і білоруської літератур [9].

Матеріальні труднощі змусили Ф. Скорину призупинити книговидавничу діяльність. Деякий час він перебував на медичній службі в Кенігсберзі у пруського герцога Альберта, особистим секретарем і придворним лікарем віденського єпископа, а близько 1536 р. переїхав до Праги, де заклав королівський ботанічний сад й працював вченим ботаніком до останніх років життя.

Отже, XVI ст. – це яскравий і самобутній період в розвитку білоруської культури, синтез ренесансово-гуманістичних віянь і середньовічних релігійних традицій, розширення культурних зав'язків між білоруським та іншими народами. Представником ренесансної культури в Білорусі був першодрукар, гуманіст і просвітитель Франциск Скорина, який заклав основи для розвитку білоруської літературної мови, розглядав питання сенсу життя, духовності світу, вдосконалення суспільства. Велич особистості Франциска Скорини ставить його врівень з іншими духовними наставниками людства, а білоруську культуру, на ниві якої він творив – у рівень з культурою європейською.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. – М., 1979 ; Владиморовас Л. Франциск Скорина – первопечатник вильнюсский / Владиморовас Л. – Вильнюс, 1975; Подокшин С. А. Франциск Скорина / Подокшин С. А. – М., 1981 ; Подокшин С. А. Франциск Скорина и его время / Подокшин С. А. – М., 1990.
2. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич . – Львів, 2002 ; Кралюк П. 500-ліття видання Франциска Скорини. Чи має цей ювілей стосунок до України? // Релігієзнавчі студії. – 2017. – 23 бер. ; Охріменко П. П. Взаємозв'язки давніх української і білоруської літератур / Охріменко П. П. // Українська література XVI-XVII ст. та інші слов'янські літератури. – К., 1984.
3. Агієвіч У. Імя і справа Скарыны. У чьіх руках спадчына / Агієвіч У. – Мінськ, 2002 ; Галенченка Г. Я. Ф. Скарына, беларускі і усходнеславянскі першадрукар / Галенченка Г. Я. – Мінск, 1993 ; Немировский Е. Л. Франциск Скорина. Жизнь и деятельность белорусского просветителя / Немировский Е. Л. – Минск, 1990 ; Шаповалов М. Ф. Скарына, яго дні ды друк на Беларусі / Шаповалов М. Ф. ; Яскевіч А. А. Творы Ф. Скарыны: Жанравая структура. Філасоўскія погляды. Мастацтва слова / Яскевіч А. А. – Минск, 1995.
4. Дэлюга В. Криніцы і інспірацыі ксілаграфічных ілюстрацый да выданняў Францыска Скарыны / Дэлюга В. // Кантакты і дыялёгі. – № 2(51). – Мінск, 2000 ; Раиса Жук-Грышкевич. По следам Францыска Скорини // Мінуушчына, 1995. – №6 ; Стасенко В. Францішак Скорина та спробы раннього українського книговидання / Стасенко В. // Палітра друку. – 1999. – № 6.
5. Неміроўскі Я. Выданні Францыска Скарыны / Неміроўскі Я. // Францыск Скарына. Зборнік документаў і матэрыялаў – Мінск, 1988 ; Пікулік А. Мастацтва магілёўскіх старадрукаў ; Францыск Скарына і яго час // Энцыкл. даведнік / рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і ін.]. – Мінск, 1988 ; Франциск Скорина и его время. Энциклопедический справочник. – Минск, 1990.
6. Рагач П. Кароткі агляд гісторыі Беларусі. – Кліуленд – Нью-Ерк – Талін, 1990.
7. Ціватий В. Білоруський ренесансний гуманізм і традиції української та європейської ідентичності доби відродження: політико-дипломатичні погляди Франциска Скорини [Електронний ресурс] – Режим доступу :

8. Франциск Скорина. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://kulturomovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine40-13.pdf>
9. Півторак Г. П., Чемерицький В. А. «Син Полоцька, в лікарських науках доктор...» (до 500-річчя від дня народження Ф.Скорини) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kulturomovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine40-13.pdf>.

Олександр Кравчук

ПУБЛІКАЦІЇ ГАЗЕТИ «РЕСПУБЛІКАНСЬКІ ВІСТИ» ЯК ДЖЕРЕЛО З ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТОК МІСТА ВІННИЦІ (1919 Р.)

У статті висвітлено публікації газети «Республіканські вісти» (1919 р.) про історико-культурне значення «Мурів», яке постало у зв'язку з організацією краєзнавчого музею у Вінниці. Відзначено, що публікації загалом слугують важливим джерелом для вивчення пам'ятко-охоронної діяльності у Вінниці.

Ключові слова: Вінниця, «Республіканські вісти», «Мури», культурно-історичні пам'ятки, музей.

У роки революції повітова Вінниця, що на початку ХХ ст. перетворюється у модерне місто, відіграла важливу роль як тимчасовий осередок уряду УНР. Вперше це мало місце 4-19 грудня 1918 р., коли у Вінниці під час протигетьманського повстання перебувала Директорія УНР. Її діяльність у Вінниці висвітлювала щоденна газета «Республіканські вісти», яку видавала Вінницька філія Українського національного союзу із 29 листопада 1918 р. до 11 лютого 1919 р. [3, с. 72, 87-88].

У газеті було опубліковано низку статей з проблематики охорони культурно-історичних пам'яток міста Вінниці: «Про справу організації Музею у Вінниці», «Справа охорони культурно-історичних пам'яток у м. Вінниці», «Архивна справа у м. Вінниці», «Бібліотечні справи у м. Вінниці». Вони підписані псевдонімами, відповідно – Ю. Степашинський, Штовхун Іван, Штовхун Степашинський, Штовхун Штовхунівський [4-7]. Припускаємо, що йдеться про одного автора, а саме – Юрія (Георгія) Семеновича Александровича (1894 - ?). Родом із с. Степашки Гайсинського повіту Поділля, він був краєзнавцем, етнологом, музеєзнавцем, архівістом, зокрема, засновником державного архіву у Вінниці [1, с. 443]. Всі зазначені публікації є важливим джерелом з історії міста Вінниці. Мета статті – ознайомити з тематикою історико-культурного значення вінницьких «Мурів» у публікаціях газети «Республіканські вісти» (1919 р.). Цитування із зазначених публікацій подано із збереженням лексики і пунктуації оригіналу.

Питання «Мурів» у статтях газети «Республіканські вісти» піднімалося у зв'язку з організацією музею у Вінниці, яку місцеві громадські діячі активізували з прибуттям до міста Директорії УНР у грудні 1918 р. Перша стаття «Про справу організації Музею у Вінниці» була опублікована 17 січня 1919 р. Автор зупинився у ній на виникненні ще в 1914 р. серед працівників Подільського губернського земства ідеї відкриття у Вінниці «Подільського Областного Музею». Тоді «були підведені результати недавно перед тим закінчених земських дослідів над Подільським кустарництвом (ремісництвом). Ці досліді показали, що Вінниця є центром Подільського

кустарництва взагалі, а художнього зокрема. Тоді і виникла думка заснувати у Вінниці Музей зразків художніх кустарних виробів. Звичайно, війна, що незабаром після цього почалася, не могла сприяти розвиткові цієї ідеї і вона погасла, поки не народилася знов через якийсь час, но вже в дещо инакшій обличчю». Із початком революції у 1917 р., Вінницьке повітове земство здійснило заходи із збереження пам'яток місцевої культури. У Вінниці утворилося відповідне товариство, що спільно з земством і кооперацією Поділля опікувалося питанням організації музею. Особливо актуальною діяльністю «бюро по організації Музею» стала восени 1917 р., коли по Поділля прокотилася хвиля руйнації поміщицьких маєтків. «В цей сумний час потрібно було з диму пожарів палаців витягати та спасати все те, що пригодилося би самому народу для піднесення його освіти та культури». Автор критикував вінницьку міську управу за те, що 6 вересня 1917 р. вона «забрала від бюро по організації Музею помешкання і цим скоротила усю музейну роботу» та не давала коштів для цього, незважаючи на виділені раніше асигнування [7].

Автор статті згадував, що 14 травня 1918 р. Вінницька Дума ухвалила постанову передати «старовинний міський будинок «Мури» Подільському обласному художньо-промисловому і науковому музею. Але при цьому не було дотримано деяких юридичних формальностей – не скасовувано постанови про передачу «Мурів» єпископству. У зв'язку з цим, постанова від 14 травня 1918 р. була оскаржена в адміністративному суді. Автор зауважував, що міністерство освіти, котре підтримувало ідею заснування музею у Вінниці, наголошувало на необхідності ухвалення повторної постанови про передачу Мурів музею із дотримання правових норм. Це названо важливою передумовою музею, адже «Мури» - «єдиний для цього підходящий будинок у м. Вінниці» [7].

У статті згадувався лист Директорії УНР від 18 грудня 1918 р. до міської управи, «в котрому, зазначуючи, що справа організації Музею у Вінниці є дуже важна, бо багато помяток культури тепер завдяки революції гине та вивозиться заграницю, просила в найближчій засіданні Думи в першу чергу поновити ранішню постанову Думи про передачу Мурів під Музей, додержавши при цьому усі формальности з боку закону». Автор критикував, що вже «пройшов цілий місяць як мійська Управа одержала цього листа, а доложити його Думі все не спромоглася ... Писали Управі і земства, що не можуть дати ходу докладам на кошторині земські зібрання про забезпечення Музею грошми на протязі цього року, поки не вирішиться справа з Мурами – Управі все нічого» [7].

Стаття «Справа охорони культурно-історичних пам'яток у м. Вінниці» побачила світ 18 січня 1919 р. Автор відзначив, до сфери діяльності органів самоврядування відноситься «піклування про пам'ятки та останки старовини», для чого міські думи можуть ухвалювати «обовязкові для населення в цій справі постанови» [4]. Автор наголошував на значенні вивчення історико-культурної спадщини у формуванні громадян незалежної України, ролі у цьому музеїв. «Старовинне місто Вінниця має свою досить цікаву історію, знання котрої при свідомім відношенню населення до пам'яток цієї історії і може мати для нього не аби-яке виховуюче значіння»,

констатував автор і наголосив: «Не треба забувати того, що ще не так давно російський уряд дуже скося дивився на всяке проявлення цікавості до української старовини, бачучи в цьому якійсь «малоросійській сепаратизмъ». Нам потрібно мати своє національно-свідоме громадянство, для чого треба нам його відповідно виховувати. Звичайно, при цьому не треба забувати й того, що знання місцевої історії являється могутнім фактором пробудження любови до свого краю і народу». Критикуючи відсутність у Вінниці охорони пам'яток старовини, автор наводив наступний приклад: «на передмісті Старий Город скільки літ тому назад ще можна було бачити останки руїн старого Вінницького замку, збудованого на надбужській горі ще фундаторами міста Подільськими князями Каріантовичами. Ці останки уже давно знесено каміноломнями» [4].

Автор зауважив наявність сподівань на перше демократичне міське самоврядування, тобто розширене представниками громадських організацій після революції 1917 р., до справи охорони пам'яток старовини, до яких «належить і всім в Вінниці відомий будинок під назвою «Мури». Їх, писав автор, було збудовано в 1610 р. В. Калиновським і вони «зразу уявляли з себе ієзуїтську колегію, котра рівночасно з тим була і військовою твердиною (замком)». Автор відніс вінницькі «Мури» до унікального прикладу «фортеці-школи». У статті згадується й те, що «в них іменно і містилася за старих часів та єзуїтська колегія, студенти котрої в свій час так вороже відносилися до студентів відкритого у Вінниці Петром Могилою при Вознесенській монастирі відділу Київської академії, так що Польський уряд, щоб утворити спокій, українську школу перевів з Вінниці у м. Гощу». Також автор статті стверджував, що «вони ще уявляють з себе досить цікавий зразок українського барочного стилю ...». «Таким чином українське громадянство надзвичайно заінтересовано тим, щоб цей історичний будинок хоронився в такому вигляді, який він мав раніше», наголошувалося у статті. У зв'язку з цим згадувалося, що «місцеві де-які неукраїнські кола громадянства утворили проєкт перебудувати Мурі таким чином, щоб з них утворився великий православний собор в російсько-візантійським стилі». Це викликало негативне ставлення Відділу охорони пам'яток старовини та мистецтва міністерства освіти, викладене у його листі до міської управи, який вона отримала 4 червня 1918 р. Автор критикував міську управу за утримання Мурів у неналежному стані: «в багатьох місцях уже давно тече дах, що в тім помешканні цього будинку, де є утворений кран, ніхто недоглядає за тим, щоб не розливати на підлогу води і що завдяки цьому усьому на протязі цієї зими в Мурах розвилася величезна вогкість, якої раніш перед цим тут в теперішнім розмірі ніколи не було. В деяких місцях вогкість з нижнього поверху перейшла уже навіть на другий поверх. ... ». У статті наголошувалося на тому, що утворення музею є в інтересі всіх національних спільнот міста: «На думку Міністерства Освіти, котра була зазначена в листі управі від 26 червня 1918 року, утворення в Мурах Музею повинно рахуватися бажаним тому, що Музей по самій своїй суті завжди являється такою інституцією, котра обслуговує культурні інтереси усіх національностей краю. Таким чином, дякуючи цьому, стає можливим цю справу з Мурами, на котрі окрім українців претендує ще й друга національність, вирішити так, щоб задовольнити інтереси та може і гонор цих усіх заінтересованих сторін.

Всяка людина, котра дійсно любить наш край, звичайно, піде на все, щоб уникнути між його населенням тої незгоди, котра поки що найбільш, на жаль, так характеризує нашу державу. На жаль, в цій справі не всі це розуміють». Далі у статті зауважувалося, «що Мури знаходяться в самій бідній та антисанітарній частині м. Вінниці – так званій Ерусалимці, де нема ні одного скверика». Автор пропонував «для майбутнього сквера відвести єдине незабудоване на Ерусалимці місце – пустопорожнє величезне подвір'я Мурів. Зелень і сади є єдина краса нашого міста. Вони одні може тільки і нададуть Вінниці милий вигляд. Розвести у Мурах сад – значить не тільки дати дітям бідного населення Ерусалимці потрібний ім сквер, але й повернути Мурам можливий стариний вигляд, бо в давньому Мури були оточені величезним садом. Завести в Мурах сад чи сквер бере на себе Музей, коли йому віддасть дума Мури. А чи віддасть вона їх – побачимо в понеділок, коли ця справа остаточно уже вирішиться в думі» [4].

Зауважимо, що зазначені статті у «Республіканських вістях» мали певний резонанс, адже вінницька дума 23 січня 1919 р. ухвалила другу постанову про передачу приміщення «Мурів» для музею [2, с. 8].

Загалом, публікації газети «Республіканські вісти» слугують важливим джерелом для вивчення охорони історико-культурних пам'яток у Вінниці.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА:

1. Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст. Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013. 676 с.
2. Кароєва Л. Р. Густав Вольдемарович Брілінг. // Подільська старовина: Зб. наук. праць. Вінниця: РВВ ВАТ «Віноблдрукарня», 1998. С. 5-15.
3. Часописи Поділля. Історико-бібліографічний збірник з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776-1926) та 10-ліття існування УСРР. Вінниця, 1927. 146 с.
4. Штовхун Іван. Справа охорони культурно-історичних пам'яток у м. Вінниці. // Справа охорони культурно-історичних пам'яток у м.Вінниці //Республіканські вісти. 1919.Ч. 37. 18 січня. С. 1.
5. Штовхун Штовхунівський Бібліотечні справи у м. Вінниці. //Республіканські Вісти. 1919. Ч. 42. 24 січня. С. 1.
6. Штовхун Степашинський Архивна справа у м. Вінниці. //Республіканські Вісти. 1919. Ч. 38. 19 січня. С. 1-2.
7. Ю. Степашинський. Про справу організації Музею у Вінниці. //Республіканські Вісти. 1919. Ч. 36. 17 січня. С.1.

Павло Кравченко

Л. ВАСИЛЬЄВ ПРО ПРИЧИНИ УСПІХУ НАЦИСТІВ І БІЛЬШОВИКІВ

У статті аналізуються погляди російського історика Л. Васильєва щодо причин успіху німецьких націонал-соціалістів та російських інтернаціонал-комуністів при утвердженні їхніх режимів. Поряд з насильством, звертається увага на маргінальний характер суспільств двох держав на початку – у 30-х рр. минулого століття. Наголошується на необхідності врахування уроків історії в сьгоднішніх реаліях становлення Української державності.

Ключові слова: маргінали, нацизм, більшовизм, советський режим, окупація, патерналізм.

Успіх більшовицького перевороту 1917 р. в Росії і прихід нацистів до влади у 1933 р. та їхнє утвердження по різному пояснюються істориками, політологами, економістами тощо. На наш погляд, цікавою й обгрунтованою в цьому відношенні є точка зору російського історика Леоніда Васильєва. Він, традиційно звернувши увагу на «демонічний» характер вождів, їх здатність вести за собою народ, виділив ще одну характерну рису тогочасних німецького і російського суспільств – їх люмпенізацію і роль цього потужного прошарку населення, що з'явилося у німецькому і російському місті дякуючи промисловому розвитку. Саме вони, з їхнім невисоким рівнем сприйняття світу, з потребами і реальним маргінальним статусом зіграли чи не вирішальну роль у подіях 1920-х – 1930-х рр. в обох країнах.

Зауваживши, що німецькі селяни і солдати помітно відрізнялися у кращий бік від російських за рівнем розвитку (акуратність, самодисципліна тощо), російський історик зазначає, що вони все одно стали активними прихильниками нацистів. Чому це відбулось? Що зіграло головну роль?

Своє пояснення Л. Васильєв розпочав з того, що все ж таки основою підтримки обох партій, більшовицької та нацистської, були в першу чергу жителі міст, а не селяни. В Росії це проявилось дуже швидко. Російські селяни, (й українські теж) спочатку всерйоз сприйняли більшовицьке гасло «земля – селянам», та вже під час громадянської війни почали активно протистояти спробам більшовиків насильно експропріювати продукти (воєнний комунізм). А після фактичного поголовного знищення заможних господарств під приводом класової боротьби з куркулями, яка супроводжувалася голодомором, селяни і взагалі стали вважатися режимом як ненадійна соціальна верства, яку необхідно тримати в покорі, даючи лише можливість злиденного існування за допомогою присадибних ділянок при умові кріпосної по суті праці в колгоспі за трудовні. (Зауважуємо, що мова йдеться про російське село: що ж до України, то її селяни сприймали прихід більшовиків як нових окупантів. Відповідно, відносини українських селян і більшовицького окупаційного режиму склалися принципово по іншому, що не є предметом нашого розгляду).

Російські советські колгоспи з німецькими індивідуальними приватновласницькими господарствами практично нічого спільного не мали. Та було дещо спільне у психології вихідців з учорашнього російського кріпосного і німецького залежного від юнкерів селянства. Що мається на увазі?

Велика кількість робітничого класу Німеччини, зазначає Л. Васильєв, формувалася саме з селян Пруссії, які були помітно відсталішими від інших регіонів країни. Саме вони, що селилися в різних містах і які відразу ж стали втрачати зв'язки, характерні для села, перші одне-два покоління, а то й більше, залишалися некваліфікованою чи малокваліфікованою робочою силою, а в політичному відношенні, як правило, маргіналами. Це відразу відзначилося на політичному житті країни: коли старі потомственні робітники складали кістяк СДПН, то нові, маргінали, були тим резервом, звідки поповнювалися компартія Німеччини і націонал-соціалістична партія. В

більшовицькій Росії була та ж ситуація, з тією лише різницею, що в ССРСР, де кадрових робітників було вкрай мало, а робітничий клас поповнювався у більшості за рахунок селян, що тікали зі злиденного колективізованого села, в нових советських містах просто не було політичного вибору в умовах більшовицької однопартійної системи. У Німеччині вибір теж зник після приходу до влади націонал-соціалістів у 1933 р. А соціопсихологічна схожість нових жителів міста в Німеччині та советській Росії багато що пояснює, коли мова заходить про джерела активної підтримки населенням правлячої партії.

Звісно ж, зауважує Л. Васильєв, німецькі селяни були більш розвинуті, грамотніші та заможніші у порівнянні з російськими, та, коли взяти до уваги те, що Німеччина зовсім недавно була різко відкинута назад поразкою у Першій світовій війні, то відмінність між ними буде не такою вже й суттєвою. До того ж, буржуазно-демократичні традиції в середньостатистичному німецькому місті помітно поступалися англо-французьким, не кажучи вже про північноамериканські. Не варто забувати також і про схильність дисциплінованих німців поважати начальство. Це, до речі, пояснює і силу, і чисельність і Націонал-соціалістичної партії, і Комуністичної партії Німеччини.

Л. Васильєв звертає увагу на ще одну особливість, яку необхідно мати на увазі і українським політикам та державним діячам, розбудовуючи Українську державу. Він зазначає, що в буржуазно-демократичній Німеччині помітно відчувався вплив звичної структури влади-власності з усіма її особливостями, від принципу редистрибуції до авторитарного режиму. Звісно, що цей вплив був незрівнянно менший, ніж у советській Росії, та все ж саме він пояснює в першу чергу маргінальну поведінку вчорашніх і позавчорашніх селян, які почувалися відірваними від звичного середовища і пригнобленими великим капіталом. Ці люди не втратили звичної тяги до сильної влади і патерналістського авторитаризму начальника. Вони мало що тямили у політичній боротьбі, та брали активну участь у виборах, на яких кожний з них стикався з партійними «ловцями душ», які, на кшталт російських більшовиків, зрозумілою мовою, використовуючи примітивну лексику, пояснювали їм, куди і з ким необхідно йти, до чого прагнути, кого слухатися, щоб досягти швидкого успіху. Л. Васильєв зауважує, що Німецька націонал-соціалістична партія комплектувалась не тільки за рахунок маргіналів із селян. До неї входили і представники інших верств населення. Фюрер, зазначає історик, постійно нагадував, що його партія має відношення до робітників і до соціалізму, правда, не марксистського. Він не випадково, а усвідомлено публічно турбувався про соціальні блага для низів суспільства. І ці низи, яким явно не був потрібний «журавель у небі» (світле майбутнє у комуністів) охоче йшли йому назустріч. У 25-ти пунктах програми нацистів приділялась увага патерналістській турботі держави про добробут народу, говорилося про участь робітників у розподілі прибутків приватних підприємств. Ішла мова також про значимість середнього класу на протигагу великому капіталові, а також про те, що тільки посилення ролі держави і вождя може гарантувати все це. Коли до цього додати розмірковування про єдність німців, про завоювання нових територій, про

необхідність ліквідації принизливого Версальського мирного договору, то картина стане більш зрозумілою. Нацисти пропонували вихід з важкого становища великій частині населення, яке, під впливом умілої пропаганди, було готовим пожертвувати багато чим для досягнення мети. Стосувалося це і євреїв, яких нацистська пропаганда показала як розумних і вмілих жителів міста, що дуже комфортно влаштувалися на «нашій німецькій землі». Хіба це справедливо?

Отже, Л.Васильєв стверджує, що прихід нацистів до влади був закономірний і, більше того, добре підготовлений. У країні з її зруйнованою війною економікою, з масовим безробіттям, держава з її скромними субсидіями була єдиною силою, яка допомагала якось вижити. Це розуміли міські низи, а іншим, у тому числі і «капіталістичним хижакам», залишалось тільки підкоритись. Інші партії у таких умовах мало що могли протиставити нацистам.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильєв Л. Всеобщая история. Том 5. От нового времени к современности: учебное пособие. М.: КДУ, 2013. С. 337-340.

Олег Мельничук, Віталій Тучинський

СПОГАДИ Д.Т. ШЕПІЛОВА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ СРСР 1950 – 60-Х РР.

У статті проаналізовано книгу спогадів Д.Т. Шепілова, державного та політичного діяча, який упродовж першої половини 1950-х рр. обіймав відповідальні державні та партійні посади. Акцентовано увагу на висвітленні процесів в середовищі вищого керівництва СРСР означеного періоду.

Ключові слова: «антипартійна група», Д. Шепілов, культ особи, М. Хрущов, політична боротьба.

Громадянам СРСР, які прожили своє свідоме життя у 50 – 60-х рр. ХХ ст., а також усім, хто цікавився радянською історією прізвище Шепілова Дмитра Трохимовича відомо, здебільш, через словосполучення «і примкнувший до них Шепілов». Завдяки цій фразі останній зразу ж став героєм чисельних анекдотів і навіть номінальною фігурою любителів «зеленого змія». Так, двоє осіб, зустрівшись у черзі за горілкою, у пошуках третього товариша по чарці зверталися до нього із запитанням: «Шепіловим будеш?», тобто, чи приєднаєшся до нас. Звернемося до біографії, щоб з'ясувати, яке ж насправді місце у суспільному житті того часу займав Д. Шепілов.

Дмитро Трохимович Шепілов народився 23 жовтня 1905 р. в місті Ашхабад в сім'ї робітника залізничних майстерень. Після переїзду сім'ї в Ташкент навчався спочатку в гімназії, а потім у середній школі. В 1926 р. закінчив юридичний факультет Московського державного університету імені М.В. Ломоносова, а в 1933 – аграрний факультет Інституту червоної професури. З 1926 р. працював в органах юстиції, а з 1933 р. – у політвідділі одного із сибірських радгоспів. Після публікації ряду статей був запрошений

в Інститут економіки Академії наук СРСР. З 1935 р. в апараті ЦК ВКП(б) (відділ науки), з 1938 р. – вчений секретар Інституту економіки АН СРСР (1937-1941 рр. викладав політекономію в Московському інституті радянської кооперативної торгівлі).

З перших днів німецько-радянської війни, маючи «броне» та можливість очолити Інститут економіки в Казахстані, записався добровольцем на фронт. За роки війни пройшов шлях від рядового до генерал-майора, начальника політвідділу 4-ї гвардійської армії, мав велику кількість державних нагород. Після закінчення війни обійняв посаду заступника начальника Управління пропаганди і агітації Головного політичного управління Збройних сил СРСР, а з 1948 р. очолив відділ пропаганди та агітації ЦК ВКП(б).

В 1952-1956 рр. головний редактор газети «Правда», одночасно в 1955-1956 рр. та з лютого по червень 1957 р. секретар ЦК КПРС. В 1956-1957 рр. – міністр закордонних справ. В 1956-1957 рр. кандидат в члени Президії ЦК КПРС. Перебуваючи на відповідальних державних та партійних посадах Д. Шепілов не міг залишитися осторонь політичної боротьби за владу, яка розпочалася між найближчим оточенням Й. Сталіна, одразу після його смерті. Першою жертвою цієї боротьби став Л. Берія, якого з ініціативи М. Хрущова та за активної підтримки Г. Жукова та М. Булганіна було арештовано та розстріляно. У боротьбі за одноосібну владу, що розгорілася між Головою Ради Міністрів СРСР Г. Маленковим та першим секретарем ЦК КПРС М. Хрущовим, останній вирішив заручитися підтримкою Д. Шепілова, який на той час був головним редактором газети «Правда». Значна частина сучасних істориків переконані, що саме він допомагав згодом М. Хрущову готувати доповідь про розвінчання культу особи Сталіна на XX з'їзді КПРС. Сам же Д. Шепілов, в інтерв'ю у 1991 р. стверджував, що М. Хрущовим було використано лише частину поданої інформації, що стосувалася зовнішньополітичних аспектів.

Виступ М.Хрущова на з'їзді викликав тривогу в тієї частини радянських та партійних керівників, які теж були причетні до репресій. Саме тому група, до якої увійшли В. Молотов, Л. Каганович, Г. Маленков, К. Ворошилов, М. Булганін, М. Первухин, М. Сабуров на засіданні Президії ЦК КПРС здійснили спробу усунути М.Хрущова, висунувши йому цілий ряд звинувачень. Несподівано з критикою та звинуваченнями у встановленні власного «культу особи» на адресу М. Хрущова виступив і Д. Шепілов. Однак, завдяки підтримці міністра оборони Г.К. Жукова та голови КДБ І. Сєрова на червневому 1957 р. пленумі ЦК КПРС змову, розцінену як «опір здійсненню ленінського курсу, наміченого XX з'їздом КПРС» було ліквідовано, а учасників «фракційної антипартійної групи», в якості покарання, було призначено на господарські посади у віддалені місця СРСР з метою виключення можливості впливати на політичне життя. Д. Шепілов не був зарахований до членів групи, але значився як «примкнувший». За однією із версій, таким формулюванням М. Хрущов, передусім, намагався продемонструвати, що змовники становили меншість у Президії ЦК КПРС (адже Шепілов був би восьмим із п'ятнадцяти членів ЦК). Іншим резонним поясненням є те, що, на відміну від семи членів «антипартійної групи» -

членів президії ЦК, Д. Шепілов був визначений як «примкнувший», оскільки, як кандидат в члени президії, не мав права вирішального голосу при голосуванні. За іншою версією причиною не включення було те, що Д. Шепілов, на відміну від інших учасників був непричетним до репресій.

Лише один невірний крок поклав початок краху блискучої державної кар'єри Дмитра Шепілова, в той час міністра закордонних справ СРСР та члена ЦК КПРС. Він був виключений із партії (поновлений лише у 1962 р.) та звільнений з усіх партійних та державних посад. В якості покарання був призначений спочатку директором, а згодом заступником директора Інституту економіки Киргизької РСР. А після виключення зі складу Академії наук СРСР (відновлений лише у 1991 р.) він працював археографом, а згодом старшим археографом Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР. З 1882 р. перебував на пенсії. Помер 18 серпня 1995 р.

Свій рукопис під назвою «Непримкнувший. Спогади» (спочатку він мав назву «Хрущовщина», згодом «Так склалося життя»), як критику діяльності М. Хрущова Дмитро Шепілов фактично написав ще у 1966 р., хоча до самої смерті не припиняв роботи над ним, вносячи корективи, включаючи нові матеріали та розвиваючи судження, удосконалюючи стиль викладу. Публікацію окремих частин спогадів журнал «Вопросы истории» розпочав у 1998 р. Зусиллями його внука Дмитра Косирева спогади побачили світ окремою книгою лише у 2001 р. В 2017 р. було здійснено друге перевидання. В ньому, окрім тексту попереднього видання, подано додатки з окремими архівними матеріалами стосовно майбутньої концепції книги та інтерв'ю з Дмитром Шепіловим 1991 р, в якому він розмірковує над подіями завершення своєї політичної кар'єри.

Характерною ознакою книги є те, що практично весь її текст написаний самим автором, редакторські та коректорські правки були мінімальними, на відміну від значного масиву мемуарної літератури радянських керівників. Книга не є життєписом в повному розумінні цього слова, оскільки автор писав не стільки про себе, як піддавав аналізу політичні процеси в державі, очевидцем яких він був сам. Незалежність суджень автора про проблеми розвитку радянської держави, відвертість, інколи парадоксальність характеристик, які він дає політичним діячам того часу, дозволяють переосмислити по новому окремі сторінки радянської історії.

Д. Шепілов розпочав свою розповідь зі смерті вождя. На той час він як член Президії ЦК теж був негайно викликаний на «ближню» дачу. Характеризуючи поведінку Сталіна в останній період Д. Шепілов звертає увагу на прогресування у нього підозр, страхів, маніакальних уявлень. В якості підтвердження він наводить факти як: заборона прибирати сніг за вікнами для виявлення слідів людей; постійна зміна місця сну (стелили постіль одночасно в усіх кімнатах); постійна зміна маршруту руху кортежу тощо. Такий стан Й. Сталіна вміло використовував Л. Берія та його оточення, складаючи «легенди» про чергові спроби замаху на вождя, отримуючи за це моральні та матеріальні заохочення. Однак таким Й. Сталіна знали лише представники його найближчого оточення. Для народу він залишався вождем, з яким пов'язували усі «успіхи соціалістичного будівництва» [1, с.4]. Саме тому багато місця у спогадах автор відводить демонстрації «непідробної скорботи, що охопила

радянських людей після смерті вождя», стверджуючи, що пов'язані з його іменем успіхи, відтіснили на задній план його співучасть у злочинах. Підтвердженням цього, на думку автора, був величезний потік листів в газету «Правда», в яких керівники зарубіжних держав, пересічні громадяни висловлювали свої співчуття, а також незліченний потік людей, які прийшли в Колонний зал для прощання із вождем. Згадує автор і про трагедію тих, хто за можливість провести вождя в остатній путь заплатив своїм життям, будучи задушеним під час тисняви [1, с.6].

Описавши помпезну процедуру похорон, не шкодуючи при цьому яскравих фарб, автор в той же час здійснює відступ, повертаючи читача в період «Великого терору», характеризуючи його передусім як єжовський терор (хоча чітко усвідомлював, що М. Єжов був лише виконавцем волі вождя). Однак, будучи ознайомлений із документами (під час підготовки доповіді М.Хрущова на XX з'їзд КПРС), Д. Шепілов достатньо кваліфіковано аналізує масштаби та хід репресій, подає негативні характеристики основним виконавцям (М. Єжову, А. Вишинському). В результаті приходиться до вірного висновку про те, що сталінська школа терору – це насамперед «доведена до досконалості технологія політичного інтриганства та винищення людей» [1, с.14]. Розмірковуючи над причинами появи «єжовщини», «беріївщини», «хрущовщини», автор відзначає, що найголовнішою з них була монополія на владу.

Прямою протилежністю Й. Сталіна як співучасника ряду масових злочинів Д. Шепілов вважав В. Леніна. Геніальність останнього він вбачав у розумі, відчутті нового, діалектичному сприйнятті дійсності та її критичному осмисленні. Важливими рисами вважав його колективізм у прийнятті рішень та сприйняття критики своїх соратників [1, с.5].

В книзі подані короткі характеристики найближчого оточення Й. Сталіна. Так, надзвичайною вихованістю, перетвореною в догматизм, надзвичайною дисциплінованістю, перетвореною в абсолютну покірність автор наділяє В. Молотова. Серед інших позитивних рис останнього називає феноменальну працелюбність, скрупульозність, врівноваженість, небагатослівність, надзвичайну терплячість.

Інший прибічник Сталіна – Г. Маленков, на думку автора мемуарів, був позбавлений будь-яких диктаторських рис. Він був м'яким, легко піддавався впливу, завжди намагався притулитися до людини із сильною волею. В таких випадках він ставав прекрасним виконавцем чужої волі, проявляв блискучі організаторські здібності, виняткову працездатність, розмах і завзяття. Найменше шансів, за діловими якостями, успадкувати владу після Й. Сталіна, на думку автора, мали Л. Берія та М. Хрущов, проте саме вони намагалися після смерті вождя реалізувати свої честолюбні мрії [1, с.6].

Однак найбільш негативними рисами автор книги наділяє М.Хрущова, і це не дивно, адже останній зруйнував не лише його державну та партійну кар'єру, але й суттєво змінив подальше життя Д. Шепілова та його родини. Саме тому критика М. Хрущова червоною ниткою проходить через усю книгу. На думку автора, М. Хрущов був позбавлений високих комуністичних ідеалів і моральних принципів та досконало оволодів наукою інтриганства. Його троцькістське минуле не перешкодило (за згодою Й. Сталіна) обійняти

посаду першого секретаря Московського обласного і міського комітету партії. З цього часу М.Хрущов став найбільш відданим прихильником Й. Сталіна і не зупинявся ні перед якими жертвами, щоб угодити «господарю» [1, с.21].

Відзначаючи низький рівень освіченості М.Хрущова, автор стверджує, що останній не хотів навчатися, хоча радянська влада неодноразово (робфак, промакадемія) давала йому таку можливість. Поясненням цього був «неспокійний» характер та непосидючість. В результаті, як стверджує автор, М. Хрущов погано читав і ще гірше писав. В той же час відзначається його феноменальна пам'ять. Негативно характеризує Д. Шепілов участь М. Хрущова в репресіях 1937-38 рр. в Україні, в час, коли він обіймав посаду першого секретаря ЦК республіки [1, с.23].

На протигагу цьому автор невинувато ідеалізує постать А. Жданова, якому зобов'язаний своєю політичною кар'єрою. Він характеризує А. Жданова як різнобічно освіченого марксиста, який все своє життя віддав в ім'я торжества ленінських ідей. Автор навіть гордиться, що ряд постанов партії, що стосувалися найбільш відомих сфабрикованих справ: «Про журнали «Зірка» та «Ленінград»»; «Про кінофільм «Велике життя» тощо готував сам А. Жданов. Гоніння, яких зазнали: радянські письменники М. Зощенко та А. Ахматова; кінорежисери С. Ейзенштейн, В. Пудовкин, Г. Козинцев, Л. Трауберг; радянські композитори Д. Шостакович, С. Прокоф'єв, Н. Мясковский, А. Хачатурян, він м'яко називає «крайнощами», звинувачуючи у цьому Й. Сталіна. В той же час стверджуючи, що в реалізації вказівок останнього А. Жданов був надто пунктуальним, незважаючи на свою «інтелігентність та делікатність» [1, с.45]. Д. Шепілов вважає, що до смерті А. Жданова причетний Л. Берія, який згодом сфабрикував справу проти усієї ленінградської партійної організації [1, с.66].

З великою повагою автор характеризує маршала Г. Жукова, називаючи його обдарованим видатним радянським полководцем, людиною сильної волі та надзвичайної організованості. Жорстокість маршала по відношенню до підопічних в роки Другої світової війни виправдовує обставинами воєнного часу [1, с.82].

З гордістю згадує автор спогадів період, коли Й. Сталін довірив йому, у складі авторського колективу, взяти участь у написанні першого радянського підручника з політекономії. Описуючи окремі особисті зустрічі із Сталіним, на яких обговорювалися питання концепції майбутнього підручника, його структури та змісту, Д. Шепілов акцентує увагу на, викликаному ними, стану душевної схвильованості та великого творчого підйому. На переконання автора Й. Сталін був знавцем та досвідченим популяризатором марксизму-ленінізму, доносячи до народу в доступній формі його складні теоретичні догми [1, с.89]. Звісно Д. Шепілов, сліпо вірячи в ідеї комунізму, не міг відкрито сказати про те, що Й. Сталін, з його низькою освіченістю, розумів марксизм по своєму, пристосовуючи ті чи інші теоретичні положення класиків до умов радянського тоталітаризму. Цю думку він завуальовано передає словами про те, що «в окремих теоретичних роботах Сталіна є глибокі вади, відхід від ленінських положень. Зовнішньо бездоганні і блискучі узагальнення конкретної дійсності при більш глибокому аналізі

виявлялися невірним відображенням цієї дійсності». Однак прозріння, на думку автора «наступило значно пізніше і відбувалося це досить складно, суперечливо, а іноді – навіть боляче» [1, с.91].

Технологію сталінських репресій автор розкриває в окремій главі, що мала назву «Під дамокловим мечем». У ній він описує усі жахи, яких зазнала від репресій родина Аргінських, його близьких друзів. Лише долею випадку під «жорна» репресивної машини не попав сам Д.Шепілов. Описуючи психологічний стан ув'язнених, автор стверджує, що «лише віра в Сталіна, партію, справедливість і чистоту радянських принципів та укладу життя дали можливість людям перенести найбільші муки та страждання, а тим, хто не був знищений – дочекатися щасливих днів звільнення і реабілітації» [1, с.100]. Розповідає автор і про подвійні відчуття, які викликали у нього в той час сфабриковані судові процеси кінця 1940-х – початку 50-х рр.: з одного боку, життя, моральний облік звинувачених, і навіть нормальна людська логіка не хотіли сприймати достовірності кожної чергової «справи», з іншого – не було підстав не довіряти Й. Сталіну, який у своїх промовах переконував у беззаперечності доказів та наявності особистих зізнань арештованих [1, с.114].

Оскільки основним завданням, що стояло перед Д.Шепіловим при написанні спогадів була критика «хрущовщини», у другій частині книги автор детально аналізує політичну боротьбу за владу після смерті вождя, внаслідок якої на вершині влади опинився М. Хрущов. Так, Указ Президії Верховної Ради СРСР від 27 березня 1953 р. «Про амністію», що поширював свою дію на широке коло засуджених, автор розглядає як спробу Л. Берії «відмежуватися від злочинів минулого та постати в очах народу спасителем від свавілля та стражем соціалістичного правопорядку» [1, с.127]. Саме тому, прагнучи не допустити зростання авторитету Л. Берії, М. Хрущов розпочав активну роботу по його дискредитації. На думку автора, страх перед Л. Берією, який зосередив у своїх руках керівництво правоохоронними органами, був покладений в основу антиберіївської коаліції. Єдиною силою, здатною протистояти «імперії Л. Берії» була армія, саме тому до операції були залучені представники вищого генералітету Г. Жуков, М. Неделін, К. Москаленко, П. Батицький та інші. Арешт Л. Берії був сприйнятий автором як кінець епохи свавілля та необґрунтованих арештів, як «утвердження ленінських норм життя в партії та країні» [1, с.131].

Автор стверджує, що після усунення Л. Берії розпочалася радикальна перестановка кадрів. В основу формування нової команди був покладений принцип особистої відданості М. Хрущову, внаслідок чого до влади прийшла значна кількість "неосвічених людей з невисокими діловими та моральними якостями. В той же час автор доводить, що початковий період правління М. Хрущова характеризується демократичним стилем управління та наслідуванню сталінським принципам.

Значна частина книги, присвячена аналізу реформ М. Хрущова. Реформування розпочалося із сільського господарства, сфери, в якій М. Хрущов відчував себе найбільш компетентним. Хоча така компетентність, на думку автора, базувалася не на знаннях, а на досвіді. На

його переконання, реформування слід було здійснювати «не шляхом розширення посівних площ, а вести курс на неухильне підвищення врожайності полів і продуктивності тваринництва, і на цій основі постійно множити продовольчі та сировинні ресурси країни» [1, с.142]. Наслідком же освоєння цілих земель було «перетворення величезних територій посівів зерна в океан бур'янів». В результаті «Радянський Союз з країни, що експортувала хліб, перетворився в країну, яка його ввозить. Щорічно на світові ринки викидалися тонни чистого золота, щоб розплатитися за поставки великих партій зерна, що закуповувалися в Канаді, Австралії, Сполучених Штатах, муки - в Західній Німеччині» [1, с.144]. Прорахунки в сільському господарстві Д. Шепілов вважає основною причиною зміщення Хрущова.

Необгрунтовану та суб'єктивну оцінку дає автор ініційованому М. Хрущовим Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 року про передачу Кримської області з РРФСР до складу УРСР, вважаючи викладені в Указі мотиви такої передачі: спільність економіки, територіальну близькість, наявність господарських і культурних зв'язків надуманими [1, с.151]. Три останні глави книги спогадів, написані значно пізніше від основного тексту, автор присвятив характеристиці радянсько-китайських відносин періоду М. Хрущова. В них він детально аналізує першу поїздку урядової делегації СРСР на чолі із М. Хрущовим до Китаю у вересні 1954 р. у зв'язку зі святкуванням п'ятої річниці Китайської Народної Республіки. Будучи учасником цієї делегації Д. Шепілов намагається досягнути своїм розумом особливості китайської цивілізації, аналізуючи при цьому внутрішній світ китайців, їх звичаї та традиції. Захоплюючись мудрістю та виваженістю у веденні дискусій та прийнятті рішень з боку китайського керівництва, автор задається питанням: «Як могло статися, що тонкі, врівноважені, мудрі, непогіршені в своїх судженнях і рішеннях китайські лідери могли дійти до таких бузувірств в період «кривавої культурної революції». Відповідь вбачає у відмові від колективного керівництва та колективного мислення, що призводять до абсолютної влади однієї особи [1, с.160].

Автор звинувачує М. Хрущова у розриві дружніх відносин із КНР, вважаючи, що «хрущовська розгнужданість не лише поклала початок конфлікту, але й отруїла всю атмосферу китайсько-радянських відносин» і була «найбільшим злом із скоєних ним за «велике десятиліття» [1, с.164].

Книга завершується, записаним дослівно із плівок, інтерв'ю Д. Шепілова, яке він дав у липні-серпні 1991 р., з метою публікації у газеті «Правда». Однак, напередодні опублікування Д. Шепілов, якому на той час було 86 років, забажав доопрацювати текст. В результаті інтерв'ю так і не було опубліковано. Вже за його назвою «Антипартійна група, якої не було», стає зрозумілим, що основним завданням автора було спростувати наявність антихрущовської змови та своєї участі у ній. Він стверджує, що розмови у вищому керівництві про необхідність усунення М. Хрущова були, однак антипартійної групи не було, як і не було спроби повернутися до сталінізму. Усі виступаючі проти М. Хрущова на Президії ЦК (у тому числі й Д. Шепілов) ставили лише питання про звільнення його з посади першого секретаря ЦК та призначення міністром сільського господарства,

залишивши у складі Політбюро. Автор стверджує, що Г. Жуков теж виступав із критикою М. Хрущова, однак пропонував оголосити йому лише сувору догану, чого останній згодом не пробачив Г. Жукову. На думку автора, дискусії на засіданні Президії ЦК мали спонтанний характер, хоча й не виключає, що могла бути попередня змова, про яку він не знав [1, с.192].

Підсумовуючи, відзначимо, що незважаючи на суб'єктивність окремих оцінок автора, спогади Д. Шепілова є важливим джерелом з політичної історії СРСР 1950 – 60-х рр. ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Дмитрий Шепилов. Непримкнутый. Воспоминания. – М.: Литагент «Центрполиграф», 2017. – 202 с.

Олександр Неприцький, Тетяна Неприцька ВИВЧЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

В статті розглянуто організаційний процес і можливості, які надавалися для вивчення польської мови іноземцям, що перебували на законних підставах на території Польщі, або ж їхали до країни. Вивчення польської мови іноземцями отримало широке розповсюдження в країні, проте, відсутня як єдина політика на рівні польської держави, так і програма чи заходи окремих воєводств або міст із забезпечення безоплатного вивчення польської мови іноземцями.

Ключові слова: Польщі, полонія, польська мова, мовна школа, іноземна мова.

Формування мовного інформаційного простору має стратегічне значення для сучасних держав, оскільки із збільшенням мобільності населення, розвитком інформаційно-комунікативних технологій та штучного інтелекту розвивається значення державних кордонів, і мова стає ще більш визначальним чинником національної самоідентифікації людини та джерелом формування її свідомості. Як звучить гасло міжнародного польського телебачення TVP «Полонія там, де чути польську мову». Тому вивчення мови іноземцями мало і продовжує мати велике значення для кожної держави.

Коли йдеться про вивчення польської мови як іноземної, то, як правило, розглядають два шляхи – це вивчення іноземцями мови не перебуваючи у Польщі, і вивчення польської мови на території Польщі.

Провідні вітчизняні й іноземні вчені приділяють багато уваги дослідженню розвитку світового мовного простору, вивченню іноземних мов у поєднанні із тематикою національного брендингу, публічної дипломатії, освітнього туризму тощо. Зокрема, ринок освітніх мовних програм в Україні і за кордоном досліджувала Л.Ткачук [1]. В англomовному сегменті літератури основним напрямком досліджень вивчення мов під час поїздки до країни, де живуть носії мови, є виявлення технологічних особливостей організації освітніх турів та аналіз тенденції розуміння туризму як специфічної форми освіти [2]. У Польщі в 2018 році в Сілезькому університеті до 50-річчя

закладу вийшла друком колективна монографія присвячена вивченню та промоції польської мови у світі [3].

У даній статті розглянемо організаційних процес і можливості, які надавалися для вивчення польській мови іноземцям, що перебували на законних підставах на території Польщі, або ж їхали до країни із метою вивчення польської мови.

Про вивчення польської мови як іноземної розпочали говорити в Польщі в 50-х роках минулого століття. Специфіку розуміння проблеми показують терміни, якими оперували в ті часи науковці й управлінці причетні до пошуку шляхів вирішення цього питання. Вони виділили об'єкт вивчення – польську мову. І суб'єкт вивчення – іноземців. Ці два елементи протягом наступних десятиріч було встановлено як норму в науковому і адміністративному використанні, внесено до всіх методичних і дидактичних матеріалів та закріплено у назвах установ, що займалися даним видом діяльності. Зокрема структурний підрозділ Лодзького університету, який займається мовним навчанням, до сьогодні називається *Studium Języka Polskiego dla Cudzoziemców UŁ* (Вивчення польської мови для іноземців Лодзького Університету)

Пізніше, у другій половині 1960-х років з'являється і набуває поширення термін «польська мова як іноземна», що вперше був вжитий в назві статті Броніслава Вєчоркевіча в 1966 році (*Bronisław Wieczorkiewicz, Uwagi o nauczaniu języka polskiego jako obcego, opublikowano w „Poradniku Językowym”*) [3, с.176]. Цей термін з'явився як протиставлення поняттю «польська мова як рідна», що стосується вивчення мови етнічними поляками. Відповідно до цих закладених тенденцій розрізняють вивчення польської мови діаспорою та іноземцями.

Поява терміну «польська мова як іноземна» мала велике значення для розвитку методики вивчення польської мови і переводила її на рівень загальної проблематики вивчення іноземних мов – англійської, німецької, французької, російської. Це збагатило арсенал дидактичних прийомів, форм і методів вивчення мови. Першість у даній сфері тримали два університети – Варшавський і Лодзький, а потім ініціативу підхопили інші національні вузи, де почали створювати курси польської мови для іноземців. Викладачі в цих підрозділах працювали автономно, випрацьовували методики, переважно методом «проб і помилок», не маючи координації на загальнодержавному рівні. Таким чином було з'ясовано, що повинно бути дві різні програми навчання: для іноземців, що зовсім не володіють польською і починають вивчення «з нуля», і для осіб, що мають середній рівень або вище середнього і потребують удосконалення знань, щоб могли здійснювати навчання польською мовою в університетів або працевлаштуватися повноцінно інтегруватися в господарський або адміністративний механізми країни.

Розвиток сфери вивчення польської мови як іноземної призвів до того, що фактично всі вищі навчальні заклади, які готують іноземців до навчання у Польщі, пропонують власні мовні курси не лише для майбутніх студентів, але й для всіх охочих. Достосовуючись до потреб клієнта, вони виходять на ринок із річними, семестровими, а також короткими 2-, 4-, 6-ти тижневими курсами польської мови різного рівня складності.

Починаючи з 90-х років ХХ століття з мовними курсами вищих навчальних закладів почали конкурувати приватні школи та центри вивчення іноземних мов, що включають до своїх програм і вивчення польської мови як іноземної. На початку ХХІ століття, із розвитком освітнього туризму, набувають популярності пропозиції короткострокових курсів вивчення польської мови, особливо під час літніх та зимових канікул у відповідних мовних школах та таборах. Це дає можливість розширити клієнтську базу за рахунок поєднання двох послуг: організації відпочинку і освіти для дітей.

Переважно для дітей шкільного віку пропонують літні табори на декілька тижнів. Знайти їх дуже просто навіть за пошуком Google по ключових словах «літній мовний табір Польща». Перебування в таких таборах має свої переваги. Для учасників передбачена цікава розписана по годинно розважальна програма. Догляд за дітьми здійснюється протягом 24 годин на добу і вони не потребують перебування дорослого опікуна поряд. Фактично в пропозицію входить повний комплект послуг з проживанням, харчуванням тощо. Проте, якщо говорити про ефективність вивчення мови в таких таборах, то вона не висока. Діти швидко знаходять своє мовне середовище (якщо це діти з України - то україномовне, чи російськомовне) і в ньому перебувають увесь час, окрім уроків польської мови. Навчальних годин польської мови планується дуже мало (як правило три на день), щоб не сильно навантажувати дітей. А рівень навчання низький – організатори працюють на те, щоб дитина була задоволена розвагами, а не вивчила мову.

Мова ж, вивчалась і вивчається не в таборах, а в мовних центрах і школах. А от пропозицій літніх короткотривалих курсів від мовних шкіл для дітей не багато. Як мовні центри, що діють при університетах, які займаються підготовкою студентів до вступу у польські вузи (Ягеллонський університет у Кракові, Марії-Кюрі у Любліні, Варшавський, Лодзький університети) так і приватні заклади переважно формують групи з дітей 16 років і старших. Запрошення на літній інтенсивний курс дітей шкільного віку, а тим паче молодшого шкільного віку – це швидше виключення, ніж правило. Прикладом такої школи може бути «Edu & More» у Варшаві, яка набирає дитячі групи з 7 років. Беззаперечною перевагою навчання у мовній школі є значна кількість годин (не менше 6 годин щоденно) та висока якість викладання. Проте, для навчання у мовній школі потрібен дорослий опікун на території Польщі, необхідно вирішити додатково питання проживання і харчування, і, можливо, через це, була дуже обмежена пропозиція на ринку.

Поєднати переваги літнього табору і хороших курсів спробували у Школі польської мови і культури Ягеллонського університету, де започаткували молодіжний табір для дітей з 13 років. Як виключення, брали на навчання 12-річних дітей, за умови, що діти добре фізично та інтелектуально розвинені, і їм в поточному календарному році виповниться 13 років. Як результат, діти отримують опіку 24 години на добу і не потребують перебування дорослого опікуна на території Польщі. Школа забезпечує значно вищий рівень викладання мови у порівнянні з іншими літніми таборами. Проте, й ціна значно вища за ін. мовні табори (в 2-3 рази).

Характерною рисою всіх вищеперерахованих можливостей вивчення польської мови на території Польщі є наявність плати за освітні послуги. Відсутня як єдина політика на рівні польської держави, так і програма чи заходи окремих воєводств або міст із забезпечення безоплатного вивчення польської мови іноземцями, щоб спростити їм доступ до вищої освіти або отримання кваліфікованої роботи.

Отже, протягом кінця ХХ – початку ХХІ ст. вивчення польської мови іноземцями отримало широке розповсюдження в країні. Курси польської мови пропонують мало не всі вищі навчальні заклади, та значна кількість приватних мовних шкіл і навчальних центрів. Поряд із тривалими річними чи семестровими навчальними програмами активно впроваджувались короткотривалі мовні курси і табори в канікулярний період. Однак бракує безплатних мовних курсів для тим іноземців, які не можуть оплатити фахову допомогу у вивченні мови. Відсутні також курси, які могли б проводитись меріями великих міст, де проживає багато іноземців, з метою швидшої інтеграції емігрантів до польського мовно-культурного середовища і органічного входження до ринку праці, де вимагається досить високий рівень володіння польською мовою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ткачук Л.М. Освітній туризм у світі й в Україні // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: Економіка, право, політологія, туризм: Збірник наукових статей. – Київ: НАУ, 2010. – Випуск 2. – С. 137-144.
2. Brent W. Ritchie Managing educational tourism / Brent W. Ritchie, Neil Carr, Christopher P. Cooper. – London: Cromwell Rpress, 2003. – 260p.
3. Nauczanie i promocja języka polskiego w świecie. Diagnoza – stan – perspektywy / Władysław Miodunka, Jolanta Tambor, Aleksandra Achteлик і inni. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018. – 338 s.
4. Літні дитячі табори в Польщі: де і за скільки організувати відпочинок для дитини // Vsetutpl. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://vsetutpl.com/litni-dytyachi-tabory-v-polschi-de-i-za-skilky-organizuvaty-vidpochynok-dlya-dytyny>

ПРАВОВІ НАУКИ ТА ФІЛОСОФІЯ

Олександр Яременко, Олег Лазор, Оксана Лазор ЕФЕКТИВНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ СИСТЕМОЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ЧАСОПРОСТОРОВОВОГО ВИМІРУ

У статті проаналізовано індикатори ефективності публічного управління та адміністрування системою вищої освіти та науки в Україні у контексті глобального конкурентного середовища та часопросторового виміру. Охарактеризована низка інтегральних показників оцінки цього процесу, їх змістове наповнення, динаміка та взаємозв'язки. Обґрунтовано необхідність адаптації міжнародних індикаторів у вітчизняні нормативно-правові акти та статистичні документи.

Ключові слова: рейтинги, індикатори, інвестиції, ресурси, політика, регуляторне середовище, міжнародні зв'язки, результати.

У сучасній практиці міждержавного порівняння для оцінки ефективності діяльності органів публічного управління та адміністрування, реалізації публічної політики застосовується широкий спектр інструментарію: стандарти, правила, критерії, окремі та інтегральні показники – індикатори. Над їх сутнісним визначенням, наповненням і використанням міркують не лише теоретики, але й практики багатьох країн, намагаючись вкласти у показники те, що саме вони прагнуть вимірювати з метою неупередженого та обґрунтованого слугування у міждержавному порівнянні впродовж тривалого періоду. Дедалі частіше у міжнародній практиці використовується кількісний інструментарій – конкретні інтегральні показники, розроблені міжнародними організаціями.

Використання цього інструментарію на основі компаративного аналізу уможливорює визначення позицій ефективності управлінських процесів не лише в міждержавному розрізі, але і в окремо взятій державі чи галузі впродовж певного періоду, тобто у часопросторовому вимірі. Звичайно можна дискутувати щодо об'єктивності таких оцінок міждержавних порівнянь, а також можливості їх використання в національній системі контролінгу публічного управління та адміністрування певної сфери чи галузі, проте, значне відставання України від розвинутих країн, і не тільки, є очевидним, незважаючи на задекларований демократичний шлях її поступу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало науковців досліджували проблематику публічного управління та адміністрування у різних сферах, зокрема В. Авер'янов, Г. Атаманчук, Ю. Битяк, І. Голосніченко, В. Мартиненко, Ю. Сурмін та ін. Адміністративно-правові питання у сфері вищої освіти ґрунтовно розглядали у своїх публікаціях О. Авдєєв, Д. Ворон, Н. Губерська, М. Курко, С. Кушнір, В. Савіщенко, Р. Шаповал та ін. Чимало наукових публікацій та методичних напрацювань присвячено індикаторам у сфері загальної середньої освіти, зокрема Л. Гриневич, Т. Лукиної, Л. Паращенко та ін.

У частині проведеного дослідження варто відмітити публікацію П. Полянського «Австралійський вимір українських вишів» (2012 р.) [1], яка присвячена оцінці першого рейтингу систем вищої освіти багатьох країн за версією Universitas 21. Частково окремі питання оцінки ефективності функціонування системи вищої освіти за допомогою індикаторів «доброго врядування» представлено у публікаціях авторів [2, 3].

Відтак вважаємо недостатньо дослідженими питання змістового наповнення вітчизняних індикаторів системи вищої освіти та науки, їх взаємозв'язку із міжнародними індикаторами, розроблення та використання низки інтегральних показників оцінки ефективності публічного управління та адміністрування національної системи вищої освіти та науки у контексті глобального конкурентного середовища та часопросторового виміру.

Метою публікації є дослідження ефективності публічного управління та адміністрування національної системи вищої освіти та науки у контексті глобального конкурентного середовища через розкриття сутності, взаємозв'язку та динаміки критеріїв її оцінки.

Екстраполюючи відоме комуністичне гасло «Кадри вирішують все!» на сучасний розвиток держав, вважаємо, що значною мірою він залежить від наявності освічених та компетентних фахівців у різних сферах. Частково ці запити задовольняє рівень розвитку системи вищої освіти кожної з держав. У своїй публікації П. Полянський стверджує, що «економічний розвиток будь-якої країни багато в чому залежить від наявності освічених і кваліфікованих кадрів та технологічних винаходів як визначальних чинників підвищення продуктивності праці. Сектор вищої освіти якнайбільше сприяє задоволенню обох цих передумов інноваційного розвитку країн, оскільки, з одного боку, забезпечує надання послуг у галузі навчання і виховання, а з іншого, є (в українських реаліях слід читати *повинен бути*) зосередженням фундаментальних і прикладних наукових досліджень».

Починаючи з 1990-х рр. зарубіжні фахівці зосередили свої зусилля на «доброму врядуванні» як механізмові розвитку його якісного рівня в різних сферах. Зокрема, використання індикаторів «доброго врядування» для оцінки державної системи вищої освіти та науки представлено глобальними дослідженнями та узагальненими результатами: Рейтинги національних систем вищої освіти (U21 Ranking of National Higher Education Systems, далі – Universitas 21) [4, 5, 7, 8], Рейтинг ефективності національних систем освіти (Global Index of Cognitive Skills and Educational Attainment), Рейтинг країн світу за рівнем освіти (Education Index), Рейтинг кращих університетів світу (QS World University Rankings) та ін.

У доповіді [6, с. 7] Universitas 21 описується як «провідна глобальна мережа наукомістких університетів». Рейтинги Universitas 21 розраховуються за методикою Інституту прикладних економічних та соціальних досліджень Університету Мельбурна (Австралія). Для початкового ранжування Universitas 21 2012 р. [4] за регіональним принципом було згруповано 48 країн (табл. 1), відібраних із кращих 50-ти за даними Національного наукового фонду (NSF), станом на 2006-2007 рр. Згодом, у звіті U21 Ranking-2013 було представлено рейтинг 50-ти країн, доповнений Саудівською Аравією та Сербією. Водночас, цей рейтинг П. Полянський [1] вважає «умовно світовим, що разом з тим зовсім не

применшує його значення». Розподіл країн за регіональним принципом за версією Universitas 21 (2012 р.):

№ з/п	Регіональний принцип розподілу країн	Країни	К-сть
1.	Європейські країни	Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Данія, Іспанія, Ірландія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, Румунія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Чехія, Фінляндія, Франція, Угорщина, Швеція, Швейцарія, Україна	26
2.	Країни Азії та Океанії	Австралія, Китай, Гонконг, Індія, Індонезія, Японія, Корея, Малайзія, Нова Зеландія, Сінгапур, Тайвань, Таїланд	12
3.	Латиноамериканські країни	Аргентина, Бразилія, Чилі, Мексика	4
4.	Країни Африки та Середнього Сходу	Ізраїль, Іран, Південно-Африканська Республіка, Туреччина	4
5.	Північноамериканські країни	Канада, США	2
	Разом		48

Джерело: U21 Rankings [7]

Здійснюючи щорічні глобальні дослідження, починаючи з 2012 р., укладачі рейтингу Universitas 21 окрім того, що вивчають стан низки вищих навчальних закладів у кожній країні, оцінюють досягнення національної системи вищої освіти багатьох держав різних рівнів соціально-економічного розвитку, застосовують комплексний набір визначених більше 20 вимірників, інтегрованих у чотири групи-модулі:

- Ресурси / Resources (R) – інвестиції різних секторів;
- Середовище / Environment (E) – державна політика та регуляторне середовище, наявність альтернативних форм освіти та можливість її отримання для різних верств населення, інституційна автономія навчальних закладів, відповідність системи освіти в країні потребам конкурентоспроможної економіки;
- Зв'язки / Connectivity (C) – міжнародні зв'язки та співробітництво, рівень розвитку мережі взаємозв'язків елементів системи вищої освіти з іншими сферами як на національному, так і міжнародному рівнях;
- Результати / Output (O) – відповідність вищої освіти, зокрема результатів наукових досліджень, запитам національного ринку праці, кваліфікована робоча сила, яка підготовлена якісною системою вищої освіти, відповідає потребам країни та забезпечує розвиток нації.

У межах кожного показника країна з найвищим досягненням отримує 100 балів, а оцінки для інших держав виражаються у відсотках до цієї найвищої оцінки [6]. Узагальнений підсумковий індекс, сформований на підтверджених статистичних даних, визначає позицію кожної країни у загальному міждержавному рейтингу. Необхідно зауважити, що перші глобальні дослідження, результати яких були опубліковані у 2012 р.,

ВІСНИК факультету історії, права і публічного управління

базувались на даних, зібраних за попередні періоди, зокрема 2005-2009 рр., а не лише за минулий 2011 рік. Однак згодом, аналіз різних характеристик і взаємозв'язків, уніфікація зібраного та опрацьованого статистичного матеріалу, його систематизація сприяли щорічному проведенню таких досліджень, опублікуванню звітів та врешті підвищенню вагомості Universitas 21 на міждержавному рівні.

Складові оцінки ефективності системи вищої освіти у глобальному середовищі за версією Universitas 21

№ з/п	Групи /модулі	Показники, які є основою розрахунків [4, с. 10-14; 5, с. 10-17] (розділ 3.1)	Вага групи у загальному вимірі, %	
			2012-2013	2014-2019
1.	Ресурси / Resources	R 1: Державні витрати на вищі навчальні заклади у відсотках від ВВП; R 2: Загальні витрати на вищі навчальні заклади у відсотках від ВВП; R 3: Щорічні витрати на одного студента у доларах США за купівельною спроможністю в цінах періоду, який оцінюється; R 4: Витрати у вищих навчальних закладах на НДР у відсотках від ВВП; R 5: Витрати у вищих навчальних закладах на НДР на душу населення у доларах США за купівельною спроможністю в цінах періоду, який оцінюється.	25	20
2.	Середовище / Environment	E 1: Частка студенток у ЗВО; E 2: Частка викладачів-жінок у ЗВО; E 3: Рейтинг якості даних; E 4: Якісні показники політики та регуляторів середовища: E 4.1: різноманітність інститутів, її ступінь; E 4.2: індекс вищої освіти та підготовки, заснований Світовим економічним форумом E 4.3: індекс, заснований на опитуванні, проведеному Universitas 21 у ЗВО.	25	20
3.	Зв'язки / Connectivity	C 1: Частка іноземних студентів у ЗВО; C 2: Частка спільних публікацій із міжнародними співавторами; C 3 ² : Кількість повнотекстових файлів відкритого доступу в Інтернеті, опублікованих у 2008-2012 рр.(надаються іспанською дослідницькою групою Cybermetrics Lab) C 4: Рівень під'єднання до Інтернету надаються іспанською дослідницькою групою Cybermetrics Lab C 5: Погляди бізнесу щодо ступеня передачі знань, тобто оцінка ступеня «передачі знань між компаніями та університетами» у країні (надається Міжнародним центром розвитку IMD, Швейцарія); C 6: Спільні публікації з авторами з промисловості, тобто частка наукових публікацій університетів, які в співавторстві з галузевими дослідниками, 2008-2010рр.	10	20

² С 3-С 6 введени у 2014 р.

4.	Результати / Output	О 1: Загальна кількість наукових публікацій; О 2: Загальна кількість наукових публікацій на душу населення; О 3: Міра впливу ВНЗ, наукових праць (база даних SCImago); О 4: Наявність ЗВО світового рівня у країні (top 500); О 5: Наукові дослідження; О 6: Відсоток населення, визначеного як наступна п'ятирічна вікова група після закінчення середньої освіти; О 7: Відсоток населення у віці старше 24 років з вищою кваліфікацією; О 8: Кількість дослідників (еквівалент повної зайнятості) в країні на душу населення, О 9: Працевлаштування випускників навчальних закладів; рівень безробіття серед осіб з вищою освітою у віці 25-64 р. у порівнянні з рівнем безробіття тих, у кого її немає.	40	40
----	---------------------	--	----	----

Джерело: U21 Rankings [7] Окремі визначені вимірники у звіті 2012 р. з часом зазнали змін та доповнень, які знаходили своє відображення у наступних звітах за результатами досліджень. Так за показниками групи-модуль Середовище / Environment (E) у 2012 р. визначалась країна із найкращим регуляторним середовищем (*country with the best regulatory environment*), згодом як із політичним (2014 р.). У цей же період зазнали змін і величини питомої ваги трьох груп у загальному вимірі (див. табл. 2). Незмінною у цій частині залишилась група-модуль Результати / Output (O), питома вага якої у загальному вимірі впродовж тривалих досліджень складає 40 %. У звіті Universitas 21-2014 було введено також ранжування кожного з показників у межах групи, зокрема: ресурсної групи-модуля R 1 – R 5, де першим трьом R 1 – R 3 відводилось по 5 % кожному і двом останнім – по 2,5 % відповідно; групи Середовище/Environment: E 1 – E 3 по 2%, E 4 – 14%; групи Зв'язки/Connectivity: C 1, C 2, C 5, C 6 – по 4%, C 3 і C 4 – по 2%.

Якщо розглядати в динаміці системи національної вищої освіти різних держав, то можна виявити і усталених лідерів, і незмінних аутсайдерів, і «посередніх» серед визначених 50-ти країн. Так, до першої п'ятірки рейтингу «Universitas 21: Ranking of National Higher Education Systems 2012» із найкращими системами національної вищої освіти за всіма показниками ввійшли такі держави: США (100 %), Швеція (84 %), Канада (83 %), Фінляндія (82 %), Данія (81 %). Упродовж періоду досліджень (2012-2019 рр.) склад п'ятірки дещо змінювався і в 2017 р. його представили: США (100 %), Швейцарія (86,9 %), Великобританія (85,5 %), Данія (83,5 %), Швеція (83,4 %). За результатами Universitas 21-2019 ці ж країни підтвердили позитивні тенденції функціонування державної системи вищої освіти, утримуючись у першій п'ятірці й надалі.

Динаміка загального рейтингу державної системи вищої освіти України та окремих груп-модулів за період 2012-2019 рр. представлена у таблиці 3. На початку проведення дослідження, для України, перебування на 24 місці у загальному рейтингу Universitas 21-2012, було досить вагомим результатом оцінки ефективності публічного управління та адміністрування системи

ВІСНИК факультету історії, права і публічного управління

вищої освіти за попередній період. Однак, наведені результати наступних досліджень засвідчують різке у 2013 р. та загалом поступове зниження рейтингу України впродовж 2012-2019 рр. (на 13 пунктів), навіть якщо взяти до уваги часткове відновлення її позицій у 2017 р.

Динаміка індикаторів національної системи вищої освіти України за версією Universitas 21

Роки звітності	Заг. к-кість досліджуваних країн	Загальний		± у порівнянні з попереднім роком	Рейтинг / Індекс груп-модулів			
		рейтинг	індекс		R	E	C	O
2012	48	24	59	-	10 / 76	26 / 85	32 / 39	34 / 24
2013	50	36	49,0	-12 / -10	30 / 52	42 / 75	27 / 51	35 / 25
2014	50	43	43,9	- 7 / - 5,1	28 / 50	43 / 75	44 / 31	38 / 24
2015	50	41	44,0	2 / -0,1	28 / 54	46 / 68	41 / 33	45 / 23
2016	50	42	42,1	- 1 / - 1,9	26 / 53,0	46 / 69,0	46 / 27,1	45 / 23,3
2017	50	35	47,7	7 / 5,6	18 / 66,9	37 / 72,8	38 / 36,0	45 / 23,5
2018	50	38	47,4	- 3 / - 0,3	25 / 59,1	37 / 71,4	37 / 38,7	44 / 26,5
2019	50	38	45,1	0 / - 2,3	33 / 49,3	39 / 70,4	43 / 33,9	38 / 29,1
Середньозважені показники		37	47,3		25 / 57,5	39 / 73,3	38 / 36,2	40,5/24,8

Джерело: U21 Rankings [7], власні розрахунки

Такий розподіл на групи, генерований на основі міжнародної компаративної методології, дає можливість виявити сильні і слабкі місця у процесі функціонування системи вищої освіти у міждержавному та національному вимірах, проаналізувати причини підняття чи зниження позицій окремих груп-модулів та критеріїв їх складових, що впливають на підсумковий загальний індикатор. До використання такого поелементного підходу тяжіє й позиція авторів, оскільки він уможлиблює визначення проблем функціонування системи вищої освіти та науки в Україні, а також відповідних сфер, які необхідно покращувати насамперед. Фактично такий підхід мав би бути керівництвом до дій органів публічної влади.

Кожний із представлених у таблиці 3 показників груп-модулів має свій діапазон рейтингу, максимальні та мінімальні межі кожної з яких: 10 - 33 (R), 26 - 46 (E), 27 - 46 (C), 34 - 45 (O). Шляхом проведення математичних розрахунків виведено середньозважені показники за період 2012-2019 рр., аналіз яких засвідчує, що національна система вищої освіти та науки України із загальним середнім рейтингом / індексом – 37 / 47,3 вже тривалий час знаходиться нижче середнього рівня серед досліджуваних 50-ти країн. Беручи до уваги те, що за середньозваженим показником фінансування вищої освіти (R) Україна знаходиться на 25 місці із індексом 57,5 відносно інших країн, що є непоганим результатом за історично складених реалій, утім, за показниками інших груп-модулів (E, C, O) займає значно нижчі позиції (табл. 3). За допомогою аналізу вигід та витрат спостерігаємо взаємозв'язок між групами-модулями, зокрема із покращенням фінансування (2012, 2017 рр.) показники інших груп-модулів піднімались на 10 пунктів у порівнянні із попередніми роками. Частково цей ефект зберігався і в наступних роках (2013 р., 2018 р.).

За результатами міжнародного дослідження «Universitas 21: Ranking of National Higher Education Systems 2019» [8], Україна у підсумку вийшла на 38 місце у загальному міждержавному рейтингу, де серед усіх проаналізованих інтегрованих груп-модулів Ресурси / Resources займають найвище 33 місце з індексом 49,3 [там само, с. 9], Середовище / Environment – 39 місце з індексом 70,4 [там само, с. 11], Зв'язки / Connectivity – 43 місце з індексом 33,9 [там само, с. 13] та Результати / Output – 38 місце з індексом 29,1 [там само, с. 15]. Порівнюючи з рейтингом Universitas 21-2017, де Україна займала дещо вищу – 35 позицію, розподіл груп був інший, зокрема 18 місце – ресурси, 37 – середовище, 38 – зв'язки і 44 – результати. Отже, не дивлячись на те, що за ресурсами Україна мала 18-місце (2017 р.), частково це дало поштовх для розвитку системи вищої освіти на наступні роки, зокрема показники другої та третьої груп піднялись на декілька пунктів, проте найслабшим місцем якісного виміру системи впродовж останніх років залишаються показники четвертої групи (О).

Отже, ресурсне забезпечення системи вищої освіти, хоча і є необхідною умовою для її функціонування, проте незначні інвестиції не можуть кардинально підвищити її якісний рівень.

Висновки та перспективи. Розроблені міжнародні індикатори – це не просто упорядкований у групи перелік показників досліджуваної сфери, а цілісна рейтингова модель, яка:

- репрезентує стан та якість освітянської галузі, зокрема поелементно її внутрішнє середовище, в різних країнах за допомогою компаративного аналізу;
- допомагає підвищити рівень конкурентоспроможності систем вищої освіти та науки кожної з країн шляхом аналізу та виявлення слабких місць та недоліків;
- пропонує застосовувати удосконалений комплексний набір певних вимірників оцінювання систем вищої освіти та науки держав для подальшої її модернізації;
- сприяє узагальненню, систематизації, зберіганню та передачі фахової наукової інформації у цій сфері;
- демонструє тенденції розвитку систем вищої освіти та науки у світі;
- формує об'єктивну оцінку ефективності публічного управління та адміністрування національної системи вищої освіти та науки кожної держави у контексті глобального конкурентного середовища та часопросторового виміру.

Для України необхідно ввести пропоновані міжнародні вимірники у загальнодоступні національні статистичні звіти, наприклад Державної служби статистики України, вивчати сучасні світові тенденції розвитку цієї сфери та формувати умови для їх започаткування з метою очікування позитивних результатів, хоча б у середньостроковій перспективі. Адже саме позиції держави у відповідних міжнародних рейтингах є важливим індикатором ефективності публічного управління та адміністрування у сфері вищої освіти, покращення яких свідчатиме про успішність реалізації започаткованих освітянських реформувань в Україні.

З метою об'єктивної оцінки динаміки стану публічного управління та адміністрування системою вищої освіти та науки в Україні передбачається подальший аналіз означених міжнародних індикаторів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Полянський П. Австралійський вимір українських вишів. URL : https://dt.ua/EDUCATION/avstraliyskiy_vimir_ukrayinskih_vishiv.html. Вип. 17. 11-18.05.2012.
2. Лазор О. Д., Лазор О. Я. До питання сутності індикаторів «доброго врядування». Організаційно-правові аспекти публічного управління в Україні : матер. VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Полтава, 23 квіт. 2019 р.). Полтава : ПолтНТУ ім. Ю. Кондратюка. 2019. С. 71—74.
3. Лазор О. Д., Лазор О. Я. Індикатори «доброго врядування»: оцінка державної системи вищої освіти. Державне управління в Україні: виклики та перспективи : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 10 – 11 трав. 2019 р.). Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2019. С. 71 – 75.
4. Williams, R., de Rassenfosse, G., Jensen, P.H. and Marginson, S. (2012). U21 Ranking of National Higher Education Systems, Universitas 21 Report. University of Melbourne. 2012. 27 p.
5. Williams, R., de Rassenfosse, G., Jensen, P.H. and Marginson, S. (2014). U21 Ranking of National Higher Education Systems, Universitas 21 Report. University of Melbourne. 2014. 29 p.
6. Geoff Maslen. Five nations lead latest higher education rankings. URL : <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20190403133322569>
7. U21 Rankings | Universitas 21. URL : <https://universitas21.com/what-we-do/u21-rankings/u21-ranking-national-higher-education-systems-2019/comparison-table>
8. Williams, R., Leahy, A. U21 Ranking of National Higher Educational Systems (2019). Universitas 21 Report. University of Melbourne. 2019. 50 p.

Олександр Яременко, Артур Левицький ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті на основі аналізу нормативно-правової бази та адміністративної практики проаналізовано особливості публічно-управлінських аспектів інформаційного розвитку сільських територій.

Ключові слова: інформаційне суспільство, публічне управління, процеси, інформація, бази даних.

Активне формування глобального інформаційного суспільства обумовлює потребу інтеграції сільських територій в ці процеси, оскільки, в сучасних умовах інформація є одним із ключових ресурсів сталого розвитку самоврядних та державних інституцій. Традиційно сільські території розглядаються як сфера аграрного виробництва, що в певній мірі дистанціює їх від таких нематеріальних активів як інформація, знання, інтелектуальна власність тощо. Такий підхід є стримуючим фактором для інституалізації сільських територій в сучасний постіндустріальний світ, у зв'язку з цим актуалізується проблема аналізу інформаційного розвитку сільських територій та публічно – управлінського впливу на ці процеси, що і становить мету даної статті.

Чинне законодавство України не розкриває зміст поняття «сільська територія». Водночас, існує нормативна дефініція категорії «мікрорегіон», яку Закон України «Про засади державної регіональної політики» визначає як частину території регіону, що характеризується територіальною цілісністю та особливостями розвитку, в межах якої реалізуються спеціальні для цієї території проекти регіонального розвитку [1].

Науковцями сільські території ідентифікуються як одна з двох територіальних підсистем суспільства, що об'єднує її економічну, соціальну та екологічну складові, які, у свою чергу, поділяються на такі елементи, як населення, поселення, виробничо-господарський комплекс, інфраструктура, землі сільськогосподарського й іншого призначення та навколишнє природне середовище [2, С.22].

Вважаємо за доцільне в сутнісні характеристики сільських територій включати інформаційну складову, оскільки, життєдіяльність будь якої соціальної системи є безперервним процесом накопичення, використання, поширення різноманітних видів інформації. В цьому сенсі обґрунтованою є позиція Плотнікової М., яка зазначаючи, що основою розвитку на сільських територіях є власність на землю та людський ресурс, водночас, підкреслює важливість збереження засад стійкого розвитку як запоруки довгострокового характеру позитивних змін у системі «Людина - Природа». Автор абсолютно вірно звертає увагу на те, що Всесвіт тримається на трьох складових – матерії, енергії та інформації і відсутність хоча б одного з цих елементів не лише порушує гармонію, але й є причиною руйнації систем [3, С.39].

Сталий розвиток сільських територій можливий тільки за умови включення їх в глобальний інформаційний простір, використання знань та інших видів інформації як ресурсної бази для прийняття економічних та політичних рішень, застосування інновацій тощо. Водночас, суб'єктам владних повноважень для ефективного управління сільськими територіями необхідне глибоке розуміння економічних, соціальних і політичних процесів, що можливе за умови збору, аналізу та використання різноманітних видів інформації, яка циркулює в цій системі.

У зв'язку з цим, поряд з іншими визначеннями, пропонуємо розглядати сільські території як особливий локальний інформаційний простір, що є частиною національного та глобального інформаційних просторів і в якому відбувається інформаційна діяльність, соціальні комунікації, обмін даними та знаннями та інші процеси з інформаційною природою.

Розвиток інформаційної складової має важливе значення, перш за все, для підвищення ефективності аграрного виробництва, на що звертають увагу ряд вчених. Так, Притула Х. вважає, що сільська економіка регіону повинна розвиватися у напрямку диверсифікації видів економічної діяльності. Цьому сприятимуть розвиток системи регіональних дорадчих служб; формування відкритих інформаційних баз для задоволення потреб сільського населення і організацій, доступність інформації про ціни на ресурси та вироблену продукцію, існуючий попит і пропозицію на неї [4, С.74].

В Національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку», яка представлена Україною ООН і в якій сформульовано перспективи розвитку України на період до 2030 року, зазначається, що однією із основних проблем розвитку аграрного сектору економіки є непоінформованість значної частини сільськогосподарських товаровиробників про кон'юнктуру ринків та умови ведення бізнесу в галузі [5]. Сільські території повинні також бути суб'єктами поширення економічної інформації, оскільки споживачі сільськогосподарської продукції зацікавлені в отриманні вичерпної інформації про технологію вирощування та якісні показники цієї продукції.

Водночас, значення інформаційного розвитку сільських територій має глибокий вплив не тільки на економіку сільського господарства, а і на інші сфери життєдіяльності цих територій. Як слушно зазначає Плотнікова М., особливий правовий, психологічний, соціальний, екологічний та економічний статус земельної ділянки створює передумови та відкриває перспективу для духовного зростання, надає нащадкам впевненості та довіри до керівництва країною, сприяє об'єднанню народу. На зміну людині споживачу з'являється людина творець, відповідальний за процвітання своєї родини, дому, Батьківщини, Землі [6, С.149]. Ця теза влучно відображає філософський зв'язок матеріального буття жителів сільських територій із нематеріальним світом, ключовим елементом якого є інформація. Сучасна людина виявляється зануреною в інформаційне середовище, тому інформація відіграє все більшу роль у житті людини, просякаючи всю її діяльність, та формує інформаційний спосіб її життя. Різні вияви інформаційного середовища виступають як специфічні моменти історично зумовленого соціокультурного буття [7, С.18].

Аналіз чинного законодавства України свідчить про те, що інформаційний розвиток сільських територій знаходиться поза увагою суб'єктів нормотворчості. Так, Закон України "Про стимулювання розвитку регіонів" не містить жодних норм щодо інформаційних аспектів державної регіональної політики. Окремі положення, які містяться в підзаконних нормативно – правових актах, носять декларативний характер і не можуть практично впливати на інформаційні відносини в сільському середовищі. Так, в Концепції розвитку сільських територій зазначається, що умовою забезпечення комплексного розвитку сільських територій в інтересах суспільства є зміцнення матеріально-технічної бази закладів культури у сільській місцевості та впровадження сучасних інформаційних технологій в їх діяльність; інформаційне забезпечення сільського населення щодо перспектив підприємництва, доступу до кредитних ресурсів; сприяння інноваціям шляхом просування системи дорадництва до сільськогосподарських виробників [8]. Аналогічно, в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки містяться тези про те, що цифровізація землеробства та сільського господарства є інструментом масштабної програми цифровізації сіл, підключення їх до цифрових інфраструктур, подолання цифрового розриву та соціально-економічного відродження сільських територій. Водночас, в плані заходів щодо реалізації цієї Концепції не перебачено конкретних дій щодо її впровадження на сільських територіях [9].

Таким чином, можна зробити висновок, що інформаційний розвиток сільських територій є одним шляхів зростання аграрного сектора економіки, застосування інновацій, підвищення якості життя. У зв'язку з цим діяльність публічної адміністрації має бути спрямована на усунення чинників, що обумовлюють інформаційну нерівність жителів сільських територій, як в аспекті доступу до якісних інформаційних продуктів, так і їх використання в професійній діяльності та повсякденному житті. Необхідна розробка та впровадження інформаційної політики щодо інтеграції сільських територій в національний та світовий інформаційні простори, що може бути предметом подальших розвідок в цьому напрямку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 13. ст.90
2. Павлов О. І. Ідентифікація сільських територій України як периферійних: теорія та практика. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2013. № 6. С. 20-27.
3. Плотнікова М. Ф. Інноваційно-інвестиційна практика сільського розвитку як стійкої суспільно-економічної системи. Актуальные проблемы инновационной экономики. 2016. № 1. С. 37- 44.
4. Притула, Х. М. Класифікація сільських територій у контексті формування пріоритетів їх розвитку: регіональні акценти. Економіка АПК. 2013. № 9. С. 71-78.
5. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України від 30.09.2019. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>.
6. Плотнікова М. Ф. Соціократія як інструмент управління розвитком сільських територій. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2016. № 1. С. 145-151.
7. Дзьобань О.П., Жданенко С.Б. Соціокультурний простір інформаційного суспільства як середовище буття сучасної людини. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 2. С. 12-21.
8. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій. Розпорядження Кабінету Міністрів від 23 вересня 2015 р. № 995-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015>.
9. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018>.

Валерій Кононенко

СТАНОВЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

У статті проаналізовано становлення національної нормативно-правової бази державного регулювання у сфері інтелектуальної власності протягом 1990-х – початку 2000-х рр. У роботі проаналізовано правові акти, що приймалися в умовах демократизації суспільства та державного управління, становлення та гуманізації національного законодавства у

*ВІСНИК факультету історії, права і публічного управління
сфері інтелектуальної власності, переходу економічної моделі держави до
ринкової економіки.*

*Ключові слова: інтелектуальна власність, нормативно-правова база,
державне регулювання, Україна.*

Становлення національної системи управління у сфері інтелектуальної власності активно розпочалося з проголошенням незалежності України. Утім перші положення, що визначали державну політику у цій сфері, були прийняті на межі розпаду СРСР. Вже з прийняттям Декларації про державний суверенітет 19 липня 1990 р. Українська РСР забезпечила верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території [1, с. 429]. Отже, правова регламентація усіх суспільних відносин, а отже і відносин у сфері інтелектуальної власності, мала здійснюватися виключно на підставі національного законодавства. Вже у лютому 1991 р. було прийнято Закон України «Про власність», у якому було зазначено, що «Об'єктами права власності громадян є твори науки, літератури, мистецтва, відкриття, винаходи, промислові зразки та інші результати інтелектуальної праці» [2, с. 249]. У даний пункт (пункт 2) статті 13 у 1995 р. були внесені зміни, за якими він був доповнений іншими об'єктами інтелектуальної власності (корисними моделями, знаками для товарів і послуг).

З проголошенням України як самостійної держави суттєво змінились підходи до регулювання суспільних відносин. Демократизація суспільства, відхід від адміністративно-командної економічної моделі, гуманізація національного законодавства та запровадження ринкових відносин передбачали суттєві зміни в охороні об'єктів інтелектуальної власності. Виникла нагальна потреба створення власного законодавства в сфері інтелектуальної власності, приведення його у відповідність до міжнародного законодавства [3, с. 95].

Одним із перших національних нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності стало «Тимчасове положення про правовий захист об'єктів промислової власності і раціоналізаторських пропозицій», що було затверджене указом Президента України від 18 вересня 1992 р. Даний нормативно-правовий акт був направлений на регулювання відносин, що пов'язані з визнанням прав автора раціоналізаторської пропозиції, та регулюванням майнових та пов'язаних з ними особистих немайнових відносин, що виникали у зв'язку зі створенням, правовою охороною та використанням винаходів, промислових зразків, товарних знаків і знаків обслуговування, які законодавець відніс їх до об'єктів промислової власності [4]. Зауважимо, що це був перший нормативно-правовий акт, де у національному законодавстві знайшло своє відображення поняття «промислова власність» та «об'єкти промислової власності». Дане Положення зберегло свою дію до сьогоднішнього дня. Утім, із середини 1990-х рр. правова охорона переважної більшості об'єктів промислової власності врегульована спеціальними законами, а у частині державного регулювання у сфері визнання раціоналізаторської пропозиції нормативно-правовий акт не втратив своєї актуальності й до сьогодні.

Також, право на об'єкти інтелектуальної власності знайшло своє відображення у статті 9 «Основ законодавства України про культуру» від 14 лютого 1992 р. (втратили чинність 14 січня 2011 р.). У них у статті 5 серед

прав у сфері культури було проголошено право на захист інтелектуальної власності, а у статті 9 було зазначено, що твори літератури та мистецтва є інтелектуальною власністю їх творців, а захист права на інтелектуальну власність та охорона авторських прав регулюються спеціальним законодавством і нормами міжнародного права [5, с. 294].

Фактично із 1992 р. починає формуватися національна система державного управління у сфері інтелектуальної власності і утворюються уповноважені у цій сфері органи державної влади: Державне патентне відомство України (Держпатент України) (січень 1992 р.); Державне агентство України з авторських і суміжних прав (ДААСП України) (березень 1992 р.); Науково-дослідний центр патентної експертизи (НДЦПЕ) (березень 1992 р.). Також у серпні цього року на території України було продовжено дію кількох міжнародних нормативно-правових актів: Паризької конвенції про охорону промислової власності, Договору про патентну кооперацію та Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків [6, с. 146].

Важливим етапом у становленні державного регулювання у сфері інтелектуальної власності став 1993 р. Із підписанням Угоди про заходи щодо охорони промислової власності й створення Міждержавної ради з питань охорони промислової власності країн СНД у березні 1993 р. було прийнято ряд нормативно-правових актів направлених на регулювання процесу володіння, користування і розпорядження об'єктами інтелектуальної власності: Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» (квітень 1993 р.); Закон України «Про видавничу діяльність» (червень 1993 р.); Закон України «Про науково-технічну інформацію» (листопад 1993 р.) [6, с. 146].

Активізації процесу сприяв початок вступу України 30 листопада 1993 р. до Світової Організації Торгівлі (СОТ), коли до Секретаріату Генеральної угоди з тарифів і торгівлі було подано офіційну заявку Уряду України про намір приєднатися до організації (ГАТТ діяла до 1994 р. і була попередницею СОТ). З поданням заявки Україна зобов'язувалася привести національне законодавство у сфері інтелектуальної власності до міжнародних стандартів. Лише у грудні 1993 р. постановою Верховної Ради України підтверджено участь України у Всесвітній конвенції про авторське право 1971 р. та прийнятті закони України «Про телебачення і радіомовлення», «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки та знаки для товарів і послуг».

Конституція України від 28 червня 1996 р. закріпила сформульовані у попередніх нормативних актах загальні положення інтелектуальної власності та проголосила основні принципи реалізації прав у цій сфері. Зокрема, стаття 41 гарантує, що «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності», а статтею 54 громадянам «гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї

інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом» [7].

До початку 2000 р. було прийнято переважну більшість нормативно-правових актів направлених на регулювання у сфері інтелектуальної власності: Положення про представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених) (1994 р.), Постанова Кабінету Міністрів України про тимчасовий порядок видачі патентів України на винаходи без проведення експертизи заявок по суті (1994 р.), Постанова Верховної Ради України «Положення про порядок оформлення та використання прав на винаходи, корисні моделі та промислові зразки, що становлять державну таємницю» (1995 р.), Закон України «Про приєднання України до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів» (1995 р.), Постанова Кабінету Міністрів України «Про державну реєстрацію прав автора на твори науки, літератури і мистецтва» (1995 р.), Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» (1996 р.), Закон України «Про видавничу діяльність» (1996 р.), Закон України «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» (1997 р.), Закон України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» (1999 р.).

Протягом 2000 р. було прийнято низку Законів України направлених на вдосконалення системи державного регулювання у сфері інтелектуальної власності. Серед них: «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів і фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних», «Про приєднання України до Протоколу до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків», «Про приєднання до Ніццької угоди про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків», «Про ратифікацію Угоди про заходи щодо попередження та припинення використання неправдивих товарних знаків та географічних позначень», «Про ратифікацію Угоди про припинення правопорушень у сфері інтелектуальної власності», а також Постанову Кабінету Міністрів України «Про утворення Міжвідомчого комітету з проблем захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності» [8].

З прийняттям Цивільного Кодексу України у січні 2003 р. фактично було завершено становлення загальної структури національної системи законодавства державного регулювання у сфері інтелектуальної власності. Питанням інтелектуальної власності присвячена книга четверта «Право інтелектуальної власності», що включає окремі глави 35–46 щодо загальних положень інтелектуальної власності та правової охорони конкретних об'єктів інтелектуальної власності [9]. Погоджуємось із думкою дослідниці О. Головної, що Цивільному кодексу України належить центральна роль в ієрархії системи законодавства в сфері інтелектуальної власності [3, с. 95].

Це не означає, що система законодавства у цій сфері правових відносин не потребує вдосконалення. Насамперед, Україна, як учасниця міжнародної системи регулювання у сфері інтелектуальної власності, має остаточно узгодити національне законодавство у цій сфері з міжнародним. Окрім того, на нашу думку, варто повернутися до актуального питання створення єдиного кодифікованого нормативно-правового акту щодо правового регулювання у сфері інтелектуальної власності – Кодексу інтелектуальної власності, яким би завершилось формування єдиної узгодженої та структурованої національно-правової системи державного

регулювання у сфері інтелектуальної власності. До того ж, ця система буде постійно потребувати вдосконалення, як і вдосконалюються технології ведення інтелектуальної творчої діяльності по створенню об'єктів інтелектуальної власності.

Таким чином, до середини 2000-х рр. переважно склалася єдина ієрархічна структурована система законодавства у сфері інтелектуальної власності, основою якої є Конституція України, що визначає основні положення володіння, користування та розпорядження об'єктами інтелектуальної власності, а її стрижневим елементом є Цивільний кодекс України. Єдину структуру законодавства державного регулювання у сфері інтелектуальної власності доповнюють закони України, що регулюють охорону окремих об'єктів інтелектуальної власності, та підзаконні нормативно-правові акти, які направлені переважно на врегулювання процедурних питань щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами інтелектуальної власності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – С. 429.
2. Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 20. – С. 249.
3. Головка О. Генезис правової охорони інтелектуальної власності / О. Головка // Форум права. – 2008. – № 1. – С. 92–98.
4. Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні від 18 вер. 1992 р. // Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/92>.
5. Основи законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 21. – С. 294.
6. Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні: монографія / кол. авт.: Г.П. Клімова, С.М. Іванов, Л.С. Шевченко та ін.; за ред. Ю.Є. Атаманової, Г.П. Клімової. – Х.: Право, 2015. – 450 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.
8. Паладій М. Проблеми нормативно-правового забезпечення функціонування сфери інтелектуальної власності України / М. Паладій // Публічне адміністрування: теорія та практика. Ел.збірник наукових праць. – 2011. – Випуск 2 (6). – Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11pvmvivu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11pvmvivu.pdf).
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2281#n2281>.

Сергій Лапшин, Ірина Зінько

**ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ
(ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ МЕТОДИ)**

У статті проаналізовано особливості публічного управління у освітній сфері в Україні, подано характеристику інформаційно-комунікаційних методів у вказаній сфері.

Ключові слова: публічне управління, освітній простір, інформаційне середовище.

Основним напрямом реформування публічного адміністрування у сфері інформаційно-комунікаційного забезпечення є забезпечення якості освіти, що набуває особливої актуальності у вітчизняному інформаційному просторі. Національна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні ґрунтується на засадах: пріоритетності науково-технічного та інноваційного розвитку держави; формування необхідних для цього законодавчих і сприятливих економічних умов; всебічного розвитку загальнодоступної інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів та забезпечення повсюдного доступу до телекомунікаційних послуг та інформаційно-комунікаційних технологій (Далі – ІКТ); сприяння збільшенню різноманітності та кількості електронних послуг, забезпеченню загальнодоступних інформаційних ресурсів; поліпшення кадрового потенціалу; посилення мотивації щодо використання ІКТ; широкого впровадження ІКТ в науку та освіту; забезпечення інформаційної безпеки.

В Законі України «Про вищу освіту» [1] вперше покладено обов'язок щодо забезпечення якості вищої освіти на державу і заклад вищої освіти (Далі – ЗВО). Це звичайний принцип правової держави – кожному праву відповідає обов'язок. З розкришенням обсягу прав ЗВО щодо надання освітніх послуг і вирішення внутрішніх справ університетської спільноти з'являються обов'язки щодо надання знань на високому рівні, створення конкурентного середовища для забезпечення відкритого навчання.

Положення Закону України «Про вищу освіту» [1], в частині автономізації, відповідають досвіду діяльності ЗВО провідних держав світу. Так, в Польщі реальна автономізація ЗВО була однією з прерогатив стратегії розвитку ЗВО. Керівництво ЗВО задекларувало принципи автономії закладів освіти, право визначати самостійно зміст освітніх послуг та нести відповідальність за якість їх надання. Внесення відповідних змін до законодавства, дозволило Конференції ректорів ЗВО та Вищій раді шкільництва, як вищим органам освітнього самоврядування мати право вето на ті нормативні акти, що стосуються організації навчального процесу і складають зміст автономії ЗВО [22].

Сучасні реалії, особливо впровадження дистанційної та електронної освіти, як ніколи раніше виявляють слабші університети та їх зникнення стане лише питанням часу. Однак, природний процес реформування системи ЗВО, який проходитиме закономірний шлях, в умовах жорсткої конкуренції, зумовить бурхливий розвиток більшої частини ЗВО, які розвиватимуться і адаптуватимуться до нових умов функціонування з метою продовження своєї діяльності. Одним із першочергових завдань закладу освіти в таких умовах буде підвищення якості освіти.

В основу Європейської системи забезпечення якості освіти покладено Європейські стандарти і рекомендації (ЄСР), що втілені в наступних принципах: 1) висока якість наданої вищої освіти є пріоритетом для всіх суб'єктів освітніх правовідносин (здобувачів, ЗВО, роботодавців і держави в цілому); 2) широкій автономії ЗВО повинна відповідати її готовність нести закладами відповідальність за прийняті рішення; 3) зовнішня система якості

наданих освітніх послуг функціонує виключно з метою дотримання прав здобувачів вищої освіти і не повинна надто ускладнювати роботу ЗВО.

Правові особливості визначення критеріїв оцінювання якості освіти полягають у тому, що такі права ЗВО, які становлять суть його автономії реалізуються через стимулювання інновацій в освітніх стандартах, самостійне визначення і вдосконалення змістовної компоненти програм планів підготовки.

ЗВО як суб'єкт права, до юридичних обов'язків якого належить створення досконалої внутрішньої системи якості освіти та відповідність умовам зовнішньої якості системи освіти, при взаємодії щодо створення і функціонування цих систем повинен комплексно реалізовувати конкретні завдання. Серед яких забезпечення здобувачів кадровою, науковою, інформаційною, навчальною, матеріально-технічною, організаційною та іншими компонентами; контроль за якістю наданих послуг на рівні ЗВО, держави та міжнародних інституцій.

Використання кращого міжнародного досвіду позитивно вплине на створення правового підґрунтя для функціонування національної системи забезпечення якості освіти. Наразі, в Україні, у відповідності до Закону України «Про вищу освіту» створено державний орган, що має принципово новий статус. Це Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Сама ідея створення такого органу запозичена із європейського законодавства, і потрібна для запровадження в Україні, оскільки недоліком функціонування наших державних органів є поєднання функцій забезпечення здійснення прав людини і одночасно контролю за таким забезпеченням. Тобто державні органи приймають документи на виконання функцій держави, вони ж ці функції здійснюють і самі контролюють свою роботу. Створення окремого органу з функцією контролю створить правову основу для реального моніторингу якості вищої освіти. При цьому такий орган буде контролювати здійснення самоаналізу результатів освітньої діяльності та системи управління якістю навчального процесу у ЗВО.

З метою належного правового регулювання моніторингу якості вищої освіти в Україні в структурі національної системи моніторингу якості освіти необхідно створити відкриту загальнонаціональну програму оцінювання знань і досягнень здобувачів і викладачів, розробити правову основу її функціонування, розробити методи діагностики якості вищої освіти.

Наступним напрямом який потребує правового закріплення та безпосередньо впливає на розвиток інформаційного забезпечення діяльності ЗВО є стандартизація в освітній діяльності. Стандартизація є одним із невід'ємних будівельних блоків інформаційного суспільства, оскільки міграція студентів вимагає уніфікації освітніх програм і методик. Особливу увагу слід приділити розробці і прийняттю міжнародних стандартів. Розробка і використання відкритих, функціонально сумісних недискримінаційних і зумовлених попитом стандартів, дозволить забезпечити потреби користувачів і споживачів, сприятиме розвитку і поширенню використання ІКТ. Міжнародні стандарти мають на меті створення середовища, в якому споживачі можуть мати доступ до послуг по всьому світу, незалежно від застосованої технології [33, п.44].

В Законі України «Про вищу освіту» зафіксовано поняття системи стандартів вищої освіти. Систему стандартів вищої освіти функціонує на трьох рівнях: державному, галузевому та на рівні окремого ЗВО. Стандарти вищої освіти є основою оцінки якості вищої освіти та професійної підготовки, а також якості освітньої діяльності ЗВО незалежно від їх типів, рівнів акредитації та форм навчання.

Одним із найважливіших правових питань побудови єдиного освітнього простору є розробка Національних рамок кваліфікацій в державах, що приєдналися до Болонського процесу. На Бергенській конференції перед міністрами освіти було поставлено завдання розробки національних рамок кваліфікації, узгоджених з загальноєвропейською рамкою. Під час Лондонського комюніке 2007 р. також була підкреслена необхідність ухвалення національної рамки кваліфікацій [4, с. 95]. Таким чином, задля правового узгодження норм національного законодавства в державах, що приєдналися до Болонського процесу необхідно прийняти національні рамки кваліфікацій та верифікувати їх з рамками кваліфікацій, що діють європейському освітньому просторі. Одним з шляхів вдосконалення публічного адміністрування інформаційного забезпечення освітньої діяльності є створення правової основи для розвитку ІКТ з одночасним підвищенням фінансування НЗ. Вдосконалення фінансування НЗ є одним із першочергових завдань держави. Фінансова нестабільність сприяє виїзду кадрів за кордон, що призводить до негативних наслідків. Фінансування НЗ стоїть в основі надання коштів для проведення досліджень викладачами та здобувачами вищої освіти, забезпечення їм закордонного стажування, можливості публікуватися у фахових виданнях.

Дослідники зазначають, що інформаційні потоки між закладом освіти та органами влади є двосторонніми, від їхніх якісних характеристик залежить оперативність та правильність прийняття управлінських рішень в процесі управління фінансовими ресурсами освітнього закладу [55]. Актуальним, на нашу думку, є створення єдиної державної бази обліку і використання інформаційно-освітніх комп'ютерних програм і продуктів, куди вноситимуться програми, що відповідають вимогам до подібних інформаційних продуктів, пройшли тестування, забезпечують досягнення ефективних показників у освітній діяльності. Для забезпечення ефективного функціонування такої бази даних в межах правового поля доцільно розробити відповідний документ, що визначатиме понятійний апарат програм та продуктів, вимоги до їх технічних та інших характеристик, систему контролю якості.

Ще одним важливим напрямом, що потребує вдосконалення на рівні публічного управління є вирішення проблеми інформаційної безпеки. На нашу думку, воно має здійснюватися шляхом: створення повнофункціональної інформаційної інфраструктури держави та забезпечення захисту її критичних елементів; підвищення рівня координації діяльності державних органів щодо виявлення, оцінки і прогнозування загроз інформаційній безпеці, запобігання таким загрозам та забезпечення ліквідації їх наслідків, здійснення міжнародного співробітництва з цих питань; вдосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення інформаційної безпеки, зокрема захисту інформаційних ресурсів, протидії

комп'ютерній злочинності, захисту персональних даних, а також правоохоронної діяльності в інформаційній сфері; розгортання та розвитку Національної системи конфіденційного зв'язку.

Таким чином, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у освітній процес здатний забезпечити перехід освіти на новий, якісний рівень. Нові інформаційні технології позитивно впливають на всі компоненти системи навчання: мету, зміст, методи та організаційні форми навчання, засоби навчання, що дозволяє вирішувати складні і актуальні завдання педагогіки для забезпечення розвитку інтелектуального, творчого потенціалу, аналітичного мислення та самостійності педагогічних працівників. Для ефективної модернізації освіти та оновлення технічного арсеналу засобів навчання необхідно оптимізувати реалізацію державних програм, спрямованих на інформатизацію, комп'ютеризацію та оновлення матеріально-технічної бази шкіл, надання всім вільного доступу до мережі Інтернет. Підготовка керівників до сучасного управління школою за допомогою ІКТ є дієвим складником ефективного освітнього менеджменту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Про вищу освіту: Закон України від 01 лип. 2014 р. №1556-VII //Верховна Рада України. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Рашкевич Ю.М. Легенди та міфи Болонського процесу /Ю.М. Рашкевич //Майдан. – 2008. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://maidan.org.ua/static/mai/1244130517.html>.
3. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті»: Декларація ООН 12 груд. 2003 р. //Верховна Рада України. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c57.
4. Освітнє право: конспект лекцій /за заг. ред. В.В. Астахова ; Народ. укр. акад. ; Міжнарод. фонд «Відродження». – Харків, 2011. – 144 с:
5. Рижа Т.В. Інформаційне забезпечення управління фінансовими ресурсами вищих навчальних закладів / Т.В. Рижа // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2011. – № 698. – С. 282–289.

Олена Вальчук, Віталій Петрик

ФУНКЦІЇ ГОЛОВИ ТА АПАРАТУ ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У статті охарактеризовано процес формування системи цивільного захисту в межах діяльності органів місцевого самоврядування. Авторами проаналізовано основні завдання, функції та повноваження голови та апарату виконавчого комітету об'єднаної територіальної громади у сфері цивільного захисту населення, а також окреслено механізм їхньої співпраці та взаємодії з територіальними органами Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС).

Ключові слова: міське самоврядування, об'єднані територіальні громади (ОТГ), система управління, цивільний захист, надзвичайна ситуація (НС).

Головна мета реформи децентралізації публічної влади в Україні – це створення і забезпечення комфортного та безпечного життя громадян. Вона

може бути досягнута лише через побудову ефективної та дієвої системи влади на всіх рівнях. Реалізації принципу субсидіарності передбачає передачу значної кількості повноважень на рівень громади. Відповідно до вимог чинного законодавства в Україні має бути побудована проста й логічна система місцевого самоврядування.

Безпечне навколишнє середовище – це важлива умова для комфортного життя та продуктивної діяльності людини. Тому один із основних заходів реформування адміністративно-територіального устрою країни – побудова такої системи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, що спроможна гарантувати безпеку людини.

У новостворених об'єднаних територіальних громадах формується якісно нова система управління в межах децентралізації владних повноважень. Вони розпочали розвиток за новими правилами, отримали конкретні повноваження, вагомі ресурси та преференції, а головне – незалежність у прийнятті рішень. Разом з тим збільшується і рівень відповідальності перед мешканцями населених пунктів за належну якість їхнього життя.

Забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту на регіональному рівні здійснюється територіальною підсистемою єдиної державної системи цивільного захисту, до складу якої входять ланки об'єднаних територіальних громад. Положення про ланку територіальної підсистеми затверджується органом, що її утворив [1].

Ланка об'єднаної територіальної громади територіальної підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту передбачає функціонування органів управління цивільним захистом та сил цивільного захисту. Керівником ланки об'єднаної територіальної громади територіальної підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту є голова об'єднаної територіальної громади. До складу ланки об'єднаної територіальної громади територіальної підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту входять: постійно діючий орган управління цивільним захистом – структурний підрозділ з питань цивільного захисту. Вид структурного підрозділу визначається, враховуючи рівні техногенного навантаження на відповідних територіях, а саме: департамент, управління, відділ, відділення, сектор; координаційний орган управління цивільним захистом (комісія з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій об'єднаної територіальної громади); сили цивільного захисту (місцева та добровільна пожежна охорона); спеціалізовані служби цивільного захисту (енергетики, захисту сільськогосподарських тварин і рослин, інженерні, комунально-технічні, матеріального забезпечення, медичні, зв'язку і оповіщення, протипожежні, торгівлі та харчування, технічні, транспортного забезпечення, охорони громадського порядку). У разі утворення об'єднаної територіальної громади на базі міст обласного та районного значення, раніше створені ними ланки територіальної підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту, органи управління та сили цивільного захисту поширюють свою діяльність на всю територію новоствореної територіальної громади [2, с. 21-22].

Новоствореним об'єднаним територіальним громадам для побудови ефективної системи цивільного захисту необхідно вирішити комплекс

завдань: створення органів управління у сфері цивільного захисту, забезпечення гасіння пожеж та реагування на надзвичайні ситуації, створення й керівництво місцевим пожежно-рятувальним підрозділом, організація набору добровільних пожежників, забезпечення їхньої діяльності, сприяння розвитку добровільного пожежного руху, оповіщення та інформування населення про загрозу і виникнення надзвичайної ситуації, укриття населення в захисних спорудах цивільного захисту, евакуація і розміщення населення у безпечних районах, забезпечення життєдіяльності постраждалих від надзвичайних ситуацій, радіаційний, хімічний, біологічний та медичний захист населення, інструктаж населення на випадок надзвичайної ситуації [3, с. 12-13].

Передбачається, що після завершення реформаційних процесів об'єднані територіальні громади отримають повноваження пов'язані із запобіганням надзвичайним ситуаціям, реагуванням на надзвичайні ситуації, підготовкою до можливого їх виникнення. Голова та фахівці у сфері цивільного захисту виконавчого комітету об'єднаної територіальної громади будуть займатися питаннями створення підрозділу з цивільного захисту; забезпечення реалізації вимог техногенної та пожежної безпеки суб'єктами господарювання, що належать до сфери їхнього управління і які можуть створити реальну загрозу виникнення аварії; навчання з питань цивільного захисту посадових осіб ОТГ та профілактика пожеж суб'єктів господарювання комунальної власності, підготовкою населення до дій у надзвичайних ситуаціях; ведення контролю за станом навколишнього природного середовища, санітарно-гігієнічною та епідемічною ситуацією; розроблення та забезпечення реалізації програм і планів заходів у сфері цивільного захисту, зокрема спрямованих на захист населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їхньому виникненню, забезпечення техногенної та пожежної безпеки; взаємодія з підрозділами територіального органу ДСНС у галузі щодо виконання завдань цивільного захисту; оповіщення населення про загрозу і виникнення надзвичайних ситуацій, зокрема в доступній для осіб з вадами зору та слуху формі; евакуація населення, майна до безпечних районів, їх розміщення та життєзабезпечення; використання захисних споруд цивільного захисту комунальної власності; забезпечення життєдіяльності постраждалих від надзвичайних ситуацій, а також під час ведення воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій; вжиття заходів, спрямованих на забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання, що належать до сфери їхнього управління, в особливий період; організація роботи з дообладнанням або спорудженням в особливий період підвальних та інших приміщень для укриття населення; забезпечення соціального захисту постраждалих унаслідок НС, зокрема виплати матеріальної допомоги; організація відновлювальних робіт, а також робіт з ліквідації наслідків НС на відповідній адміністративній території, а також радіаційного, хімічного, біологічного, медичного захисту населення та інженерного захисту територій від наслідків таких ситуацій; створення й використання матеріальних резервів для запобігання та ліквідації наслідків НС; організація виконання вимог законодавства щодо створення, використання, утримання та реконструкції

фонду захисних споруд цивільного захисту; організація проведення технічної інвентаризації захисних споруд цивільного захисту, вилучення їх з фонду захисних споруд за погодженням із ДСНС; створення за погодженням з ДСНС місцевої системи централізованого оповіщення про загрозу чи виникнення НС, її утримання в постійній готовності, проведення модернізації та забезпечення функціонування; керівництво створеними аварійно-рятувальними службами та інші [4, Ст. 19].

У структурі організації цивільного захисту об'єднаної територіальної громади голова ОТГ є керівником системи цивільного захисту, а також керівником Комісії з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій.

Комісію з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій створюють органи місцевого самоврядування для координації дій місцевих органів влади різних рівнів, підприємств, установ та організацій. Це колективний орган управління у сфері цивільного захисту, який періодично проводить засідання з метою розроблення алгоритму дій при виникненні надзвичайної ситуації, програм техногенно-екологічної безпеки, планів заходів для запобігання настанню надзвичайних ситуацій чи зменшення негативного впливу діяльності об'єктів підвищеної небезпеки тощо. Членами Комісії є представники структурного підрозділу з питань цивільного захисту/посадова особа, керівники спеціалізованих служб цивільного захисту, поліції тощо [5]. Структурний підрозділ з питань цивільного захисту – це підрозділ виконавчого комітету відповідної ради, до сфери відання якого належить управління у сфері цивільного захисту, наприклад, організація системи оповіщення, запобігання надзвичайним ситуаціям, організація протипожежної безпеки. По суті – це посадова особа або група посадових осіб, що керують усіма суб'єктами, залученими до цивільного захисту на території відповідної громади [3, с. 16]. Створення такого підрозділу або ж призначення посадової особи у складі виконавчого комітету ОТГ обумовлені об'єктивними обставинами, які визначають пріоритети цивільного захисту. Обсяг штату залежить від умовної кількості можливих ризиків.

Зауважимо, що з метою ефективного здійснення своїх посадових обов'язків, належного координування діяльності місцевого пожежно-рятувального підрозділу, добровільних пожежно-рятувальних підрозділів, добровільних пожежних і комунальних служб рекомендується наділення посадової особи або керівника підрозділу з питань цивільного захисту керівними повноваженнями, наприклад, заступника голови громади у цій сфері [3, с. 20].

Відповідно до постанови КМУ від 23.10.2013 № 819 особи керівного складу та фахівці об'єднаної територіальної громади, діяльність яких пов'язана з організацією і вжиттям заходів з питань цивільного захисту, у перший рік призначення на посаду й періодично один раз на три-п'ять років зобов'язані проходити функціональне навчання в навчально-методичних центрах сфери цивільного захисту. Посадові особи, уповноважені здійснювати державний нагляд з питань цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки, здійснюють контроль за дотриманням періодичності проходження навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких

пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту, та вживають заходів до усунення виявлених недоліків [6].

Таким чином, перерозподіл функцій та повноважень щодо сфери цивільного захисту населення в органах місцевого самоврядування зумовлене, в першу чергу, процесом децентралізації повноважень в Україні. Протягом останніх кількох років особливо чітко простежується поява значної кількості нормативно-правових актів, призначення яких спрямовувати і регулювати діяльність виконавчих комітетів об'єднаних територіальних громад на шляху до побудови якісно нової, життєздатної системи цивільного захисту на місцях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Про затвердження типових положень про функціональну і територіальну підсистему єдиної державної системи цивільного захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2015 № 101. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/101-2015-%D0%BF> (дата звернення: 19.02.2020).

2. Методичні рекомендації з реалізації основних заходів цивільного захисту в умовах реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Сумській області. / за заг. ред. С.В. Лукашенко: НМЦ ЦЗ та БЖД Сумської області, 2017. 92 с. URL: <https://sorada.gov.ua/content/decentralization/metod-civil-zahyst.pdf> (дата звернення: 19.02.2020).

3. Практичний порадник з організації цивільного захисту в територіальних громадах. К., 2017. URL: https://www.dsns.gov.ua/files/2017/5/31/%D0%9E%D0%97%D0%A6%D0%97/Pjradnu_k_organizacii_cz.pdf.

4. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 №5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.

5. Про затвердження Типового положення про регіональну та місцеву комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 409. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-2015-%D0%BF>.

6. Про затвердження Порядку проведення навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 23.10.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2013-%D0%BF>.

Олександр Конопенко, Віталій Гриб, Емілія Мельник ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

У статті на основі аналізу нормативно-правової бази проаналізовано інформаційне забезпечення управління земельними ресурсами на регіональному рівні. Авторами сформульовано першочергові заходи суб'єктів публічного управління щодо реалізації стратегічних завдань у сфері земельних відносин.

Ключові слова: власність, інформація, земля, публічне управління.

Регулювання земельних відносин здійснюється нині на основі законодавчих та підзаконних актів. І це лише один бік цього складного

процесу. З часом стане необхідною кодифікація (зведення) законів про землю. Разом з тим дедалі більше дається взнаки розпорошеність повноважень, не завжди обґрунтованих щодо управління земельними ресурсами, ведення контролю за раціональним використанням й охороною земель. Відомчі підходи, так зване “перетягування каната” з питань реєстрації земель, оцінки землі, зокрема, грошової участі в організації та функціонуванні ринку землі, установлення обмежень та обтяжень на використання земельних ділянок, організацію контролю за охороною земель призводять до дестабілізації ситуації навколо землі, порушують соціальний спокій і стабільність. Необхідно встановити чіткі повноваження з цих питань для центральних органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування [1]. Точкою відліку тут мають стати ст. 13 і 14 Конституції України.

Решта державницьких структур має здійснювати ефективний контроль за використанням та охороною земельних ресурсів України в частині наданих їм земельним законодавством повноважень.

На нашу думку, пріоритет у вирішенні всього комплексу земельних питань має належати центральному органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів у галузі земельних відносин. Державне агентство земельних ресурсів України повинно здійснювати постійний супровід реалізації норм земельного законодавства, вносити (у встановленому порядку) Кабінету Міністрів України науково обґрунтовані зміни та доповнення до Земельного кодексу України, забезпечуючи високий рівень розвитку земельного законодавства в країні, ефективне використання земельних ресурсів, постійно віддаючи перевагу екологічним проблемам над економічною доцільністю. Такий підхід забезпечить розв’язання сучасних проблем природокористування і створить передумови для стабілізації та поліпшення в майбутньому навколишнього середовища, а також оптимальні умови для існування всього живого на землі

Що стосується питання функціонування реєстраційної системи, то на сьогодні це питання відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [2] покладено на Міністерство юстиції України. Цим Законом визначено: правові, економічні, організаційні засади проведення державної реєстрації речових та інших прав, а також їх обтяжень. Під дію цього Закону підпадає й проведення державної реєстрації речових прав на земельні ділянки, оскільки нерухоме майно, як визначено у законі, це – земельні ділянки, а також об’єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни призначення. Процедура проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, перелік документів, необхідних для її проведення, права та обов’язки суб’єктів у сфері державної реєстрації прав, а також процедура взяття на облік безхазяйного нерухомого майна визначена постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. № 709 «Про затвердження Порядку державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно» [3].

Широко розгалужена система землепорядних органів та організацій (наукових, проектних, вишукувальних) має забезпечити збереження високопродуктивних земель та покращення й утримання в стабільному стані сприятливого навколишнього середовища для прийдешніх поколінь [4].

Першочерговими заходами щодо реалізації цих стратегічних завдань передбачено: – завершити формування електронної версії земельного кадастру та забезпечити відповідне фінансування за рахунок бюджетів різних рівнів; – завершити інвентаризацію земельних ділянок відповідно до даних земельного кадастру, а також земельних ділянок під існуючими об'єктами багатопверхової забудови, визначити частки в платі за землю суб'єктів підприємницької діяльності, які розміщені в цих об'єктах; – забезпечити документальне оформлення прав власності на користування землею, увівши просту і нетривалу за часом процедуру, у тому числі під час оренди нежитлових приміщень; – забезпечити доступність і гласність інформації про вільні земельні ділянки та їх надання для господарського освоєння переважно на конкурентній основі; – розробити і запровадити дієвий механізм вилучення земельних ділянок у землекористувачів, які тривалий час мають заборгованість з платежів за землю або не освоюють земельні ділянки в терміни, передбачені законодавством, для подальшого їх продажу шляхом конкурсу або аукціону; – удосконалити механізм справляння плати за землю із суб'єктів господарювання, які користуються нею на правах оренди відповідно до укладених договорів оренди; – поліпшити систему оперативного обміну інформацією між місцевими органами земельних ресурсів і державними податковими інспекціями щодо землекористування і плати за землю; – продовжити вдосконалення чинної нормативно-розпорядчої бази місцевого рівня, що регламентує земельні відносини, зокрема у частині вартості земельних ділянок, диференціації цін та орендних платежів, узгодження порядку продажу й оренди з принципами ринкових відносин.

Регулювання земельних відносин і управління земельними ресурсами в регіоні передбачає розробку та ведення земельного кадастру як складової державного земельного кадастру. Державний земельний кадастр – єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, що розташовані в межах кордонів України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами [5].

Призначенням державного земельного кадастру є забезпечення необхідною інформацією органів державної влади та органів місцевого самоврядування, заінтересованих підприємств, установ і організацій, а також громадян з метою регулювання земельних відносин, раціонального використання та охорони земель, визначення розміру плати за землю і цінності земель у складі природних ресурсів, контролю за використанням і охороною земель, економічного та екологічного обґрунтування бізнеспланів та проектів землеустрою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Альбоций Ю.М. Концептуальні підходи до сталого розвитку землекористування України / Ю.М. Альбоций, В.М. Кривов, С.О. Осипчук //

Землевпоряд. вісн. – 2002. – № 4. – С. 16–22. 2. Андрейцев В. І. Економічне і земельне право України / В. І. Андрейцев. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 271 с

2. Про затвердження Порядку державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 черв. 2011 р. № 703. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

3. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України : прийнятий 1 лип. 2004 р. № 1952-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 51. – Ст. 553. 29. П.

4. Мартин А.Г. Регулювання ринку земель в Україні : монографія /А.Г.Мартин. – К.: Аграр Медіа Груп, 2011. – 254 с.

5. Земельний кодекс України. – К.: Парлам. вид-во, 2001. – 71 с.

Тетяна Пилипенко, Юлія Савюк

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ІНКУБУВАННЯ

У статті на основі аналізу нормативної бази, а також бізнес-практики проаналізовано проблеми соціально-правового регулювання бізнес-інкубування. Визначено пріоритетні напрямки та заходи вдосконалення у даній сфері на основі вивчення світового досвіду регулювання у сфері бізнесу.

Ключові слова: нормативний акт, бізнес, середовище, правове регулювання.

На сучасному етапі розвитку економіка України схильна до значних змін, обумовлених такими загальносвітовими тенденціями розвитку як глобалізація, поглиблення міжнародного поділу праці, підвищення відкритості національних економік, зростання ролі технологій, людського капіталу та інформації, прагнення до інноваційного розвитку і максимального використання економічного потенціалу, що в свою чергу стимулюють розвиток економічної інтеграції і регіональної диференціації.

Актуальні тенденції трансформації українського економічного простору визначають необхідність розробки нового підходу до інкубації бізнесу. Важливою умовою успішної діяльності бізнес-інкубатора є його адекватність існуючому економічному середовищу, а також здатність швидко реагувати на мінливі зовнішні умови.

Різні аспекти бізнес-інкубування висвітлені в роботах В. Айгістової О., Демідова В., Кожевіної Н., Коробова С., Микитюк О., Нежиборець В., Рожена О., Яремія В. Проте, стан теоретичних і методичних розробок вітчизняних вчених в області створення організаційних умов розвитку малого бізнесу, зокрема у вигляді бізнес-інкубаторів, не дозволяє сьогодні державним органам управління ефективно впливати на процеси становлення і розвитку підприємницького сектору. У цьому зв'язку особливу актуальність мають аналіз теоретичних положень, накопиченого досвіду та розробка системи організаційних умов створення бізнес-інкубаторів в Україні.

Інкубація бізнесу є одним з інфраструктурних механізмів підтримки підприємництва, розрахованих на довгостроковий період. Бізнес-інкубатори допомагають створенню малих і середніх підприємств, як правило, інноваційного типу. І ця функція стає все більш важливою, оскільки вихід

підприємств на старі і нові ринки ускладнюється через посилення внутрішньої і зовнішньої конкуренції. Інкубатори опікують молоді фірми, допомагаючи їм виживати і рости під час стартового початкового періоду, коли вони найбільш уразливі. Інкубатори забезпечують практичну адміністративну допомогу, доступ до фінансування й основні професійні і технічні послуги. Більшість інкубаторів також пропонують підприємницьким фірмам спільні офісні послуги, доступ до устаткування, гнучкі умови оренди і розширюваний простір - усі під одним дахом. Головна мета програми інкубації - готувати і випускати успішні підприємства, що є фінансово життєздатними й автономними, коли вони залишають інкубатори, звичайно через два чи три роки.

Отже, бізнес-інкубатор представляє собою найбільш ефективну форму організаційної підтримки малих підприємств на початковій стадії їх розвитку.

Процес формування нормативно-правової бази, яка регулює діяльність інноваційних підприємств пройшов декілька етапів і сьогодні продовжує своє становлення. Законодавче регулювання діяльності інноваційних підприємств в Україні здійснюється такими нормативно-правовими актами, як: Господарський Кодекс, Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4.07.2002 р., Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р., Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13.12.1991 р., В законодавстві не надається чіткого визначення поняттю бізнес-інкубатор, але в ЗУ «Про інноваційну діяльність» визначається, що інноваційне підприємство може функціонувати у вигляді бізнес-інкубатору.

Отже, Бізнес-інкубатор – це організація, що надає на певних умовах і на певний час спеціально обладнані приміщення та інше майно суб'єктам малого та середнього бізнесу, які здійснюють свою діяльність з метою отримання фінансової самостійності [2].

Тобто бізнес-інкубатори дають можливість суб'єктам підприємницької діяльності повністю зосередитись на підприємницьких завданнях та знизити витрати на управлінський апарат. Термін перебування в бізнес-інкубаторі триває близько 12 місяців, але може досягати і трьох років.

Інкубатор, як форма й елемент інноваційної інфраструктури, знаходиться в постійному розвитку, логіку якого багато в чому допомагає зрозуміти історія виникнення і поширення інкубаторів.

Бізнес-інкубатори як місце для становлення малих підприємств з'явилися наприкінці 50-х років 20 ст. у США. Першим був проект одного американського соціолога. Ідея здавалася примітивною : соціолог орендував дешево нікому не потрібний старий вокзал, поділив його на невеличкі кімнати, найняв кваліфікованих кадрів (юриста і економіста) і дешево здавав офіси для початківців малого бізнесу. Результати перевершили сподівання. Якщо за звичайних умов із 100 бізнесменів-початківців на ноги зводилося ледве 12, то в цьому бізнес-інкубаторі майже 30% їх успішно перейшло з малого в середній бізнес, а значна кількість успішно заволоділа певною ринковою нішею. [7]

Лише протягом 90-х років ХХ століття завдяки діяльності бізнес-інкубаторів сектором малого бізнесу було створено близько 80% нових

робочих місць у Європі та США. Потреба в бізнес-інкубуванні зумовлена також соціально-економічною природою малого підприємництва: протягом трьох років роботи виживає лише 14–30% новостворених малих підприємств. Тоді як у бізнес-інкубаторі ця чисельність значно зростає і становить 85-86%. [5]

В Україні перші бізнес-інкубатори були створені наприкінці 90-х рр. минулого століття. Серед них: технологічний бізнес-інкубатор “Харківські технології”, бізнес-інкубатор Херсонської промислової палати, бізнес-інкубатор Об’єднаного профкому Чорнобильської АЕС тощо. Метою їхнього функціонування було навчання менеджменту, маркетингу, бізнес-планування; маркетингові дослідження конкурентоспроможності продукту і методів його просування та ін.

У 2019 році, за даними Держпідприємництва, зареєстровано понад 80 бізнес-інкубаторів. За даними ж нещодавно проведеного Українською асоціацією бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів (УАБІЦ) моніторингу діяльності бізнес-інкубаторів, їхня чисельність виявилася значно меншою і складає лише близько 10-ти бізнес-інкубаторів, які реально працюють. Така суттєва розбіжність у даних спричинена, насамперед, досі законодавчо не визначеним поняттям бізнес-інкубатора.

Мета бізнес-інкубатору – забезпечення сприятливих організаційно-економічних умов для розвитку малого і середнього бізнесу, підвищення конкурентоздатності підприємств і компаній на ринку шляхом надання всебічної допомоги підприємцям на всіх стадіях організації і функціонування підприємств, сприяння формуванню і розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього бізнесу, створення нових робочих місць.

Суть процесу бізнес-інкубування полягає у наданні компаніям – клієнтам: 1) робочого простору, обладнаного меблями, комп’ютерами, зв’язком та оргтехнікою, на пільгових умовах оренди; 2) приміщень загального користування (переговорні кімнати, зали для нарад і тренінгів, кухонний простір та ін.); 3) ряду сервісів (на платній, пільговій або безкоштовній основі), починаючи від таких базових, як послуги секретаря, адміністрування, бухгалтерський та управлінський облік, доступ в Інтернет, і закінчуючи комплексом спеціалізованих послуг, що містить:

Проектну експертизу, допомогу в написанні бізнес-плану;

Консалтинг з різних аспектів підприємницької діяльності;

Залучення зовнішніх фахівців і менторів, послуги з підвищення кваліфікації та навчання (тематичні семінари та тренінги);

Послуги із захисту і оцінки інтелектуальної власності, ліцензуванню і сертифікації інноваційної продукції;

Допомога в отриманні банківських кредитів, надання гарантій для банків, залучення венчурних фондів та бізнес – ангелів;

“Упаковку” проектів під інвесторів: дизайн та підготовку презентаційних матеріалів, організацію виставок і презентацій проектів та інші послуги [8].

На сьогоднішній день виділяють декілька видів бізнес-інкубаторів:

1. Віртуальні бізнес – інкубатори, що пропонують послуги в кіберпросторі. Віртуальний бізнес-інкубатор – це унікальний ІТ-продукт, створений для допомоги підприємцям. Бізнес-інкубатор став надійним

інструментом розвитку фінансової та майнової підтримки малого та середнього підприємництва.

2. Територіально-виробничі комплекси і коопераційні мережі – являють собою об'єднання підприємств, що діють в географічній близькості один від одного в одному галузевому секторі.

3. Бізнес-інкубатори, орієнтовані на розвиток наукомістких малих підприємств. Зокрема, це так званий інкубатор технологій – наукомістке підприємство, пов'язане з університетом, науково-технологічним парком або інноваційним центром. Його завдання – обслуговування малих інноваційних підприємств, вирощування нових підприємницьких структур, надання їм допомоги у виживанні та успішній діяльності на ранній стадії розвитку.

4. Венчурні інкубатори, які використовують зонтичний бренд бізнес-інкубатора та налагоджують взаємодію з венчурними інвесторами, органами державної влади, великими компаніями з інших країн. [9]

На основі вивчення досвіду використання механізму бізнес-інкубаторів в країнах з розвинутою економікою, розроблено таку модель бізнес-інкубатора, використання якої може сприяти як розвитку, так і управлінню малим бізнесом: [5]

Ефективність діяльності бізнес-інкубаторів пов'язана як з організаційними, так і економічними чинниками. Їх розвиток не завжди потребує бюджетних вливань і може здійснюватися за рахунок спонсорства або самофінансування. Їх здатність самоокупуватись лише 10 – 60%. Українські бізнес – інкубатори здебільшого існують за рахунок власних коштів підприємств, а саме прибутку.

Основними напрямками фінансування бізнес-інкубаторів є: фінансування з державного бюджету: держава надає низку прямих та непрямих (певні податкові пільги або інші преференції) видів державної допомоги; залучення приватного капіталу; власні кошти підприємств.

В діяльності бізнес-інкубаторів спостерігається дефіцит власних коштів. Наприклад фінансування бізнес-інкубаторів в США здійснюється коштами штатів і місцевих органів влади; субсидії (часто без повернення) від федерального уряду; орендну плату підприємців, які користуються послугами “інкубаторів”; відсоток від доходів тих, що вийшли з “інкубаторів”, успішно функціонуючих малих компаній; кошти університетів та інших навчальних закладів, промислових корпорацій, приватних осіб.

Для сприяння розвитку бізнес-інкубаторів в Україні створено Українську асоціацію бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів. Найбільш успішними бізнес-інкубаторами України можна вважати Eastlabs, iHUB, Happy Farm, GrowthUp, Wannabiz, Voomy IT-парк та Polyteco.

Головна проблема, з якою їм доводиться стикатися – відсутність повноцінних команд, які могли б грамотно реалізувати ідею. Як правило, це дві-три людини, що мають бізнес-ідею або технологію, яка може представляти інтерес для потенційного інвестора. В основному, це технарі, фахівці по софту або хард, іноді маркетологи. Якщо в команді немає грамотного юриста та економіста, стартап закінчується банкрутством.

За статистикою, близько 70% проектів, що отримали інвестиції, розоряються або переформатуються в іншу команду і з іншим керівником.

На другий етап фінансування виходять 20-25% проектів, причому шанси отримати інвестування належного рівня у проекту, який не зумів повернути початкові вкладення, вкрай низькі. І тільки 5% стартапів роблять дійсно потужний ривок» [10]

Основними проблемами на шляху розвитку бізнес-інкубаторів є: відсутність законодавчої бази діяльності бізнес-інкубаторів; відсутність належних приміщень; низька інформованість місцевих керівників про можливості бізнес-інкубаторів у розвитку підприємництва регіону;

Заходи, які сприятимуть розвитку бізнес-інкубаторів: 1) розробка відповідного законодавства, який буде регулювати механізм функціонування інкубаторів на території України; 2) підвищення ролі держави у матеріальному забезпеченні інноваційних структур, а саме надання фінансової підтримки та формування відповідного розподілу держбюджету з урахуванням частки інноваційної складової; 3) проведення наукових, науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт за пріоритетними напрямками діяльності; 4) створення, розвиток, модернізацію та реконструкцію науково-технологічних, експериментальних та дослідно-промислових дільниць продукції; 5) придбання обладнання, устаткування та інших засобів виробництва, пов'язаних з впровадженням інновацій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський Кодекс України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Закон України «Про інноваційну діяльність» https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15_
3. Закон України «Про інвестиційну діяльність» https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12_
4. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19>
5. Васильєва Л.М. Бізнес-інкубатор як форма й елемент інноваційної інфраструктури [Електронний ресурс] / Л.М. Васильєва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/26_OINXXI_2009/Economics/52632.doc.htm.
6. Толмачова О. Бізнес-інкубатор як форма підтримки малого та середнього бізнесу [Електронний ресурс] / О. Толмачова, Ю. Мазур. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/7_NMIW_2009/Economics/41648.doc.htm.
7. Історія розвитку та сутність бізнес-інкубування. Найбільш затребувані бізнес-інкубатори України [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://tempus.nung.edu.ua/uk/news>.
8. Роль бізнес-інкубаторів і технопарків у розвитку інноваційного підприємництва [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://stud.com.ua/42440/menedzhment/rol_biznes_inkubatoriv_tehnoparkiv_rozvitku_innovatsiyного_pidpriyemnitstva.
9. Водянка Л. Д. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БІЗНЕС-ІНКУБАТОРІВ В УКРАЇНІ [Електронний ресурс] / Л. Д. Водянка, К. В. Горошовська. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: [vkrnuen_2015_10_6%20\(2\).pdf](http://vkrnuen_2015_10_6%20(2).pdf).
10. Джерела фінансування стартапів [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://bizua.org/266/dzherela-finansuvannya-startapiv>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- ВАЛЬЧУК Олена Іванівна** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- ВОЙНАРОВСЬКИЙ Анатолій Володимирович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- ГРЕБЕНЬОВА Валентина Олександрівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- ГРИБ Віталій Іванович** – м. Вінниця, кандидат філософських наук, доцент кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- ЖМУД Наталка Вікторівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- ЗАХАРАШ Тетяна Анатоліївна** – здобувач вищої освіти факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- ЗІНЬКО Ірина Юріївна** - кандидат історичних наук, доцент кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- ЗІНЬКО Юрій Анатолійович** – м. Вінниця, кандидат історичних наук, професор, декан факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- КАРОЄВА Тетяна Робертівна** – доктор історичних наук, професор кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- КОЛЯСТРУК Ольга Анатоліївна** – доктор історичних наук, професор кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- КОНОНЕНКО Валерій Васильович** – м. Вінниця, доктор історичних наук, професор кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- КОНОТОПЕНКО Олександр Петрович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- КРАВЧЕНКО Павло Миколайович** – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- КРАВЧУК Олександр Миколайович** – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- КРИВОРУЧКО Олександр Іванович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- КРИВОРУЧКО Федір Олександрович** – здобувач вищої освіти факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

- КУЗЬМІНЕЦЬ Наталія Петрівна** – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- КУРЯЧА Марія Володимирівна** – здобувач вищої освіти факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, лектор (екскурсовод) КП «Центр історії Вінниці».
- ЛАЗОР Оксана Дмитрівна** – доктор наук з державного управління, професор кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- ЛАЗОР Олег Ярославович** – доктор наук з державного управління, професор кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- ЛАПШИН Сергій Андрійович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- ЛЕВИЦЬКИЙ Артур Олексійович** – кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- МАЗУР Інна Віталіївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- МЕЛЬНИК Емілія Анатоліївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- МЕЛЬНИЧУК Олег Анатолійович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- МЕЛЬНИЧУК Тетяна Анатоліївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- НЕПРИЦЬКА Тетяна Іванівна** – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса.
- НЕПРИЦЬКИЙ Олександр Анатолійович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- НІКОЛІНА Інна Іванівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- ОЧЕРЕТЯНИЙ Володимир Васильович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету.
- ПАНАСЮК Михайло Петрович** – аспірант кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- ПЕТРИК Віталій Васильович** – здобувач вищої освіти факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ПИЛИПЕНКО Тетяна Іванівна – старший викладач кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

РОМАНЮК Іван Миронович – доктор історичних наук, професор кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

САВЮК Юлія Олександрівна – старший лаборант кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

СТАДНИК Олена Олексіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ТУЧИНСЬКИЙ Віталій Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ХОЦЯНІВСЬКА Ірина Володимирівна

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ЯРЕМЕНКО Олександр Іванович – кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукове видання

УДК [93/94+39+34](06)

В 53

**Вісник факультету історії, права і публічного управління. Вип. 18.
– Вінниця, 2020. – 120 с.**

Редакційна колегія:

- А. В. Войнаровський, кандидат історичних наук, доцент;
- С. О. Гусев, кандидат історичних наук, доцент;
- Ю. А. Зінько, кандидат історичних наук, професор, відповідальний редактор;
- Т. Р. Кароєва, доктор історичних наук, професор;
- О. А. Коляструк, доктор історичних наук, професор;
- В. В. Кононенко, доктор історичних наук, професор;
- П. М. Кравченко, кандидат історичних наук, доцент;
- О. І. Криворучко, кандидат історичних наук, доцент;
- С. А. Лапшин, кандидат історичних наук, доцент;
- І. В. Мазур, кандидат історичних наук, доцент;
- О. А. Мельничук, доктор історичних наук, професор;
- І. І. Ніколіна, кандидат історичних наук, доцент;
- І. М. Романюк, доктор історичних наук, професор;
- Ю. С. Степанчук, доктор історичних наук, доцент;
- О. І. Яременко, кандидат наук з державного управління, доцент.

Відповідальний за випуск: С. А. Лапшин

Здано в набір 11.04. 2020 р. Підписано до друку 15.04.2020 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman Gyr. Ум. др. арк. 5,04
Тираж 100 примірників.

Видавець та виготовлювач ТОВ «Друк»
м. Вінниця, вул. 600-річчя, 25
тел.: (0432) 46-51-17
E-mail: ua.druk2015@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК No 1077 від 25.04.2007 р.